

FOLIO

БІБЛІОТЕКА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

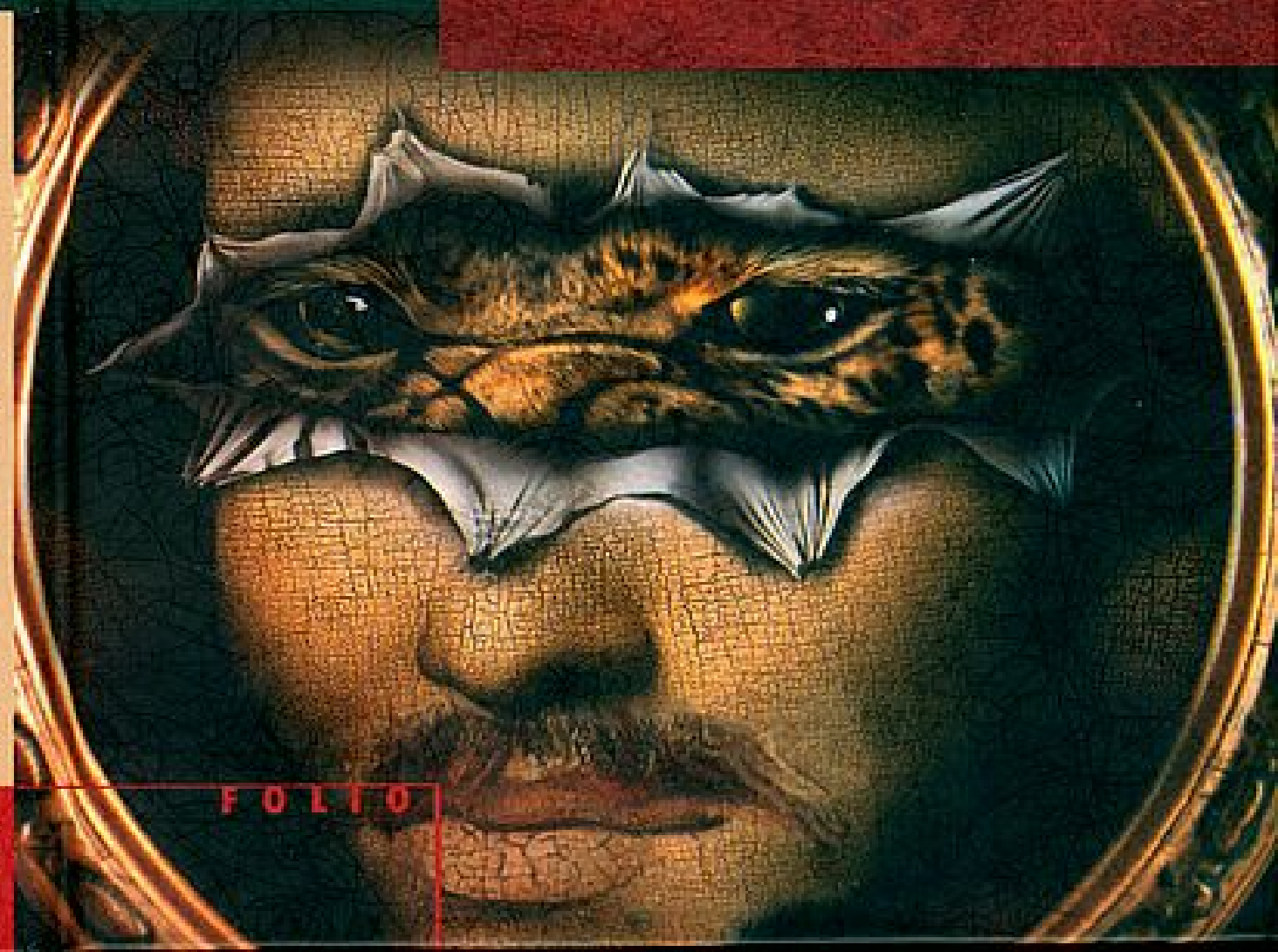
Джузеппе
ТОМАЗІ
ді ЛАМПЕДУЗА

■
ГЕПАРД

ГЕПАРД

ДЖ. ТОМАЗІ ді ЛАМПЕДУЗА

FOLIO

FOLIO

БІБЛІОТЕКА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Джузеппе
ТОМАЗІ
ді ЛАМПЕДУЗА

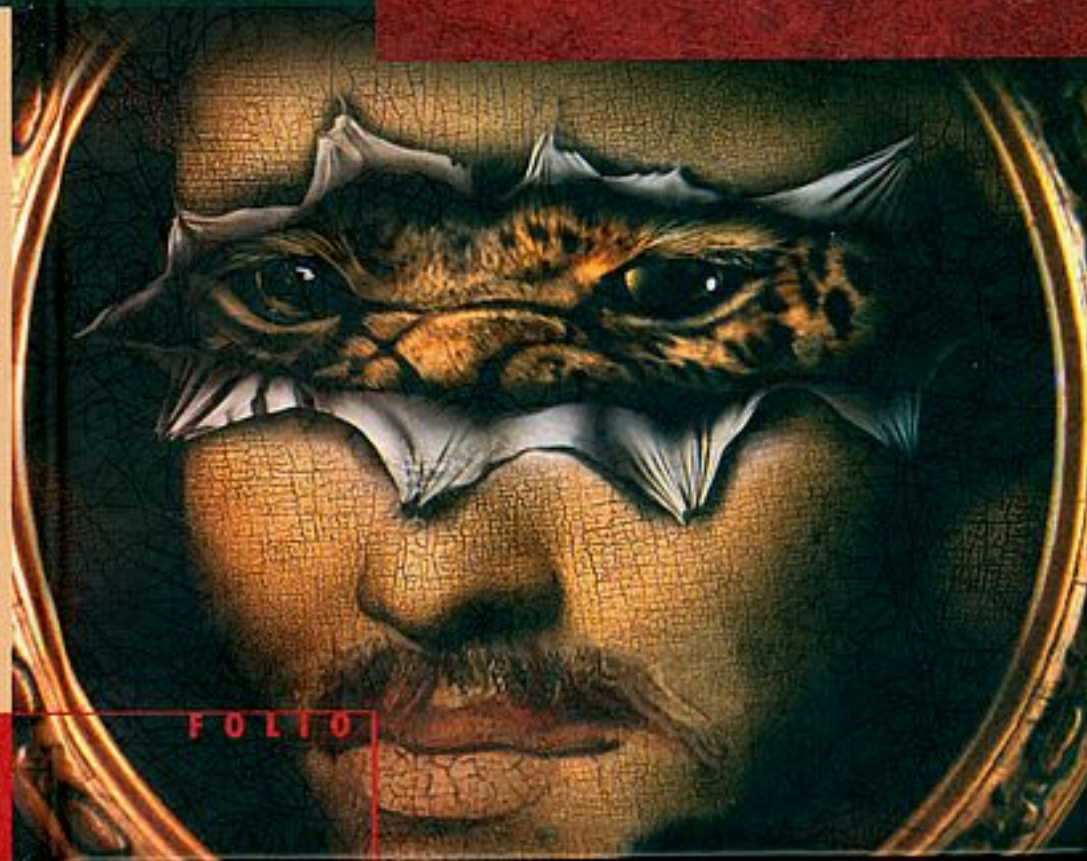
ГЕПАРД

ГЕПАРД

Дж. ТОМАЗІ ді ЛАМПЕДУЗА

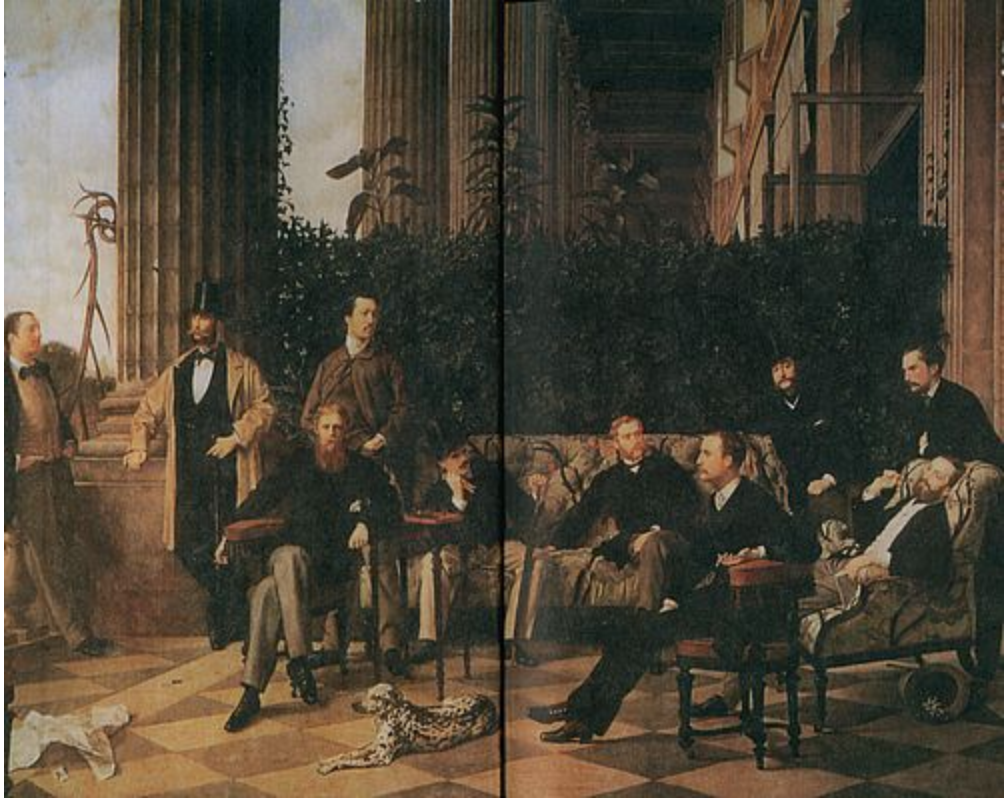

FOLIO

Джузеппе Томазі ді Лампедуза

Гепард

1896—1957

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
ІТАЛІЙСЬКИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

Джузеппе
ТОМАЗІ
ді ЛАМПЕДУЗА

■
ГЕПАРД

Роман

Переклад з італійської
Миколи Мещеряка, Мар'яни Прокопович

Передмова
Джоаккіно Ланци Томазі

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2009

Giuseppe
TOMASI
di **LAMPEDUSA**

■
IL GATTOPARDO

Romanzo

Traduzione dall'italiano di
Mykola Meščerjak, Mariana Prokopovyč

Prefazione di
Giacchino Lanza Tomasi

ББК 84(4ІТА)

T56

Бібліотека світової літератури заснована у 2001 році

GIUSEPPE TOMASI DI LAMPEDUSA

Il Gattopardo

Перекладено за виданням:

Giuseppe Tomasi di Lampedusa. Il Gattopardo.

Milano, Feltrinelli, 2004

Переклад з італійської
Миколи Мещеряка, Мар'яни Прокопович

Передмова
Джоаккіно Ланци Томазі

Переклад передмови та додатка
Мар'яни Прокопович

Редколегія серії:
Тамара Денисова, Ростислав Доценко, Іван Дзюба, Микола Жулинський, Дмитро Наливайко (голова), Галина Сиваченко, Андрій Содомора, Віктор Шовкун

Художник-ілюстратор
І. І. Яхін

Художник-оформлювач
Є. В. Вдовиченко

*Видання здійснено за підтримки
Міністерства закордонних справ Італії*

© Giangiacomo Feltrinelli Editore, Milano, 1969, 2002 Всі права захищені. Вперше видано видавництвом «Джанджакомо Фельтрінеллі Едіторе» в 1968 р.

© Gioacchino Lanza Tomasi, 2006 Всі права захищені

© Н. В. Безрукова, правонаступниця М. Мещеряка, 2009

© М. Прокопович, переклад тексту, передмови та додатка, 2009

© Є. В. Вдовиченко, художнє оформлення, 2009

© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2001

ISBN 978-966-03-5050-2

Переднє слово

Джузеппе Томазі ді Лампедуза не судилося віддати свої твори до друку. У квітні 1957 року в нього було діагностовано рак легень, а наприкінці травня він з останньою надією вирушив до Рима, де й помер 23 липня. Вже рік він намагався опублікувати «Гепарда». Він подав роман на розгляд видавництва «Мондадорі», але там його не прийняли; тоді він надіслав його у видавництво «Ейнауді» і за кілька днів до смерті одержав ще один лист з відмовою. Письменник твердо вірив у вартісність свого твору. Перед від'їздом до Рима Лампедуза написав два прощальні листи: один був адресований його дружині Алессандрі (Лісі) Вольф Штомерзее^[1], а другий — мені, його названому синові^[2]. Крім того, 30 травня він надіслав також листа Енріко Мерло^[3]. Лист до Енріко Мерло і прощальний лист, адресований мені, знайшов у 2000 році Джузеппе Б'янкієрі, небіж княгині, у томику «Подорожей капітана Кука». Княгиня перейняла від чоловіка звичку використовувати книжки для переховування потайних паперів. Іноді подружжя губило документи, а часом і сховані банкноти: коли вони забували, в якому томі сховали папери, це було те ж саме, що стається нині, коли ми забуваємо пароль.

Лист до Енріко Мерло був доданий до машинописного примірника роману з коротким описом відповідностей між реальними постатями і персонажами. Вказівки були однозначними, крім Танкреда: він наділив його моєю зовнішністю, а в зображенні життя використав факти з політичної кар'єри senatorів Франческо і П'єтро Ланца ді Скалеа. Франческо, вигнанець у Тоскані, а після Об'єднання Італії — senator за поданням короля, був у лавах поміркованої лівиці і безуспішно балотувався на посаду мера Палермо. Його син П'єтро був міністром війни в уряді Факти^[4] і міністром колоній у першому кабінеті Муссоліні. Фаховий політик, заступник секретаря під час Лівійської війни, він перейшов з поміркованої лівиці до правиці. Отже, він відповідав тому, що Томазі написав у незавершеному розділі «Гепарда» під назвою «Пісенник дому Саліна»: «Танкред був ще замолодий, щоб

претендувати на конкретні політичні посади, але його діяльність і свіжі гроші робили його потрібним усюди; він був активним учасником дуже перспективного крайньо лівого крила крайньої правиці; цей чудовий трамплін згодом дав йому змогу здійснювати подиву гідні викрутаси, якими всі захоплювалися. Але він уміло маскував свою інтенсивну політичну активність недбалістю та легковажністю висловлювань, що забезпечувало йому поблажливість усіх».

У ті часи, коли люди писали від руки, обсяг листів диктувався розміром картки, згорнутої вчетверо. Картку щільно заповнювали, і останню фразу та підпис часом доводилося писати впоперек. Якщо зважити на те, що тут автор пояснює освіченому і досвідченому сицилійцеві Мерло суть свого роману, лист є досить-таки лаконічним. Це прояв «understatement», тобто применшення, яке колись ставилося за етичний і естетичний взірець поведінки.

В. П.

Баронові Енріко Мерло ді Тальявіа

у власні руки

30 травня 1957 р.

Любий Енріко!

У шкіряній течці знайдеш машинопис «Гепарда».

Прошу, бережи його, бо це єдиний примірник, який я маю.

Прошу тебе також, прочитай його уважно, бо кожне слово тут зважене, а багато що висловлено не відкрито, а лише натяками.

Мені здається, що роман представляє певний інтерес, бо показує сицилійського аристократа в момент кризи (і це далеко не тільки криза 1860 року), розповідає, як він реагує на події і як занепадає його родина майже до повного краху; усе це, однак, описано зсередини, з певним співчуттям автора і без жодного сліду ненависті, яка натомість відчувається у «Віце-королях»^[5].

Зайве казати тобі, що «князь Саліна» — це князь Джуліо Фабріціо ді Лампедуза, мій прадід; усе в цьому персонажі реальне: його зріст, захоплення математикою, вдаване свавілля, скептицизм, дружина, мати-німкеня, відмова стати сенатором. Отець Пірроне теж справжній, справжнє навіть його ім'я. Гадаю, я зробив їх обох розумнішими, ніж вони були насправді.

Фізична постать і манери Танкреда списані з Джо; у моральному плані він є сумішшю сенатора Скалеа і його сина П'етро. Не знаю, хто така Анджеліка, але згадай, що ім'я «Седара» дуже подібне до імені «Фавара».

Село Доннафугата — це Пальма; а палац у Доннафугаті — це Санта-Маргеріта^[6]. Для мене дуже важливі два останні розділи: смерть дона Фабріціо, який завжди був самотнім, хоч мав дружину і семеро дітей; історія з моцями, яка ставить крапку в оповіді, теж цілком автентична — я сам був її свідком.

Сицилія описана такою, якою вона є — такою вона була в 1860 році, до того і опісля.

Гадаю, в цілому роман не позбавлений меланхолійної поетичності. Нині я від'їжджаю і не знаю, коли повернусь; якщо захочеш написати мені, пиши на адресу:

*У пані Б'янкєрі,
вул. Сан-Мартіно делла Батталья, 2,
Рим.*

*З найщирішими вітаннями,
Твій
Джузеппе.*

[Ззаду на конверті]:

Зверни увагу: собака Бендіко — надзвичайно важливий персонаж, який є майже ключем до розуміння роману.

Прощальний лист показує весь його талант письменника. Написаний стилем, типовим для таких листів, він водночас свідчить про письменницьку вправність автора, який сполучає потужні вирази почуттів з уважним добором лексики та фразеології. Лампедуза був здібним учнем Стендаля.

*Для Джо
Травень 1957 р.
Любий Джоїтто!*

Навіть коли завеса впаде, я хотів би, щоб ти почув мій голос — я хочу сказати, як я вдячний тобі за розраду, що нею була для мене твоя присутність під час цих останніх двох-трьох років мого життя, які були болісними і похмурими, але могли б бути навіть трагічними, якби

не було тебе і любої Мірелли^[7]. Наше життя — моє і Лісі — вже було б ось-ось зовсім заниділо поміж клопатами і старечими проблемами, але ваша прихильність, постійна присутність, саме ваше існування внесло трохи світла в наші потемки.

Я дуже любив тебе, Джоїтто; в мене ніколи не було сина, але, гадаю, що якби він у мене був, я б не міг любити його більше, ніж любив тебе.

[...]

Такі листи, як цей, зазвичай закінчуються проханнями пробачити за завдану кривду; мушу, одначе, сказати, що скільки я не шукав у своїй пам'яті, не знаходжу нічого, що б свідчило про те, що я завдав тобі якоїсь шкоди; якщо ж твоя пам'ять підкаже тобі щось, вважай, що це було ненавмисне; в кожному разі я все ж прошу в тебе пробачення.

Хочу також просити тебе, щоб ти доклав зусиль для публікації «Гепарда».

Будь ласка, скажи Джованні, Казіміро та Лучо^[8], що я їм дуже і дуже вдячний за прихильність, якою вони постійно обдаровували мене; Ла-П'яна була одною з небагатьох оаз світла під час цих моїх похмурих років; і скажи їм, що я прошу перенести почуття, які вони до мене жили, на тебе і Міреллу.

Прошу тебе, прочитай цей лист Лісі.

Тепер хочу попрощатись, обнімаю тебе і Міреллу з усією моєю любов'ю і висловлюю вам найкращі побажання щастя.

У ті самі травневі дні письменник також склав заповіт. Він був написаний одночасно з листом під назвою:

Остання воля приватного характеру — заповіт — знаходиться в окремому конверті.

Це сердитий текст, написаний людиною, яка знає, що скоро помре.

Я хочу, навіть наполягаю, щоб про мою смерть нікого не повідомляли ні через пресу, ні іншими засобами. Похорон має бути якомога скромніший і в незручний час. Не хочу ніяких квітів і не бажаю, щоб мене супроводжував хто-небудь, крім моєї дружини, мого названого сина і його нареченої.

Бажаю, щоб моя дружина або мій син повідомили листом про мою смерть інженера Гвідо Лайоло^[9] (вул. Еверландіа, 1147, Сан-Паулу, Бразилія). 1 2

Бажаю, щоб було зроблено все можливе для публікації «Гепарда» (дійсний рукопис міститься в товстому зошиті, списаному від руки); звісна річ, це не значить, що мої спадкоємці мають видати його своїм коштом — я б мав це за велике приниження.

Коли його буде опубліковано, належить надіслати по одному примірникові з присвятою кожній із вказаних нижче осіб: пані Ляшенко^[10], Лолетті^[11], дядькові П'єтро^[12], Коррадо Фратта^[13], родині Пікколо, Франческо Аньєлло^[14], Франческо Орландо^[15], Антоніо Паскваліно^[16] та інж. Гвідо Лайоло, а також адвокатів Боно^[17], Убальдо Мірабеллі^[18] і панові Арідону^[19].

Прошу пробачення у всіх тих, кого я міг образити, і від щирого серця заявляю, що пишу це без жодної образи на будь-кого, навіть на тих, хто вельми наполегливо мені шкодив і ображав.

Але заявляю також, що з живих я люблю лише мою дружину, Джо та Міреллу. І прошу якомога краще дбати про Поп^[20], до якої я вельми прихилився.

Гадаю, я все сказав: якщо щось і забув, я певен, що мої спадкоємці самі вчинять відповідно до духу цієї моєї останньої волі.

Джузеппе Томазі ді Лампедуза.

Палермо, 24 травня 1957 р.

Ця остання воля приватного характеру була виявлена під час приготування до публікації листування між письменником та його дружиною. Вона також ставить крапку в дискусіях щодо того, який саме текст «Гепарда» був схвалений автором.

В 1926–1927 роках Лампедуза вряди-годи виступав з критичними статтями про французьку літературу та історію в культурологічному місячнику «Ле Опере е і Джорні» («Твори і дні»), який виходив у Генуї, а потім у 1954 році знову взявся за перо. Бездіяльність письменника тривала аж до з'їзду, що відбувся в містечку Сан-Пеллегріно-Терме влітку того року. Він поїхав туди разом зі своїм кузенем Лучо Пікколо,

якого Евдженіо Монтале^[21] мав познайомити з представниками літературного середовища, що зібралися на з'їзд на місцевому курорті. Познайомившись з ними ближче, він перестав вважати їх напівбогами. Бути літератором часто означає лише вміти писати, і не всі уми, що зібралися в Сан-Пеллегріно, могли похвалитися видатними досягненнями. Поетична творчість і успіх Лучо Пікколо, тих кілька днів у Сан-Пеллегріно, коли Лампедуза вирвався зі своєї самотності, пополудневі уроки, що їх він давав Франческо Орландо, який тоді теж був поетом і оповідачем, — усе це стало стимулами до дії. Наприкінці 1954 року він уже почав писати, а протягом тих тридцяти місяців, які йому ще залишилося жити, він писав майже щодня, не дбаючи про успіх, в якому йому за життя доля відмовила. Перед смертю в липні 1957 року він саме писав другий свій роман «Сліпі кошенята» (*«I gattini ciechi»*); крім того, можливо, збирався додати ще один або більше розділів до свого «Гепарда».

Роман вийшов друком восени 1958 року за редакцією Джорджо Бассані^[22], і правильність тексту не ставилася під сумнів аж до 1968 року, коли Карло Мушетта, професор італійської літератури в Катанії, оголосив, що він виявив сотні досить значних розбіжностей між рукописом і виданим текстом. Тоді постало питання не лише про автентичність видання Бассані, а й про авторитетність різних джерел. Це питання піднімав ще Франческо Орландо у своєму «Споміні про Лампедузу»^[23]. Як згадує Орландо, існували три редакції 'Гепарда', які автор підготував для того, щоб дати на розгляд видавцям. Перша редакція була написана від руки в кількох зошитах (1955–1956), далі була редакція в шести частинах, надрукована Орландо на машинці і виправлена автором (1956), і врешті — рукописний автограф у восьми частинах, датований 1957 роком, з написом на титульному аркуші: «“Гепард” (повний)», що його письменник довірив мені перед тим, як вирушити до Рима.

З цих трьох редакцій першу як остаточний текст слід, безумовно, відкинути. Рукописних зошитів, з яких автор диктував Франческо Орландо, досі не знайдено серед родинних документів, і цей варіант тексту замінила машинописна редакція, яку автор намагався опублікувати, починаючи з травня 1956 року. Спочатку п'ять, а потім шість машинописних частин були надіслані графові Федерічі у видавництво «Мондадорі» з супровідним листом Лучо Пікколо. Отже,

машинопис був схвалений автором, хоча й не остаточно. У ньому були ретельно зроблені виправлення, і він містить деякі власноручні авторські дописки: додано нумерацію сторінок та частин; перед кожним розділом проставлено вказівки на місяць і рік; замінено деякі слова. Дослідження машинопису підтверджує мої спогади щодо порядку написання. Почавши писати, Лампедуза сказав мені: «Це буде оповідь про 24 години з життя мого прадіда, у день висадки Гарібальді», а через якийсь час: «“Уліса” написати мені не вдасться». Тоді він вирішив дотримуватися схеми трьох етапів по двадцять п'ять років кожен: 1860 рік — висадка у Марсали; 1885 рік — смерть князя (справжня дата смерті прадіда, яку з незрозумілих причин потім було змінено на 1883 рік); 1910 рік — кінець усьому. З машинопису видно, що «Смерть князя» була спочатку третім розділом, а «Кінець усьому» — четвертим, заключним розділом. Я також упевнений у тому, що «Спогади з дитинства» були розпочаті після «Гепарда», і, мабуть, багатство спогадів, розбурханих уявним відтворенням життя в палаці Санта-Маргеріта, а також потреба оповідати, примусили його вийти за межі наперед установленої схеми.

Поступово, в міру того, як він писав, його охоплювало бажання висловити якнайбільше. Наводжу рядки з його кишенькового нотатника за 1956 рік, де згадано «Histoire sans nom»^[24], як він називав цю книжку ще до того, як з'явилася назва «Гепард». Це особисті нотатки, які показують, що саме його хвилювало і приваблювало.

22 лютого — «Сонячна погода вранці. Увечері — ясно і холодно. О 18.30 “the boys”^[25]. Джоїтто подарував мені Lone de Berg. Ми з ним читаємо “Дівчину з глечиком”. Написання роману».

28 лютого — «Погода краща, майже гарна. У Массімо [перший бар, що його письменник відвідував уранці, була цукерня Массімо] [був] Арідон, якому я прочитав листа від дядька П'єтро. Ратова поява Лучо. Надійшли заспокійливі новини з вулиці Бутера. У М. [М. означає кафе “Маццара”, куди письменник заходив коло 10 години] спершу був Фратта, потім повернувся Лучо, тоді Аньєлло, і врешті, як він попереджував, Джоїтто. Сніданок у Ренато з ним і з Лучо, який відбувся приємно і весело. Вдома о 16 годині. Орландо нема. О 18.30 приходить Джо на сеанс психоаналізу, під час якого я працюю над князюкою».

29 лютого — «Погода середня, ближче до гарної. Перед виходом дзвінок до Коррао^[26]. Після Массімо йду в палац Мадзаріно^[27] (на мить зустрічаю Лучо, який ще в Палермо). Від'їзд із Джо поїздом о 10.40. Прибуття до Сант-Агати і о 13.15 — в Капо-д'Орландо^[28]. Будинок безлюдний, тут живе тільки новий телескоп і глобус. Невдовзі прибуває Лучо. Після сніданку довгий сон Джоїтто, а після пополудневого молока читання моєї “Histoire sans nom”, яке завершується після обіду. Успіх непоганий, без жодного ентузіазму».

1 березня — «Гарна погода. Капо-д'Орландо. О 18 годині приходить Данеу^[29], який залишається на обід і йде геть о 21.15. Увечері знову читання перед великою публікою».

7 березня — «У М. [був] Арідон. Опісля тривале писання “Histoire sans nom”. О 18.30 Джо та Мірелла. І він, і вона говорять мені про Аньєлло. Обід з “boys” у піцерії. Схоже, що Мірелла гірко скаржилася Лісі на Джо і навіть погрожувала покинути його».

8 березня — «Вранці гарна погода; ввечері невеликі дощі й грім. У М. [був] Арідон. Відтак закінчую там “Histoire sans nom”. О 18.50 Орландо, якому я читаю те, що написав нині».

17 березня — «Погода з незначною мрякою, але гарна і тепла. У Массімо [був] Арідон. У М. [був] Коррадо Фратта. О 16 годині Орландо, якому я читаю чимало Томазі і трохи Вертера. О 19 годині (із запізненням) “the boys”, вона приносить мені трагедії Делла Валле, а він — краватку. У Мірелли лекція з Ренесансу; Джоїтто хотів би читати зі мною Гонтору, а натомість мусить читати Томазі. Обое надзвичайно приятні».

Наступні нотатки стосуються, натомість, машинописної редакції.

16 червня — «У М. [був] Джо з кепськими новинами про стан здоров'я матері Мірелли. О 15.30 від'їзд Лісі до Рима. В останню хвилину приходить попрощатися Джо. З ним [ми пішли] до Орландо, де передруковується рукопис. О 18.30 Джо приходить додому (“Славні астурійки”^[30]). Ввечері читання 1-го розділу “Гепарда” пані Іляшенко, яка нічого не розуміє».

26 липня — «О 15 годині в Орландо переписування “Гепарда”. О 17.30 в клініці Ното задля другої процедури носа. О 21 годині приходять “the boys”, і ми йдемо на обід до Спано, а Лісі йде обідати

на “Віллу Іджеа” на запрошення Роторі разом із Сороннімстами. По обіді ми теж ідемо на “Віллу Іджеа” забрати Лісі, а тоді до Ло Монако^[31]».

23 серпня — «Об 11.15 йду до Орландо передруковувати останню частину “Гепарда”. О 13.30 сніданок з Орландо в Кастельнуово, опісля знову беремося за роботу і закінчуємо її о 17.50. Приходить Джо, який відвозить мене додому машиною».

У ті місяці машинопис читався в домі Бебуццо Згадарі і позичався деяким друзям, серед яких були Коррадо Фратта і моя мати^[32]. Ніхто не зрозумів, що це великий роман. Радше зі змішаним почуттям веселощів і неприйняття звертали увагу на відповідність реальним подіям у Палермо в ті часи. Враження справили лише уривки, не пов’язані з Палермо: зустріч із Шевальє і смерть князя. З другого боку, Лісі, а почасти і моя мати, яким були чужі місцеві сентименти, з самого початку були вражені літературною вартістю твору.

8 червня 1956 року, в листі до своєї невістки Лолетти Б’янкієрі, дякуючи їй за позичений том Аполінера, Лампедуза згадує події під час написання роману і позірно сприятливий результат першої спроби віддати його до друку.

Переходячи від Аполінера до набагато менш вартісного автора, я радий сповістити тебе, що Лучо Пікколо надіслав мого «Гепарда» (так він називається тепер) у видавництво «Мондадорі». На наше здивування, у відповідь кур’єр приніс надзвичайно теплого листа з подякою самому Лучо за те, що ознайомив видавця з таким цікавим твором, і з обіцянкою (неявною) видання, але із застереженням, що для цього потрібно ще дуже багато часу, оскільки видавництво має багато публікацій у роботі. Мушу зізнатися, що моє осуду гідне марнославство дуже задоволене.

Я написав п’ятий епізод, який буде поміщено між обідом у Доннафугаті та смертю князя. Там описано дона Фабріціо на полюванні разом з органістом та його міркування про політику і про переміни в поведінці Танкредо. Деякі місяця досить непогані, інші гірші. Якщо мій друг Орландо, який тепер дуже заклопотаний іспитами, зможе вчасно переписати його на машинці, я передам тобі його через Лісі; у рукописному вигляді твір неможливо читати. Разом із Лісі

маєте вирішити, чи треба розповісти про нього дядькові П'єтро чи ні.

Листи до дружини від червня—листопада 1956 року показують нам, як проходило написання роману. І стає зрозуміло, що роман було фактично написано за дуже короткий термін — то була низка задумів, відразу занотованих на папері.

П'ятниця 29 червня 1956 року^[33]

Для Лісі

...Тішуся з наукового успіху, про який я повідомлю так, як ти хочеш. «After having both been the “scourge of the Woermannscher Partei...” we are on the way of being both “the scourge of Italian publishers”»^[34]. Щодо мене, то я саме пишу епізод, який піде номером 4; після нього йтиме епізод № 5 (спроба подружньої зради з боку Анджеліки, придушена княгинєю заради родинної честі і любові до Танкреда). Таким чином, цей твір стане справжнім романом, ось і все. Те, що я написав після твого від'їзду (перший візит Анджеліки після заручин, нічний приїзд Танкреда в екіпажі), непогане, але, на жаль, воно поетичне.

Неділя 8 липня 1956 року

Для Лісі

...Мене теж охопило велике збудження з приводу мого «Гепарда». Минулої ночі я працював до третьої години. Йшлося про те, щоб у шістьох рядках показати всі історичні, соціальні, економічні та любовні смисли першого поцілунку (прилюдного) Танкреда та його нареченої Анджеліки. Гадаю, вийшло непогано. Розділ майже закінчений; він буде дуже довгий: мені ще треба написати розмову з доном Фабріціо, коли він дістає пропозицію стати сенатором.

Пиши мені і повідомляй про всі новини.

З усіма справами, болями в спині, «boys» та «Гепардом» я теж почувуюся дуже стомленим.

Мільйони поцілунків від твого М.^[35], який тебе кохає.

*Понеділок 9 липня 1956 року
Для Лісі*

...Завтра я збираюся до Орландо, щоб він надрукував на машинці новий розділ «Гепарда». Гадаю, так найкраще; перша частина нудна, але я намагався помістити в неї купу соціальних ідей; друга частина (вельми сміливі любові Танкреда та Анджеліки, їхні мандрівки велетенським палацом Доннафугати) дуже жвава, непогано написана в плані стилю, але я боюся, що тут забагато снобізму, і вона, можливо, трохи занадто поетична. Постійне видовище походеньок наших «boys» викликало в мене зворушення також походеньками Танкреда та Анджеліки. Що скажеш про новий розділ, який я тобі надіслав?

*Піди до лікаря! Не забувай
свого М., який тебе кохає
і посилає тобі мільйон цілунків.*

*Середа 11 липня 1956 року
Для Лісі*

...Мій «Гепард» практично скінчений. Завтра закінчиться його переписування на машинці. Страшенно спекотно.

*Мільйони цілунків з прихильністю і любов'ю
від твого М., який тебе кохає.*

*Четвер 29 листопада 1956 року
Для Лісі*

...Поки я писав цього листа, в кафе «Маццара» зайшов адвокат Боно, щоб віддати мені рукопис «Гепарда». Він був охоплений бурхливим ентузіазмом: сказав мені, що ніколи жодна книжка не давала йому точнішого уявлення про Сицилію, з її великим чаром і з її великими вадами. Він також сказав, що це надзвичайно актуально, і провістив великий успіх, інтерес і значні продажі. З цього всього можна було зрозуміти, що він був сильно здивований — очевидно, тому, що в глибині душі вважав мене ослом.

Труднощі з публікацією додали ще більшої привабливості романтичному міфу про генія, якого ніхто не розуміє. Насправді,

працівники «Мондадорі» і сам Еліо Вітторіні^[36], який переглянув машинопис спершу для видавництва «Мондадорі», а відтак уважно прочитав його для «Ейнауді», припустилися величезної помилки, не так у плані літературної критики, як у плані комерційному: адже вони визнали талант автора «Гепарда». Особиста відповідь Вітторіні застала Джузеппе Томазі в Римі: «Рецензія непогана, але про публікацію нема мови», — сказав він мені за день до своєї смерті. Хоч Вітторіні був літератором, здатним розпізнати гідного уваги супротивника, однак він заявив, що він не та людина, яка може підтримати його. І все ж він не виступив цілковито проти «Гепарда». Він порадив «Мондадорі» звернути на нього увагу, але, на жаль, як сказав мені Вітторіо Серені^[37], якийсь бюрократ у видавництві, замість того, щоб відповісти авторові некатегоричним листом, відіслав машинопис назад із загальними фразами відмови. Вісімнадцять місяців, що минули від надіслання машинопису Елені Кроче^[38], яка передала його Джорджо Бассані, тодішньому редакторові видавництва «Фельтрінеллі», до його публікації в серії цього видавництва «Сучасники», не здавалися б такими довгими, якби смерть не виявилася меткішою. Насправді то була не літературна, а людська трагедія.

У березні 1958 року Джорджо Бассані приїхав заради «Гепарда» до Палермо. Машинопис був уже готовий, і готовий був також епізод з балом, який він одержав у машинописному примірнику, відредагованому на прохання княгині. Бассані підозрював, що у нього в руках неповний, а, можливо, і неправильний текст, і головною метою його приїзду на Сицилію було добратися до джерел. Тоді я передав йому рукопис 1957 року. Він використав його для того, щоб виправити в деяких місцях верстку вже готових семи частин, а також, як єдине джерело V розділу, «Вакації отця Пірроне». Він не одержав від княгині цього сільського інтермецо, оскільки, згадавши висловлені автором міркування, вона вважала, що його не слід включати в роман. Таким чином, «Гепард» першого видання «Фельтрінеллі» (1958) базується на машинописах, крім епізоду про вакації отця Пірроне; його було звірено з рукописом 1957 року щодо варіантів (працюючи над романом від машинопису до останнього рукопису автор вніс тисячі виправлень і дописок, чимало яких Бассані включив у своє видання); перед окремими розділами було додано короткий підсумок; текст було також ґрунтовно виправлено з огляду на пунктуацію. Саме на це видання

роману опиралися всі перші переклади, включно з англійським перекладом Арчібальда Колкгауна.

Видання Бассані не ставили під сумнів аж до 1968 року, коли роман вже переклали, можна сказати, всіма мовами, і коли вийшов фільм Лукіно Вісконті. Але саме того року Карло Мушетта заявив, що опублікований текст був, у певному сенсі, переписаний Бассані. Мушетта одержав від Бассані фотокопію рукопису і відзначив тисячі розходжень, і хоч вони не міняли суті роману, видавалося доречним підготувати видання на основі рукопису 1957 року. Воно вийшло в 1969 році і стало нормативним виданням італійською мовою. Як ми тепер знаємо, саме на цей остаточний текст вказав автор у своїй останній волі.

Якщо, як підтверджує лист до Енріко Мерло, історична лінія роману ґрунтується на деяких однозначних генеалогічних та топографічних даних, у ньому ще більше відчувається вичерпне знайомство автора з сучасною йому щоденниковою прозою. Зокрема, поведінку і манери Танкреда, його яскраву участь у революції впізнаємо в щоденнику Франческо Бранкаччо ді Карпіно «Три місяці у палермському намісництві»^[39]. А він належить до менш героїчних текстів гарібальдійської щоденникової прози. Бранкаччо та його друзі сприймали революцію 1860 року так, як нині юнаки з добрих родин сприймають мотоцикли з великим об'ємом двигуна: кілька пригод, небагато боїв, жодної дисципліни; у випадку Бранкаччо книжка є до того ж нагодою згадати серед своїх побратимів не одного з представників титулованих родин, яких там справді було чимало. Проте реальність, описана Бранкаччо, створена штучно, а реальність Лампедузи ґрунтується на справжньому досвіді. Такі фрази, як «Я повернуся з триколірним прапором», належать Танкредові у версії Бранкаччо, тим паче, що автор не раз відчуває потребу показати пафосність і обґрунтовує її опортунізмом. Танкред і Анджеліка з їхніми вчинками є єдиними персонажами, які почасти були створені без допомоги історичних та мемуарних даних, але для такого впертого прагматика, як Лампедуза, досвід неможливо замінити нічим. Письменник зумів досконалим чином опрацювати прісні, але правдиві записи в щоденнику свого діда, Джузеппе Томазі (там знаходимо опис дня, сповненого молитов та побожних практик, згадку про пристрасть

до коней і, правду кажучи, пересічність старшого сина Паоло): саме це був досвід, який можна було достовірно описати. Коли остання проявляється в поведінці Танкреда, Лампедуза додає своє пояснення. Тонкий слух цього великого реаліста відчуває фальшивість звуку і мусить чимось цьому зарадити. Тут помічним може виявитися порівняння, запропоноване Моравіа, між «Гепардом» та «Сповіддю італійця»^[40]; обидва романи з симпатією описують суспільство, яке гине, але Лампедуза б'є на сполох, тільки-но замість прагнення описувати виникає бажання здаватися, тоді як Ньєво здатний віддаватися патріотичній та любовній риторичі впродовж цілих розділів. З літературного погляду Ньєво — видатний громадянин Венеції, але поганий італієць. Лампедуза, чий роман зруйнував культ Об'єднання так само, як спогади «Мої в'язниці»^[41] поставили під сумнів блага австрійської адміністрації, за якою тепер жалкують, був насторожі. Риторика Рісорджіменто, звичайно, йому неприємна більшою мірою, ніж ідеологія Рісорджіменто, яку він, зрештою, розділяв (як справжній послідовник Стендаля, він не міг не захоплюватися ідеологіями, які виявилися ефективними, а отже був потаємним шанувальником усіх революцій, включно з Жовтневою); тому, за сприяння тієї обставини, що він описував виникнення італійської нації з достатньо далекої часової перспективи, коли ідеологічний імпульс уже вичерпався, призивши до багатьох небажаних наслідків, Лампедуза намагається ліквідувати ті вияви кепського смаку, які неминуче несе із собою будь-яка ідеологія.

Іноді Лампедуза запозичує у Бранкаччо якийсь елемент середовища. Приміром, пісню «Красуня Джігуджін»^[42], яку у творі Бранкаччо співають гарібальдійці при взятті Мілаццо, у «Гепарді» співають континентальні посильні під час кампанії за плебісцит. Однак емоції XIX століття виступають у «Гепарді» лише за умови їх висміювання: пісня, яку Бранкаччо описує як гімн національної згоди, в Доннафугаті є ще одним символом непримиренності між сицилійцями та зайдами. У схематичному представленні позитивні емоції зберігаються лише у формальних елементах роману і тільки зрідка включаються в детальний опис того мертвого царства живих і неживих закам'янілостей, яке у Лампедузи є визначенням стану сицилійського суспільства. Відкриття Бассані та відмова Вітторіні — не просто примхи літераторів. Бассані теж був анатомом переможених;

а відмова від трансцендентності навіть на рівні ідеології вельми неприємна для того, хто вважає, що може зробити свій внесок у поступ світу.

Питання автентичності тексту «Гепарда» не зникло остаточно з виходом видання, яке відповідало рукопису 1957 року. Найвідоміший італійський роман післявоєнного періоду став першочерговим предметом досліджень багатьох італійських філологів, які знайшли сорок дев'ять розходжень між рукописом і друкованим текстом. (Це незначні розходження, які не впливають на розуміння тексту.) У 1995 році видавництво «Мондадорі» опублікувало у своїй серії «Меридіани» зібрання творів Лампедузи, яке включило всі його літературні твори. Воно містить початковий фрагмент IV розділу, про який згадував Франческо Орландо у своєму «Спомині про Лампедузу» і який згодом автор вилучив з тексту. Якби давати частинам назви, його можна було б назвати «Дон Фабріціо та Бендіко». Цей фрагмент містився у зошиті формату книги записів, на якому рукою автора було написано: «Зошит № 7 першої редакції». Його знайшли в бібліотеці письменника в Палермо. Він наводиться в додатку як «Фрагмент А».

У 1998 році Джузеппе Б'янкієрі, упорядковуючи документи своєї тітки, княгині Алессандри, знайшов чимало автографних та машинописних матеріалів, пов'язаних з «Гепардом», серед яких фрагмент ще однієї частини, про який мені було відомо. Цей уривок наводиться тут у додатку як «Фрагмент Б». Він має власноручно написану автором назву: «Пісенник дому Саліна». У наявному тексті відкрито не говориться про кохання дона Фабріціо до Анджеліки. Але смисл «Пісенника дому Саліна» полягає в тому, щоб показати пристрасть князя до Анджеліки — пристрасть, приховано виражену в низці сонетів. Лампедуза розповів мені також задум сюжету ще одного розділу, в якому дон Фабріціо намагається уникнути скандалу, прийшовши заздалегідь в «Отель де Пальм», де Анджеліка призначила побачення одному зі своїх коханців. Дон Фабріціо приходив у готель раніше від коханця Анджеліки, яким, імовірно, був сенатор Тассоні (про його зв'язок з Анджелікою згадується в VIII розділі опублікованого тексту), і викриває політичну пастку, яку влаштував проти них вищий світ. «Пісенник» датований 1863 роком. А новий розділ мав міститися між «Пісенником» і «Смертю князя», після війни

1866 року, у той час, коли Танкред уперше висунув свою кандидатуру до парламенту. Розділ так ніколи й не був написаний. Джузеппе виклав мені свій задум, тішачись, як винахідливо він зосередив сюжет навколо любовного побачення в готелі. Будівля споруджувалася як резиденція родини Інґем^[43], але відколи там влаштовано готель, він став улюбленим місцем для любовних інтрижок мешканців Палермо. І в час написання роману побачення в «Отель де Пальм» усе ще належали місцевій еротичній міфології. Натомість я добре пам'ятаю, як Джузеппе читав мені «Пісенник», і пригадую, що ім'я Анджеліки мало виступити у формі якогось риторичного засобу, можливо, акростиха (здається, з тексту мало впливати щось на зразок «Люба Анджеліка!») в кінці «Пісенника».

У такому вигляді, як він дійшов до нас, «Пісенник» не становить суттєвого елемента роману, до того ж він незавершений. То мав бути літературний жарт, який зробив би паузу в оповіді, а сонети мали бути екзерсисом на тему деяких улюблених поетичних творів, зокрема Шекспірових «Сонетів», із застосуванням італійської версифікації сонетів Мікеланджело. (Лампедуза вважав, що сонети Мікеланджело мали глибокий зміст і водночас посередню поетичну форму.) «Ода» отця Пірроне, поміщена перед сонетами, є, натомість, ученою пародією, яка висміює провінційну єзуїтську культуру в зв'язку зі справою монастиря Порт-Руаяль^[44] та догматичним легітимізмом правдиво католицького тлумачення історії, який отець Пірроне виставляє напоказ, викладаючи своє ретроградське розуміння подій античної історії та сучасності. Ця пародія ґрунтується на «Пісеньці», написаній справжнім отцем Пірроне з нагоди шлюбу діда Джузеппе. Тут висміюється і поцінування отцем Пірроне «Береніки» Расіна, і його заувага, що в ній немає трупів. Єзуїт вважає «Береніку» єдиною безкровною трагедією автора, тоді як Лампедуза у своїй «Французькій літературі» сказав про неї щось зовсім інше: «Тіла залишаються неторканими, лише душі знищуються», а це отець Пірроне по-єзуїтському замовчує. Текст обох сонетів є відлунням поетично-культурологічних ігор, у які грали в Капо-д'Орландо Лампедуза та Лучо Пікколо. Ці ігри збереглися в рукописному зошиті, який містить здебільшого вірші Лучо Пікколо, написані під диктування Лампедузи або мною, фрагмент наслідування трагедії Расіна і зовсім інший текст, переважно віршований, який згодом був опублікований Пікколо під

назвою «Похорон місяця». Два останні тексти належать до категорії «wicked jokes»^[45], які практикувалися пополуднями в Капо-д'Орландо. Таким чином, двоюрідні брати вправлялися в літературних піруетах та викрутасах, націлюючись на своїх друзів та знайомих.

Ця знахідка показує, що у свої твори Лампедуза постійно вносив елементи, взяті зі щоденного життя, у формі гумористично-сардонічних сценаріїв, шельмуватих насмішок, які зовсім не подобалися їх об'єктам, коли вони випадково про них дізнавалися, і корінь яких вбачали в небезпечному лихослів'ї сестер Куто^[46]. Жартівлива природа розділу, зрозуміла часто лише вузькому колу особистих знайомих, а також труднощі версифікації, гадаю, спонукали автора облишити цей задум. Дата відсилає нас до осені 1956 року. Роман у шести частинах, надісланий до видавництва «Мондадори», а відтак і до «Ейнауді», а також Елені Кроче, надрукований на машинці Франческо Орландо, ходив поміж видавцями. Джузеппе додав до тексту роману розділи V («Вакації отця Пірроне») та VI («Бал»), а крім того, розпочав написання «Пісенника дому Саліна».

Можна стверджувати, що всі ці знахідки ознаменували закінчення історії видання «Гепарда». Зробивши з них належні висновки, в 2002 році видавництво «Фельтрінеллі» опублікувало нове видання. У ньому виправлено сорок дев'ять розходжень, знайдених філологами, і долучено (в додатку) два фрагменти, які не ввійшли до роману. Зі сказаного зрозуміло, що це видання має помітні розбіжності з виданням 1958 року, з якого робилися переклади найпоширенішими мовами. Переклади, які вийшли після 1969 року, приміром, китайською мовою, робилися з видання, узгодженого з рукописом 1957 року. Починаючи з 2006 року, видавництво «Фельтрінеллі» передруковує лише видання 2002 року, і саме з нього робилися нові переклади німецькою, грецькою та перший переклад корейською мовою.

Джоаккіно Ланца Томазі

Гепард

ГЕПАРД

Розділ перший

Молитва та знайомство з князем. Сад і згадка про вбитого солдата. Королівські аудієнції. Обід. У кареті до Палермо. Побачення з Маріаніною. Повернення до Сан-Лоренцо. Розмова з Танкредом. У конторі; чини та роздуми про політику. В обсерваторії з отцем Пірроне. Розрядка під час сніданку. Дон Фабріціо й селяни. Розмова дона Фабріціо з сином Паоло. Звістка про висадку тарібальдійців. Знову молитва.

Травень, 1860

«Nunc et in hora mortis nostrae. Amen».^[47]

Церемонія вечірньої молитви закінчувалась. Цілих півгодини спокійний голос князя згадував «Скорботні Тайнства», цілих півгодини інші голоси сплітались у хвилястому мереживі гомону, на якому раз у раз розквітали золоті троянди урочистих слів: любов, чистота, смерть. Поки гомін цей тривав, розкішний салон у стилі рококо став невпізнаний: навіть папуги, що розпластали на шовкових шпалерах свої райдужні крила, здавалися сполоханими, а звичну загадкову замріяність білявої красуні Магдаліни, застиглої між двома вікнами, немов замінив вираз каяття.

Голос замовк, і в салоні враз настав звичний спокій і звичне безладдя. З дверей, крізь які щойно вийшли слуги, з гавкотом вбіг князівський улюбленець — дог Бендіко — і радісно замахав хвостом: йому вже страшенно набридло чекати кінця молитви. Жінки повагом підвелися, і на молочно-білій кахляній підлозі, немов під час відпливу, з-під хвиль лискучого шовку виступили оголені постаті міфічних героїв. Лише Андромеда все ще ховалася під сутанною отця Пірроне, котрий проказував ще якісь молитви, і довгий час залишалась без сріблястого Персея, що летів понад бурхливим морем, несучи їй кохання та порятунок.

На фресках стелі, в малиново-синіх хмарах, прокинулись божества і знову полинули до осяйної долини Конкадоро^[48] — співати славу домові Саліна. Усі тритони й дріади, здавалось, були охоплені таким неземним блаженством, що забули про найелементарніші правила

перспективи. Верховні боги, князі над богами — оповитий блискавками Юпітер, грізно насуплений Марс, млосна Венера — на чолі цілої юрми другорядних божків радо тримали блакитний герб з Гепардом. Вони ніби знали, що протягом наступних двадцяти трьох з половиною годин будуть єдиними господарями салону. Мавпи на стінах знову взялися передражнювати какаду.

Під цим палермським Олімпом смертні дому Саліна також швидко спустились на землю із захмарних сфер. Дівчата почали розгладжувати брижі на сукнях, обмінюючись поглядами голубих очей та вигукуючи щось на пансіонському жаргоні. Їх привезли з бунтівного Палермо після заколоту четвертого квітня^[49], понад місяць тому, і вони вже давно нудьгували за спальнями з балдахіном та за близькими подругами, що залишились у монастирі Спасителя. Хлопці знову засперечалися за образок св. Франциска з Паоли^[50]; старшому з них, спадкоємному герцогові Паоло, страшенно кортіло закурити, але він не наважувався зробити цього на очах у батьків і лише обережно торкався кишені, де лежав сплетений із соломи портсигар. На його змарнілому обличчі застиг вираз безмежної меланхолії: день видався невдалий; Гвіскардо, гнідий ірландський рисак, був не в формі, а вертихвістка Фані, проти звичаю, і досі не спромоглася — чи просто не захотіла — переслати йому конвертика фіалкового кольору. То ж навіщо тоді воплотився Спаситель? Княгиня знервовано кинула вервицю в гаптовану чорним бурштином сумочку і прекрасними, неспокійними, як у маніячки, очима пильно оглянула дітей-рабів та бездушного деспота чоловіка: її мініатюрне тіло раптом аж затремтіло в марному чеканні любощів.

Потім підвівся сам князь, і підлога здригнулась під його огрядним тілом. В його синіх очах на якусь мить спалахнув гордовитий вогник через це ефемерне підтвердження його влади над людьми і будівлями. Він поклав свій величезний червоний молитовник на стілець, що стояв перед ним під час молитви, і підняв носову хусточку, яку, молячись, завжди стелив під коліна; легенька тінь невдоволення промайнула по його відкритому чолі, коли він помітив невеличку цятку від пролітої ще вранці кави, що нахабно чорніла на його сніжно-білому жилеті.

То був дужий, але не огрядний, високий на зріст чоловік; у будинках, де жили прості смертні, йому завжди доводилось нагинатись, щоб не зачепити головою підвіски люстр; пальці його

легко згинали золоті дукати, немов то були картонні кружальця, а між віллою Саліна і майстернею місцевого ювеліра пролягла витоптана стежка, по якій весь час носили туди-сюди ложки та виделки, які скручував під час трапези у нападі німого гніву чимось невдоволений князь. Проте княгиня Марія-Стелла, на своє нещастя, добре знала, що, коли треба, чоловікові пальці ставали напрочуд м'якими й ніжними; що ж до різноманітних мініатюрних гвинтиків, гаєчок, найтонших лінз від далекоглядних труб і телескопів, які стояли нагорі в князевій обсерваторії, то їм аніскілечки не загрожувало, що їх зіпсують необережним дотиком. Травневе сонце повільно схилялося надвечір, і його проміння немов позолотило рожеве обличчя та рудувату чуприну князя — його мати була німкенею, яка своєю холодною бундючністю нагонила жах на безтурботних придворних Королівства обох Сицилій тридцять років тому. Але якщо біла шкіра та світле волосся вигідно вирізняли князя з-поміж його смаглявих і чорнявих земляків, то домішка німецької крові була дуже недоречна для сицилійського аристократа за складних умов 1860 року. Владний темперамент, сувора вдача князя, а також природжений нахил до абстрактного мислення, стикаючись з легкодухістю палермського бомонду, виливались у деспотичні примхи, в постійні душевні конфлікти, в глибоку й неприховану зневагу до своїх друзів та родичів, які, на його думку, безвольно пливли за течією по виткому заболоченому річищі сицилійського прагматизму.

На відміну від своїх численних предків, а також, до речі, і нащадків, жоден з яких не вмів до ладу порахувати власні витрати й борги, він мав неабиякі математичні здібності, які він з великим загальноновизнаним успіхом і з ще більшою особистою радістю застосовував у галузі астрономії. Математичний хист князя так тісно переплітався з його честолюбством, що він мало не був переконаний, ніби йому скоряються навіть небесні світила, тим більше, що зовні це саме так і здавалось. Він щиро вважав, що дві відкриті ним невеличкі планети Саліна та Свельто (названі так на честь родового маєтку та улюбленого лягавого пса) розносять по всьому небозводу гучну славу про князівський рід. У фресках салону князь завжди вбачав пророцтво і аж ніяк не лестощі догідливого маляра.

Успадкувавши від матері холодний інтелект і безмежне честолюбство, а від батька — чуттєвість і поверховість, бідолашний

князь Фабріціо жив у вічному незадоволенні; хмурячись, мов Зевс, він байдуже, склавши руки, спостерігав, як убожіє і вироджується його древній рід, і навіть не намагався якось протистояти подіям.

Між молитвою й вечерею дон Фабріціо мав вільних півгодини, які завжди були для нього найприємнішою порою дня, і він наперед смакував цей хоч і сумнівний, але все-таки спокій.

Слідом за зрадільним Бендіко князь спустився по сходинках, що вели до внутрішнього саду. Затиснутий з усіх боків мурами вілли, цей сад дуже скидався на кладовище. Схожість ще більше підсилювали рівнобіжні насипи, які, мов могилки якихсь вузькотілих велетнів, тяглися вздовж зрошувальних канавок. На червонуватому глинястому ґрунті в розкішному безладді буяла найрізноманітніша рослинність: квіти цвіли там, де їм хотілося, а миртовий живопліт розрісся так пишно, що вже не прикрашав алей, а скоріш перешкоджав ходити ними. В глибині саду мармурова Флора, вкрита жовто-чорними плямами моху, покірно виставляла свої столітні принади; обабіч, на двох невеличких лавах лежали, перекинуті і тріснуті, подушечки з такого ж, як і статуя, сірого мармуру. Золотистий кущ жовтої акації в одному з кутків дратував око своєю недоречною веселістю. Здавалося, у кожній грудці землі відчувалося прагнення краси, якому невдовзі через людські лінощі судилося розвіятися.

Задихаючись у своєму довічному ув'язненні, садок сповнював повітря терпким, густим плотським духом гнилизни, що нагадував запах рідини, яка виділяється з мощів деяких святих. Пряна гвоздика заглушала офіційний аромат троянд та масляну пахноту магнолій, що височіли по кутках. А в самій глибині дихала свіжістю м'ята, подитячому солодко зітхала акація, розливав свої кондитерські пахощі мирт. Здалеку, звідкись з-за мурів, у садок вливався альковний запах апельсинового цвіту.

То був садок для сліпих: зір весь час щось разило, але нюх зазнавав сильної, хоча й далеко невитонченої насолоди. Троянди різновиду «Поль Нейрон»^[51], саджанці яких він сам придбав у Парижі, виродилися: потужні і мляві соки сицилійської землі спершу вселили у них снагу, а потім вичерпали її дощенту; пекельне липнече сонце випалило їх, і вони стали схожі радше на рожеву цвітну капусту; бридкі на вигляд, вони, однак, виділяли густі, майже непристойні

пахощі, яких навряд чи сподівався від них французький садівник. Князь підніс одну квітку собі до носа, і йому здалося, ніби він нюхає тіло якоїсь балерини з Оперного театру. Бендіко, якому він теж підсунув під ніс квітку, відсмикнувся з огидою і поквапився на пошуки здоровіших запахів десь поміж гноем і мертвими ящірками.

Ця повінь весняних пахощів раптом викликала в уяві князя низку неприємних асоціацій. «Зараз тут чудово, а ось місяць тому...»

Він з огидою скривився, пригадавши, який нудотний солодкавий сморід стояв над віллою в перші тижні квітня. Лише згодом дізнались, у чому річ: неподалік од вілли було знайдено труп молодого солдата з п'ятого стрілецького батальйону. Смертельно поранений у живіт під час боїв біля Сан-Лоренцо, він якимсь дивом доплився аж до князівської садиби і помер у густій конюшині під старим лимонним деревом. Першим на нього нашттовхнувся князівський наглядач Руссо — мертвий солдат лежав долілиць, увесь обліплений мурашкою. Його волосся злиплося від засохлої крові та блювотини, судорожно скорчені пальці вп'ялися в землю, з-під портупеї виглядали розірвані нутрощі. То було жахливе видовище. Повернувши солдата на спину, Руссо наклав йому лице червоною хусткою. Потім, узявши ломаку, спритно повпихав у живіт посинілі нутрощі і, весь час спльовуючи набік, застібнув на небіжчикові шинель, щоб прикрити рану її зеленими полами. Усе це робив він на диво вправно. «Бидло смердить навіть після смерті», — приказував він. То була єдина промова, виголошена над тілом покійного. Після того, як товариші солдата відвезли його на цвинтар (вони так незграбно тягли бідолаху до підводи, що з-під шинелі знову повилазили нутрощі), князева родина додала коротеньку «*De profundis*»^[52] до звичайної вечірньої молитви, і в домі ніхто більше не згадував про загиблого: совість жінок була заспокоєна.

Здерши кілька кущиків моху з ніг Флори, дон Фабріціо пройшовся по саду. Сонце сідало, і гігантська тінь від постаті князя падала на клумби, подібні до могил. Немає нічого дивного в тому, що ніхто більше не згадував про солдата. Врешті, солдати для того й існують, щоб умирати, захищаючи короля. Але в пам'яті князя дедалі частіше поставав спотворений образ нещасного стрільця і, здавалось, вимагав усе нових пояснень. Єдиним прийнятним для князя способом умиротворити привида було знайти якесь виправдання його мукам. У тому, щоб умирати в бою, немає нічого незвичного, зрештою, це

цілком нормальна річ, але ж принаймні треба ясно собі уявляти, за кого і за що саме ти йдеш на смерть. Ось про що не давав забути вбитий солдат. І тут усе огорталось туманом.

«Та це ж ясно, любий Фабріціо, він загинув за короля! — відповів би Мальвіка, свояк князя, якби той поділився з ним своїми сумнівами (Мальвіка здавна був виразником ідей палермської знаті.) — За короля, що є символом збереження порядку, священних традицій, моралі, закону, честі, за того короля, який єдиний захищає церкву, який єдиний не дає зазіхати на власність, а саме вона є метою бунтівників».

Чудові слова, вони виражали все те, що було таке дороге серцю князя. Проте, тепер він відчував у цих словах якусь фальш. Король, авжеж... Він добре знав і поважав короля, принаймні того, який недавно помер. А теперішній король — це всього лиш семінарист у мундирі генерала. Чого він вартий? «Не в тім річ, Фабріціо, — відповів би Мальвіка. — Королі — теж люди, одні з них кращі, інші гірші, але це не має нічого спільного з монархічною ідеєю, яка завжди незмінна». — «Воно, звісно, так, але королі, у яких втілено цю ідею, не повинні опускалися занадто низько, бо інакше, любий мій, це принизить і саму ідею».

Сидячи на лавці, князь байдуже спостерігав, як Бендіко спустошує клумби; раз у раз собака грайливо підводив голову і кидав на донна Фабріціо невинні погляди, немовби чекав подяки за свою працю; він уже встиг вирити з корінням дюжину гвоздик, поламати живопліт і засипати зрошувальну канавку. «Майже як людина», — сумно посміхнувся князь.

— Годі, Бендіко, ходи сюди!

Собака слухняно підбіг і торкнувся його руки брудними ніздриями, немов хотів показати, що прощає своєму хазяїнові, який незрозуміло чому раптом перервав йому таке цікаве заняття.

Аудієнції, незліченні аудієнції, що їх король Фердинанд призначав йому в Казерті, в Неаполі, в Каподімонте, в Портічі, десь у чорта на рогах...

Князя зустрів черговий камергер з трикутним капелюхом під пахвою і, розповідаючи останні придворні плітки, проводив його занехаяними сходами, брудними кулуарами та чудово спроектованими і жахливо обставленими салонами (це могло б бути символом династії

Бурбонів) аж до королівського передпокою, де вже юрмились численні відвідувачі: поліцейські агенти з непроникними обличчями та жадібні прохачі, що прийшли сюди з рекомендаціями. Камергер просив пробачення, розштовхував юрму, і він входив до іншого передпокою, в блакитно-сріблястих тонах, куди впускали тільки придворних; по кількох хвилинах двері королівського кабінету відчинялися, і лакей запрошував його перед ясні очі його величності.

Кабінет короля містився в невеличкій, претензійно простій кімнатці: на її білих стінах висіли портрети Франциска I^[53] та правлячої королеви; над каміном було почеплено образ Мадонни Андреа дель Сарто^[54], що здивовано розглядала цілий сонм лубочних картинок з силуетами храмів та головами дрібних неаполітанських святих; перед восковим Дитятком Ісусом на полиці блимала лампадка. На іншому, більшому, але простому столі купами лежали білі, жовті та блакитні аркуші паперу, що їх канцелярська машина королівства піднесла до вирішальної стадії — на підпис монарху (з додатком *D.G.* ^[55]).

За цією паперовою барикадою стояв сам король (він завжди підводився ще до того, як входив князь Фабріціо, бо гадав, що, встаючи в присутності гостя, принизить свою гідність) з довгастим блідим обличчям, облямованим білястими бачками, у військовому кітелі з грубого сукна, з-під якого видніли складки широких фіолетових штанів. Він ступав крок уперед і простягав руку, щоб князь поцілував її, але той завжди вдавав, що не помічає цього.

— Здоров, Саліно! Щасливі ті очі, що бачать тебе.

У нього неаполітанський акцент був ще яскравіший, ніж у його камергера.

— Прошу вашу величність пробачити мені, що я так просто одягнений: я в Неаполі проїздом, і мені не хотілося проминути нагоди засвідчити вам свою пошану.

— Не мели дурниць, Саліно, ти ж знаєш, що в Казерті можеш почувати себе як удома. Саме як удома! — повторював король, сідаючи в крісло. Він якусь мить вичікував, перш ніж запропонувати своєму гостеві сісти. — Ну, як ся мають твої дівчатка?

Для князя це був дуже слухний момент, щоб відповісти рівноцінно двозначним жартом, соромітним і святенницьким водночас.

— Дівчатка, ваша величносте? У моєму віці і в священних узах шлюбу?

Губи короля усміхалися, хоч руки гарячково перегортали папери.

— Я навіть думки такої не припускаю, Саліно. Я мав на увазі твоїх дочок, маленьких княжен. Кончетта, наша улюблена хрещениця, вже, мабуть, зовсім доросла. Хоч зараз заміж!

Від родинних справ незабаром переходили до науки.

— Такі люди, як ти, Саліно, роблять честь усьому королівству! Наука — велика річ, якщо тільки вона не намагається підірвати основи релігії.

Після цього король скидав маску Друга і ставав Суворим Монархом.

— Розкажи-но мені, Саліно, що говорять у Сицилії про Кастельчікала^[56]?

Князь добре знав, як паплюжили віце-короля і консерватори, і ліберали, але він зовсім не збирався виказувати друзів і, щоб уникнути прямої відповіді, прикрився загальними фразами:

— Це справжній дворянин, кров'ю захищає інтереси корони, хоч і трохи застарий для такої тяжкої місії...

Король похмурнів: Саліна явно відмовлявся стати його шпигуном, не хотів бути йому корисним, отже, нічого марнувати час на даремні балачки. Спершись руками об стіл, він став прощатися.

— У мене стільки роботи — все королівство на моїх плечах! — На прощання він знов одягав маску Друга. Тепер наставала пора кинути князеві цукерку: — Коли знову будеш в Неаполі, Саліно, то завітай з Кончеттою до королеви. Дівчина ще надто молода, щоб бути представленою до двору, але її величність з радістю запросить вас на приватний обід. Адже красуні — найсолодша приправа до макаронів. Прощавай, Саліно, бувай здоровий!

Проте останнього разу прощання мало кепський присмак. Князь уже вдруге вклонився і саме збирався відчинити двері, як раптом Фердинанд звелів йому зупинитися.

— Слухай, Саліно, я чув, що в Палермо ти бозна з ким лигаєшся. А той твій небіж Фальконері... невже ти не можеш приборкати його?

— Даруйте, ваша величносте, у Танкреда лише карти й жінки в голові.

Королю увірвався терпець.

— Ой, Саліно, не мели казна-що! За все відповідатимеш ти, адже ти його опікун. Скажи, хай шанується, а то буде біда. Можеш іти!

Коли дон Фабріціо знову йшов помпезно і безлико прибраними залами, прямуючи до апартаментів королеви, щоб поставити своє ім'я в книзі відвідувачів, його раптом охопив розпач. Він відчув себе ображеним і плебейською сердечністю короля, і його поліцейською підозріливістю. Деякі князеві друзі ладні були вбачати в фамільярності Фердинанда вияв дружби, а в погрозах — ознаку могутності. Але не дон Фабріціо. І, обмінюючись на ходу плітками з елегантним камергером, він питав себе, хто прийде на зміну цій династії, обличчя якої вже було позначене печаттю приреченості. Невже п'ємонтець, так званий «чесний король»^[57], який зчиняв такий галас у своїй маленькій глухій столиці?! Хіба ж це не один дідько? Туринська вимова замість неаполітанської та й годі.

Підійшовши до книги відвідувачів, він написав: «Фабріціо Корбера, князь Саліна».

«А може, республіка дона Пеппіно Мадзіні^[58]? Ні, дякую. Тоді я стану просто добродієм Корберою».

Він не міг заспокоїтись до самого Неаполя, незважаючи на перспективу побачення з Корою Данолю.

Що робити в цій ситуації? Чіплятися за сьогоднішній день і уникати стрибків у темряву? А може, почекати, поки на курному палермському майдані знову заgrimлять постріли, як місяць тому? Проте й постріли нічого не вирішують.

— Ні, самими «бах! бах!» нічого не доб'єшся! Правда, Бендіко?

«Дзень-дзелень!» — зателенькав дзвоник, скликаючи родину на вечерю. Бендіко біг зі слинкою в роті, наперед смакуючи почастунок. «Справжній п'ємонтець!» — подумав князь, ідучи сходами нагору.

Вечері в домі Салін відбувались з тією підупалою бучністю, яка визначала обличчя Королівства обох Сицилій. Сама вже кількість людей за столом (разом з господарями, дітьми, гувернантками та вихователями їх було чотирнадцять) надавала йому врочистого вигляду. Застелений тонкою, хоч і підлатаною скатертиною, стіл весь сяяв при світлі величезної карселевої лампи^[59], абияк прилаштованої до старовинної люстри з муранського скла під німфою на стелі. Крізь вікна їдальні ще лилося потоками денне світло, але білі фігурки над

дверима, що імітували барельєф, вже зливалися з темним тлом. Тьмяно вилискувало масивне столове срібло, і холодно сяяли грані чудових богемських склянок, на кожній з яких можна було розгледіти дві літери: *F.D. (Ferdinandus dedit)*^[60], що нагадували про королівську щедрість; але тарілки з геральдичними гербами залишилися з сервізів, не добитих кухарчуками. Найбільші з них, прекрасні каподімонте^[61] з широким мигдалево-зеленим бордюром, розцяткованим золотими якорями, були відібрані спеціально для князя, який любив оточувати себе речами, пропорційними до його зросту (єдиним винятком з цього правила була його мініатюрна дружина). Коли князь увійшов до їдальні, усі вже стояли біля своїх стільців, чекаючи на нього; сиділа тільки княгиня. Перед прибором князя, на чолі цілого кортежу страв, височіла велетенська срібна супниця, накривку якої вінчала фігурка танцюючого гепарда. Суп завжди розливав сам князь — це було для нього приємним обов'язком і водночас символом місії годувальника родини, *pater familias*^[62]. Проте цього вечора всі почули, що ополоник у його руці загрозливо брязкає об вінця супниці. Востаннє цей звук тут чули досить давно. Але всі знали, що він завжди був ознакою великого, поки що стримуваного гніву. (Через сорок років один із синів князя розповідав, що в їхньому домі нічого так не боялися, як цього тихого брязкоту.) Князь помітив, що за столом немає його шістнадцятирічного сина Франческо-Паоло. Хлопець вбіг у ту ж мить і, перепросивши батька, сів на своє місце. Дон Фабріціо нічого не відповів, але отець Пірроне, який виконував обов'язки охоронця родини, схилив голову і віддався на волю Божу. Бомба не вибухнула, однак свист від її падіння паралізував усіх присутніх, і настрої у всіх зіпсувався. У той час, як усі заклопотано їли, князь по черзі оглядав холодними примруженими очима своїх дітей, які принишкли від страху.

Але страх їхній був даремний! «Славна в мене сім'я», — думав він. Усі чотири дочки були гарні здорові дівчата, кожна мала спадкову салінівську зморшку на переніссі і пару лукавих ямочок на щоках. Обидва сини, стрункі і при цьому дужі хлопці рвучко, але обережно орудували виделками. Третього, середульшого, найулюбленішого і найбільш непокірного сина Джованні вже два роки не було вдома. Одного чудового дня він кудись зник і протягом двох місяців не подавав про себе жодної звістки. Потім з Лондона прийшов чемно-

холодний лист, в якому Джованні просив пробачити йому за неприємності, яких він заподіяв родині; повідомляв, що почуває себе добре і що теперішнє скромне життя дрібного прикажчика на вугляному складі йому більше до вподоби, ніж безжурне існування в задушливому палермському раю. Згадка про цей лист викликала в уяві князя образ сина, який самотньо тиняється по чужому туманному безбожному місті, і серце його раптом стислося від болю. Він ще більше спохмурнів.

Глянувши на насупленого чоловіка, княгиня, що сиділа поруч, простягла свою тоненьку, як у дитини, ручку і легенько погладила нею могутню лапу, що лежала на скатертині. Ці несподівані пестощі викликали у князя низку найрізноманітніших почуттів, і перш за все роздратування від того, що його жаліють, а ще — несподівану хвилю чуттєвості, не спрямовану, однак, на ту, яка її розбудила. Перед ним раптом постав образ Маріаніни, голова якої потопала в подушці.

— Гей, Доменіко! — шорстко гукнув він до слуги. — Піди скажи дону Антоніно, щоб запрягав гнідих. Тільки-но скінчиться вечерея, я поїду до Палермо.

Очі княгині немов оскліли і, глянувши на дружину, князь пожалкував про свій вчинок. Але він не міг скасувати відданого наказу, і тому вирішив розбавити жорстокість іронією.

— Їдьмо зі мною, шановний отче, їдьмо. Повернемося об одинадцятій; ви матимете змогу відвідати своїх друзів у «Каза Професса»^[63].

Нічна прогулянка до Палермо в такий тривожний час могла мати лише одну мету: якусь безсоромну любовну пригоду, а те, що князь запросив з собою домашнього священика, було з його боку страшенним нахабством, справжньою образою. В усякому разі, так це видалося отцеві Пірроне, і він образився, але, звичайно, заперечувати не став.

Тільки-но було спожито останню мушмулу на столі, як до ганку підкотила карета. Коли до їдальні ввійшла покоївка з високим князевим циліндром та чорним трикутним езуїтовим капелюхом у руках, княгиня, навіть не намагаючись приховати сліз, що набігли їй на очі, востаннє спробувала відмовити чоловіка од його наміру.

— Слухай, Фабріціо, зараз такий неспокійний час... Вулиці кишать озброєними солдатами та всіляким набродом. Я боюся за тебе.

Князь глузливо посміхнувся.

— Дурниці, Стелло, дурниці... Що може зі мною трапитись? Адже в Палермо мене кожний собака знає. Людей моєї комплекції там мало! Прощавай!

І він недбало поцілував дружину в чоло. Проте, вже прямуючи до карети, дон Фабріціо раптом відчув, що його рішучість потроху слабне (можливо, через те, що запах шкіри дружини пробудив у ньому ніжні спогади, а може й тому, що кроки отця Пірроне, який ішов ззаду, нагадали про неприємну необхідність відмолювати гріхи), і хотів уже був звеліти, щоб розпрягали. Та в цю мить з відчиненого нагорі вікна до нього долинув істеричний зойк:

— Фабріціо, любий Фабріціо! — А потім — жалісний стогін. У княгині почався черговий напад істерії.

— Рушай! — гукнув князь кучерові, що сидів на передку, тримаючи навскіс батога. — Треба відвезти преподобного отця до монастиря.

Він грюкнув за собою дверцятами карети, не чекаючи, поки їх зачинить лакей. Ще не зовсім стемніло, і, скільки сягало око, видно було білу стрічку дороги, що зміїлася поміж високими мурами. Незабаром князів маєток залишився позаду, і ліворуч показалася напівзруйнована вілла Фальконері, що належала Танкреду, небожеві і підопічному дона Фабріціо. Батько Танкреда, князів шурин, помер кілька років тому, прогайнувавши все своє майно. То було таке розорення, коли для сплати боргів доводиться віддавати на переплавку навіть срібні галуни з лакейських ліврей. По смерті матері чотирнадцятирічний сирота був з наказу короля відданий під опіку свого дядька Фабріціо Саліни. Невдовзі дратівливий князь полюбив юнака, якого досі майже не знав, відкривши в ньому палкий темперамент і веселу, хоч і неврівноважену вдачу. Не наважуючись зізнатися собі в цьому, князь відчував, що радніше погодився б зробити своїм спадкоємцем його, а не цього бевзя Паоло. Тепер двадцятирічний Танкред жив, не знаючи ніяких турбот, завдяки щедрості свого дядька, який раз у раз сягав до власної кишені. «Що це він там ще замишляє?» — подумав князь, коли його карета проминала віллу Фальконері. В сутінках вона здавалась розкішною завдяки кучерявій бугенвілії, яка переливалась через огорожу пишними хвилястими каскадами темно-зеленого шовку.

«Що це він там ще замишляє?» — подумав князь. Бо хоч король Фердинанд не повинен був дорікати князеві, що його вихованець «бозна з ким лигається», він, власне, мав рацію. Втягнутий у вир веселих розваг у компанії палермських гуляк і, як тоді казали, «непутящих» жінок, яких приваблювали його гроші й товариська вдача, Танкред не зоглядівся, як увійшов у контакт з підпільним Національним комітетом і навіть став одержувати від нього субсидії, не менші, ніж з королівської скарбниці. Лише ціною чималих зусиль і навіть особистого втручання князеві пощастило вберегти свого небожа від серйозних неприємностей після подій четвертого квітня. Начальник поліції Маніскалько і віце-король Кастельчікала хоч і досить скептично, але з розумінням поставилися до аргументів князя, який не визнавав за Танкредом жодної провини і звинувачував у всьому ці паскудні часи — безглузде становище, коли юнак з благородної сім'ї не може навіть дозволити собі зіграти партію у віст, щоб не бути запідозреним в сумнівних зв'язках. Паскудні часи...

— Паскудні часи, ваша вельможносте!

Голос отця Пірроне прозвучав так тихо, що князеві здалося, ніби це луна відповідає на його думки. Затиснутий своїм велетенським попутником у самий куток карети, бідолашний езуїт страждав і тілом, і душею. Та, будучи людиною недурною, невдовзі він змирився із своїм становищем: справді, чого варті його ефемерні прикраси в порівнянні з тим, що діється навколо?

— Погляньте, ваша вельможносте!

І священник показав пальцем на стрімкі схили гір навколо Конкадоро, освітлені останніми променями сонця. Вздовж усього хребта і на деяких вершинах густо мигтіли вогники багать, що їх кожної ночі розкладали військо повстанців, наводячи жах на палермські палаци й монастирі. Здавалося, що то блимають сотні лампад, засвічених невідомою рукою біля ліжка вмираючого.

— Бачу, бачу, панотче!

Князь раптом подумав про Танкреда. Можливо, він саме сидить навпочіпки біля одного з цих зловісних багать, перевертаючи своїми аристократичними руками палаючі головешки, які горять саме для того, щоб аристократичних рук більше не було. «Цей зайдиголова робить усе, що йому заманеться... Добрий з мене опікун, нічого не скажеш. Добре виховав хлопчика!»

Дорога побігла вниз, і перед очима подорожніх зовсім поруч виринуло оповите сутінками Палермо. Над густим скупченням низьких будиночків здіймалося кам'яне громаддя десятків чималих монастирів: чоловічих і жіночих, багатих і бідних, для благородних і простолюду, монастирів єзуїтів, бенедиктинців, францисканців, капуцинів, кармелітів, редемптористів, августинців... Вони здебільшого стояли поряд, по два й по три, і їхні округлі бані з невиразними м'якими контурами були схожі на груди, в яких нема молока. Саме ці монастирі надавали місту похмурого, гордовитого й якогось траурного вигляду, що його не могло змінити навіть яскраве сицилійське сонце. Тепер, у цю пізню вечірню годину, монастирі домінували над усім краєвидом. Саме проти них протестували запалені в горах вогні. Але люди, які зараз сиділи біля цих багать, мало чим відрізнялися від тих, що ховались за монастирськими мурами: і ті, і ті були егоїстичними фанатиками, пройнятими прагненням до влади або, інакше кажучи, до ситого неробства.

Взагалі дон Фабріціо не любив вдаватися у подібні роздуми, але зараз його спонукало до них глибоке занепокоєння долею Танкреда, а також чуттєве збудження, яке викликало в ньому глухий протест проти тих застиглих моральних догм, що їх втілювали в собі монастирі.

Дорога проходила повз квітучі апельсинові сади, і карету сповнив еротичний аромат апельсинового цвіту, розчиняючи в собі всі інші відчуття, як повний місяць розчиняє краєвид. Пашіння спінених коней, дух шкіри, якою була оббита всередині карета, запах самого князя і запах єзуїта — все розтануло в цих пахощах, і князеві раптом здалося, що на його очах оживають любовстрасні образи з арабських казок.

Отець Пірроне теж розчулився.

— Який це був би чудовий край, коли б...

«Коли б не ці єзуїти...» — подумав князь, відриваючись од солодких видінь. Але ту ж мить відігнав од себе цю злостиву думку і сердечно плеснув своєю могутньою рукою свого старого друга по капелюсі.

При в'їзді до міста, біля вілли Айрольдї, карету зупинив патруль. Кілька голосів з апулійським та неаполітанським акцентом закричали «стій!», у мерехтливому світлі ліхтаря блиснули жала багнетів, але в цю мить якийсь унтер-офіцер упізнав князя, який сидів собі з циліндром на колінах.

— Пробачте, ваша вельможносте, проїжджайте.

Він навіть наказав одному із своїх солдатів сісти поруч з кучером, щоб провести карету повз інші пости. Карета покотилася вже повільніше; вона проминула віллу Ранкібіле і, проїхавши повз Террероссе і сади Віллафранка, в'їхала в місто через Порто Макведа. З шинку «Ромерес» на площі Кватро-Канті долинав гучний регіт офіцерів караульної служби, які жартували собі, п'ючи шербет з льодом. То була єдина ознака того, що життя в Палермо ще не припинилося. По безлюдних вулицях чітко відлунювали кроки патрульних, і в темряві виднілись їх білі, одягнуті хрест-навхрест портупеї. Обабіч вулиці монотонною вервечкою потяглися монастирі: абатства Дельмонте, Стигматів, Хрестоносців, Театинців; товстошкірі, чорні, наче смола, вони поринули у сон, немов запалились у ніщоту.

— Я заїду за вами години через дві, панотче. Бажаю гарно помолитись!

Карета знову рушила, і князь почув, як отець Пірроне спантеличено грюкає у монастирську браму.

Залишивши карету біля свого палацу, дон Фабріціо далі пішов пішки. Йти було недалеко, але цей квартал мав погану славу. З маленьких будиночків один по одному виходили похитуючись солдати в повному спорядженні, які нишком повтікали зі своїх бівуаків; придивившись, князь помітив на балкончиках великі горщики з васильками, по яких в Палермо здавна знаходили житла повій. Тут і там похмурі молодики в широких штанях сперечались про щось тим хриплим басом, по якому завжди можна впізнати роздратованого сицилійця. Зрідка тишу розтинали далекі рушничні постріли — то мимоволі палили знервовані патрульні. Проминувши цей квартал, князь попростував по набережній до Калі, старого рибальського порту, де мляво погойдувались напівзогнілі, пооблуплювані човни, схожі на коростявих собак.

«Знаю, я грішник, подвійний грішник: перед небесним законом і перед людською любов'ю Стелли. В цьому не може бути жодних сумнівів. Завтра я висповідуюсь отцю Пірроне, — сумно подумав князь і раптом посміхнувся: завтрашня сповідь ні до чого, хитрий езуїт вже й так здогадався, в чому річ. Проте князь не стримався, щоб не похитрувати з самим собою: — Нехай я ще раз согрішу, але хіба ж це

не для того, щоб запобігти подальшим гріхам, щоб вгамувати плоть і встояти проти нових спокус? Господь Бог це розуміє». Князеві раптом стало до болю жаль себе. «Я нещасна, слабка людина, — з гіркотою думав він, чалапаючи по нерівній бруківці. — І ніхто мене не підтримує. Стелла! Якраз! Всевишній знає, як палко я її кохав. Адже оженився я в двадцять років! А тепер вона стала така деспотична. Нічого не вдієш, старість! — Відчуття слабкості як рукою зняло. — А я ще чоловік нівроку! Чи може мене вдовольнити жінка, яка хреститься перед кожним поцілунком, а в найбільш хвилюючий момент приказує лише: “Помилуй мене, матінко Божа!” Коли ми побралися, це мене захоплювало... А тепер... У мене від неї семеро дітей, а я ні разу не бачив її без сорочки. Хіба ж це справедливо? — Внутрішнє сум’яття примусило його вимовити ці слова майже вголос. — Хіба справедливо? Я вас всіх питаю!» І, звертаючись до портика церкви Санта-Марія делла Катена, князь додав:

— Сама вона грішниця!

Це несподіване відкриття так його підбадьорило, що, стукаючи в двері Маріаніни, він уже не відчув докорів сумління.

За дві години князь і отець Пірроне вже сиділи в кареті, вертаючись додому. Єзуїт був надзвичайно схвильований: в монастирі йому розповіли останні новини про політичне становище, яке виявилось значно напруженішим, ніж можна було сподіватись, сидячи в затишку вілли Саліна. Всі з жахом чекали висадки п’ємонтців на півдні острова, поблизу Шакки^[64]; шпиги повідомляли про небезпеку народних заворушень; міська чернь готувалась при першій ознаці послаблення влади піддати Палермо нещадним грабункам і насильствам. Святі отці були стривожені; кілька годин тому троє з них, найстаріші, вирушили пакетботом до Неаполя, захопивши з собою монастирські папери.

— Хай захистить нас Всевишній і врятує це святе королівство!

Князь майже не слухав, поринувши в солодкі спогади. Тепер він відчував блаженне вдоволення з легенькою домішкою відрази. Маріаніна зустріла його спокійним поглядом великих чорних селянських очей і покірливо виконала всі його примхи, ні в чому не відмовивши. Немов Бендіко в шовковій спідниці. В момент найвищого екстазу вона навіть вигукнула: «Мій князюко!» Князь вдоволено

посміхнувся: в усякому разі, це приємніше, ніж безглузді вигуки: «*Mon chat*» та «*Mon singe blond*»^[65], які він чув у подібних випадках від парижанки Сари три роки тому, коли їздив до Сорбонни одержувати золоту медаль, присуджену йому Астрономічним конгресом. Це набагато краще, ніж «мій котику» і, безперечно, куди краще, ніж «помилуй мене, матінко Божа!» — тут принаймні немає блюзнірства. Славна дівчина ця Маріаніна, наступного разу треба їй подарувати три лікті червоного шовку.

Проте князь раптом відчув жалість до цього юного тіла, до його покірливої безсоромності. А чим він кращий? Брудний кнур та й годі! На гадку йому раптом спав вірш, який він випадково прочитав у якійсь паризькій книгарні, перегортаючи томик одного з тих незліченних поетів, що їх Франція так легко породжує і забуває. Перед очима князя постала ціла купа нерозпроданих книжок у лимонно-жовтих палітурках, сторінка з парним номером і заключна фраза якогось екстравагантного вірша:

*Donnez-moi la force et le courage
de regarder mon cœur et mon corps sans dégoût!*^[66]

І, перебуваючи в дивному стані між піднесенням і розпачем, «князюка» заснув, заколисаний клусом коней, на спітнілих крупах яких витанцьовували відблиски ліхтарів, хоч отець Пірроне ще довго просторікував про якихось Ла Фаріна та Кріспі^[67]. Прокинувся він лише на повороті біля вілли Фальконері. «А цей шибеник розкладає вогонь, який його спопелить!»

Коли князь опинився в подружній спальні і побачив у величезному мідяному ліжку свою маленьку нещасну Стеллу, яка важко зітхала уві сні, він відчув гостру жалість до неї і, розчулено дивлячись на її голівку з гладенько зачесаним волоссям під білим чепчиком, подумав: «Вона дала мені семеро дітей, вона завжди була мені вірною». В кімнаті ще стояв міцний запах валер'янки, нагадуючи про недавній напад істерії.

— Бідна Стеллочка! — прошепотів князь, вкладаючись у ліжку.

Минали години, але сон не приходив. І на пам'ять князя знов і знов спливали пестоші Маріаніни, рядки французького вірша і загрозливе

палахкотіння багать у горах.

Проте над ранок княгиня знову дістала нагоду просити помилування в матінки Божої.

Коли ранкове сонце зазирнуло до князевого кабінету, дон Фабріціо, підбадьорений сном і міцною кавою, вже сидів у своєму червоному з чорним візерунком халаті перед дзеркалом і старанно голився. Бендіко лежав біля ніг свого хазяїна, поклавши йому на пантофлю свою важку голову. Князь уже доголював праву щоку, як раптом у дзеркалі, поруч з його головою, з'явилося худорляве юнацьке обличчя з винувато-іронічним виразом. Князь навіть не поворухнувся.

— Танкреде, що ти робив минулої ночі?

— Добридень, дядьку. Що я робив? Нічогосінько. Був з друзями. Безгрішна ніч. Не те що в одного з моїх знайомих, який подався шукати розваг до Палермо.

Князь заходився уважно виголювати найуразливіше місце — впадинку між нижньою губою та підборіддям. Трохи гугнявий голос Танкреда бринів такою юнацькою життєрадісністю, що сердитись на нього було неможливо. Тому князь лише здивувався. Не знімаючи з шиї рушника, він обернувся і пильно оглянув свого небожа, на якому був елегантний мисливський костюм та високі гамаші.

— Цікаво, хто ж цей знайомий?

— Ти, дядечку, ти! Я бачив тебе на власні очі біля вілли Айрольдї, коли твою карету затримав унтер-офіцер. Гай-гай, і це у твоєму віці! Ще й у товаристві преподобного панотця! От розпусне старе луб'я!

Цей нахаба гадав, що йому все дозволено. І пронизував князя гострим поглядом своїх тьмяно-синіх, як у матері, як у самого дона Фабріціо, лукаво примружених очей. Князь відчув себе ображеним; Танкред явно порушував всілякі межі пристойності, але у кого стало б духу сердитись на нього? Адже, зрештою, небіж мав рацію.

— Чого це ти так нарядився? Що трапилось? Зранку поспішаєш на бал-маскарад?

Юнак враз посерйознішав, і його трикутне обличчя несподівано споважніло.

— За годину я від'їжджаю, дядечку. Я прийшов попроситися з тобою.

У князя похолело на серці.

— На дуель?

— Ще й на яку, дядечку! На дуель з самим королятком Франциском — милістю Божою! Я вирушаю в гори, в Корлеоне. Нікому цього не кажи, особливо Паоло. Назрівають великі події, і мені не сидиться вдома. До того ж, це й небезпечно: не сьогодні-завтра мене схопили б.

Перед очима князя раптом постала картина жорстокого бою — лунають постріли, земля вкрита трупами, і серед них — Танкред, з розпоротим, як у того нещасного солдата, животом.

— Не роби дурниць, синку! Що в тебе спільного з тим набродом? Адже це самі бандити й шахраї! Фальконері мусить залишатись з нами, на боці короля.

В очах Танкреда знов спалахнув лукавий вогник.

— Певна річ, але якого короля? — Обличчя його знову набрало того непроникно-серйозного виразу, який так подобався князеві. — Якщо нас там не буде, вони проголосять республіку. Для того щоб усе залишилось по-старому, треба, щоб усе спочатку змінилося. Зрозуміло? — Танкред обняв розчуленого князя. — До скорого побачення. Я повернуся з триколірним прапором.

На небожа явно вплинуло красномовство друзів. Але в його гугнявому голосі завжди було щось таке, що примушувало забувати про пафос слів. Ну й хлопець! Вітрогон і філософ водночас! А цей невіглас Паоло тільки й думає, що про коней! Танкред — ось хто його справжній син! Дон Фабріціо раптом підвівся, зірвав з шиї рушника і почав щось квапливо шукати в шухляді стола.

— Танкреде, Танкреде, стривай!

Він наздогнав небожа, запхав йому в кишеню стовпчик золотих унцій і стиснув за плечі. Танкред засміявся.

— Ось і ти вже субсидуєш революцію! Дякую, дядечку, до побачення. Поцілуй за мене тітку Стеллу.

Він швидко збіг вниз по сходах. За ним кинувся Бендіко, сповнюючи весь будинок веселим гавкотом. Князь покликав собаку і закінчив свій туалет. Слуга допоміг йому одягтися й узутись. «Триколірний прапор! Дався їм цей триколірний прапор! Ці шахраї не можуть обійтися без іграшок! Кому потрібне оце мавпяче наслідування французів? Наш білий стяг з золотою лілією — красунь у порівнянні з цією строкатою геометричною ганчіркою! Як тільки можна поєднувати такі кричущі кольори?» Князь стояв перед дзеркалом, старанно

зав'язуючи свою величаву чорну шовкову краватку — складна операція, в ході якої слід утримуватись від думок про політику. Один заворот, другий, третій. Дебелі пальці делікатно розгладили зайві зморшки, підрівняли вузол і встромили в нього маленьку золоту голівку Медузи з рубіновими очима.

— Дай мені чистий жилет. Хіба не бачиш, що на цьому пляма?

Слуга став навшпиньки, щоб допомогти князеві надягти коричневий сюртук, потім простяг напахчений бергамотовою есенцією носовик. Дон Фабріціо поклав у кишені ключі та гроші і почепив золотий ланцюжок годинника. Потім ще раз оглянув себе у дзеркалі: нічого не скажеш, він ще був дуже гарний. «Розпусне старе луб'я! Які грубі жарти у цього поганця! Хотів би я бачити, яким буде цей сухорлявий жевжик у мої літа...»

Від кроків князя у вікнах салонів, крізь які він проходив, дзвеніли шибки. Потoki сліпучого світла заливали кімнати й коридори, спокій і порядок панували в усьому будинку. В його будинку! Спускаючись по сходах, князь раптом зрозумів: «Для того щоб усе залишилось по-старому...» Танкред мав клепку в голові: князь завжди був упевнений, що з цього хлопця будуть люди.

Крізь шпарки у віконницях до безлюдної контори князівського маєтку проникали тоненькі сонячні промені. Хоч це приміщення було здавна призначене для вирішення всіляких суєтних справ, вигляд воно мало величний і суворий. На навощеній підлозі відбивались побілені стіни і довгий ряд картин у важких чорних з позолотою рамах. На них яскравими барвами були зображені родові маєтності князя: Саліна, острів з двома схожими одна на одну горами посеред пінистого моря, на якому гойдалися прикрашені прапорами галери; Кверчета з купками низеньких хатинок навколо невеличкої церковці, до якої звідусіль гуртами стікались прочани; мальовниче Рагаттізі, затиснуте з усіх боків гірськими ущелинами; крихітне Арджівокале, загублене посеред безкрайнього пшеничного поля, на якому виднілися постаті жінок; Доннафугата з розкішним палацом у стилі бароко, до якого прямувала валка яскраво-червоних, зелених та жовтих карет, а з них виглядали строкаті капелюшки, музики із скрипками та слуги з величезними пляшками; над цими маєтками, як і над усіма іншими, в прозорій блакиті безхмарного неба танцював вусатий усміхнений гепард. Своєю

урочистістю кожне з цих полотен звеличувало всеосяжну і мудру владу дому Саліна. І, звичайно, було б помилкою по цих барвистих шедеврах наївного мистецтва минулого століття судити про справжні розміри та вигляд зображених на них маєтностей, а тим більше — про прибутки князівського роду, якими, до речі, тоді ніхто не цікавився. Протягом цілих століть багатство виявлялося тільки у розвагах та втіхах, у розкішному житті, і, коли акт про скасування феодалських прав позбавив рід Саліна певних привілеїв, водночас звільнивши від усіх обов'язків, воно, мов старе вино, дало осад у вигляді жадібності та хворобливої помисливості, зберігши лише свою п'янкість і барву. Вино з часом псується — подібне трапилось і з салінівським багатством. Від цього багатства, яке саме довело себе до краху, лишилися лиш ефірні олійки, які миттєво випаровувались. Одна за однією безслідно зникали ошатні родові маєтності, і лише їхні назви та барвисті полотна в князевій конторі нагадували про те, що вони колись справді існували. А ті, що залишилися, скидалися на зграйку ластівок восени, що посідали на гілочках дерев перед тим, як відлетіти у вирій. Але їх ще безліч... Здавалось, не буде їм ні кінця, ні краю.

Проте, входячи до контори, князь завжди відчував якесь невдоволення. В центрі кімнати стояв величезний жовтий, інкрустований чорним деревом секретер з незліченними шухлядами, шкатулками, тайниками та відкидними перегородками й полицями. На цій махині зі світлої з чорною інкрустацією деревини, мов на театральному коні, були прилаштовані всілякі хитромудрі механізми, секрету яких уже ніхто, крім хіба що злодіїв, не знав. Тепер там лежали купи паперів, і хоч передбачливий князь подбав про те, щоб більшість з них стосувалась лише тих сфер, де панують вічні закони астрономії, решти було досить, щоб сповнити його серце відчаєм. Перед очима в нього раптом постав письмовий стіл у кабінеті короля Фердинанда в Казерті, теж завжди завалений усілякими справами, що потребували негайних резолюцій; так люди створюють собі ілюзію, що можуть затримати хід подій, які в цей час розвиваються незалежно від їхньої волі.

Дон Фабріціо раптом подумав про медичний препарат, недавно винайдений у Сполучених Штатах, який давав змогу безболісно переносити найсерйозніші операції і не втрачати самовладання в годину найтяжчих страждань. Цей вульгарний сурогат античного стоїцизму і християнської покірливості було названо морфієм. Нещасному обмеженому Фердинанду морфій заміняла безглузда канцелярська писанина, так само як астрономія — рафінованому дону Фабріціо. Князь відігнав од себе думки про Рагаттізі, яке вже було втрачено, та Арджівокале, якому теж загрожував продаж, і весь поринув у читання останнього номера «*Journal des Savants*». «*Les dernières observations de l'Observatoire de Greenwich présentent un intérêt tout particulier...*»^[68]

Проте невдовзі йому довелося спуститися з цих безхмарних зоряних висот. До кабінету ввійшов економ дон Чіччо Феррара. То був маленький сухий чоловічок, завжди у бездоганній краватці, за невинними окулярами якого ховалася мрійлива і пожадлива душа ліберала. Цього ранку він виглядав бадьоріше, ніж звичайно: видно, ті новини, що так збентежили отця Пірроне, вплинули на нього, як бальзам.

— Сумні часи настали, ваша вельможносте, — зауважив він після звичного привітання. — Назрівають великі неприємності, але незабаром, після кількох днів безладдя та сотні пострілів, усе піде

якнайкраще. Нова славна доба почнеться на нашій Сицилії. Можна було б навіть радіти, коли б не знаття, що стільки чудових хлопців накладуть головою.

Замість відповіді князь щось мугикнув собі під ніс.

— Дон Чіччо, — мовив він за якусь хвилину, — слід було б навести лад у зборі чиншу в Кверчеті. Вже два роки звідти не надходить жодного шеляга.

— Усі підрахунки готові, ваша вельможносте. — То була його улюблена фраза. — Треба лише написати дону Анджело Мацца, щоб він все zorganizував. Я сьогодні ж подам вам листа на підпис.

З цими словами економ пішов гортати товстелезні реєстри, в яких із запізненням на два роки дрібним каліграфічним почерком регулярно записувались усі рахунки дому Саліна, крім тих, які справді щось значили.

Залишившись на самоті, дон Фабріціо знову спробував поринути в зоряні туманності, але зосередитись уже не міг. Він відчував глибоке роздратування не так од самих подій, як од безмежної дурості дона Чіччо, в якому він бачив представника майбутнього правлячого класу. «Те, що каже цей добродій, зовсім протилежне істині. Він оплакує славних хлопців, які накладуть головою, а таких буде дуже мало. Наскільки я розумію характер подій, що назрівають, жертв буде не більше, ніж потрібно для того, щоб у Неаполі чи Турині, байдуже де саме, можна було б скласти повідомлення про перемогу. Він вірить у «нову славну добу на нашій Сицилії», як він сам висловився, але це нам обіцяли всі, хто висаджувався на острів з часів Нікія^[69]. А вона так ніколи і не настала. І з якої рації вона повинна настати? Що, власне, має відбутися? Гм... Переговори під іграшкову тріскотню пострілів, а потім усе залишиться, як колись, водночас цілковито змінившись». Дон Фабріціо знову згадав двозначні слова Танкреда, які тепер він зрозумів до кінця. Заспокоєний, князь перестав гортати журнал і окинув поглядом схили гори Пеллегріно, обпалені сонцем, пориті ярами, вічні, як сама убогість.

Трохи згодом до контори ввійшов Руссо, якого князь завжди вважав найвизначнішим з усіх своїх підлеглих. Моторний, елегантний навіть у своїй вельветовій мисливській куртці, з пожадливими очима під високим чолом, він ідеально втілював у собі риси висхідного класу.

Руссо майже відкрито обкрадав князя, неначе мав на це незаперечне право, і в той же час був щиро відданим та шанобливим.

— Уявляю собі, як засмутив вашу вельможність від'їзд молодого синьйора Танкреда. Але я певен, що він скоро повернеться і все буде гаразд.

Уже вкотре князь опинявся перед незбагненою сицилійською загадкою: на цьому оповитому таємницею острові, де так старанно зачиняються всі двері, де селяни вдають, що не знають дороги, яка веде до їхнього села, хоч вона лежить зовсім поруч, за два кроки, — на цьому острові, всупереч показній таємничості, ніщо не може зберігатися в таємниці.

Дон Фабріціо жестом запросив Руссо сісти і пильно глянув йому в очі.

— Давай, П'єтро, поговоримо про все відверто. Ти теж причетний до цієї історії?

Насправді непричетний, відповів той. Адже в нього на шиї сім'я, ризикувати можуть лише молоді, такі, як синьйор Танкред.

— Невже ви гадаєте, що я здатний щось приховувати од вашої вельможності?.. Ви ж як батько для мене!

А три місяці тому він сховав у своїй коморі сто п'ятдесят кошків лимонів із князевого саду і знав, що князеві це було відомо.

— Але мушу зізнатися, що серцем я з ними, з цими відважними хлопцями.

Дон Фабріціо підвівся і впустив Бендіко, який дряпався до дверей, і знову сів.

— Зрозумійте, ваша вельможносте, так більше не можна — нескінченні обшуки, допити, бюрократична тяганина з будь-якого приводу, на кожному кроці шпиги... Чесні люди вже не можуть займатися своїми справами. А за нової влади у нас буде свобода, права, впевненість у завтрашньому дні, можливість вільно торгувати... Та й податки стануть меншими... Всім буде краще, крім хіба що церковників. Господь Бог дбає про маленьких людей, таких, як я, а не про них.

Князь посміхнувся. Він знав, що саме Руссо збирався через підставну особу купити його Арджівокале.

— Звичайно, будуть і сутички, і безладдя, але вілла Саліна стоятиме, мов фортеця. Адже ваша вельможність для нас як батько, а в

мене є чимало друзів. Якщо п'ємонтці і прийдуть сюди, то лише з капелюхами в руках, щоб привітати вашу вельможність. Що б там не було, а дядькові та опікунові Танкреда боятися нічого!

Князь відчув себе приниженим: ці шахраї вже готові взяти його під своє заступництво — і то лиш завдяки тому, що жовторотий Танкред доводиться йому небожем. «Якщо так і далі триватиме, то за тиждень я змушений буду просити захисту в Бендіко!» Він з такою силою крутнув пальцями вухо собаки, що той аж заскиглив од болю.

Те, що сказав Руссо опісля, трохи заспокоїло князя.

— Вірте мені, ваша вельможносте, усе це на краще. На поверхню впливуть розумні та чесні люди. А все інше залишиться, як і досі.

«Вся суть цієї катавасії була в тому, що дрібні провінційні ліберали вирішили усунути перешкоди до власного збагачення, ось і все. Що ж, ластівки відлітатимуть трохи швидше, ніж досі, та й годі. Зрештою, їх ще стільки в гнізді!»

— Хтозна, може, ти й маєш рацію.

Тепер князь уже міг з'ясувати собі справжній сенс і загадкових слів Танкреда, і промовистого натякання Феррари, і нещирої, але багатозначної балаканини Руссо. Від колишнього занепокоєння не залишилось і сліду. Можливо, станеться чимало всіляких подій, але це будуть лише незначні епізоди галасливої романтичної комедії, для успіху якої доведеться окропити кількома краплинами крові блазенське вбрання її героїв. У цій країні компромісів марно було б сподіватися французької несамовитості; а втім, хіба ж сталося щось серйозне в самій Франції, за винятком подій у червні сорок восьмого року? Лише завдяки природженій ввічливості князь стримався, щоб не сказати: «Я все чудово зрозумів, ви не збираєтесь винищувати нас, своїх “батьків”, ви лише хочете тихо, делікатно зайняти наше місце. Навіть соромливо тицьнете нам кілька тисяч дукатів відступного. Хіба не так? Твій онук, шановний Руссо, щиро вважатиме себе бароном, а ти сам захочеш називатись, скажімо, нащадком якогось боярина з Московії, завдяки своєму йменню, хоч насправді воно означає, що ти просто син рудого селяка^[70]. А дочку зможеш віддати за когось із нас, можливо, навіть за Танкреда з його аристократичними білими руками та синіми очима. Адже вона гарна, і варто їй тільки привчитись частіше митися... Певна річ, все залишиться, як і до цього. Хіба що певні верстви непомітно поміняються місцями. Мої золоті ключі камергера, моя темно-червона

стрічка ордена Святого Януарія^[71] мирно лежатимуть у шухляді, поки котрийсь із синів Паоло не виставить їх напоказ під скляним ковпаком, але Саліни залишаться Салінами. Можливо, як компенсацію, їм нададуть місце в сенаті або повісять на шию ордени Святого Маврикія^[72]. Таких брязкалець нікому не шкода».

Князь підвівся.

— Побалакай з друзями, П'єтро. У віллі багато дівчат. Не треба даремно їх лякати.

— Про це мої друзі вже знають, ваша вельможносте. Не турбуйтеся, у віллі Саліна дівчата можуть почувати себе безпечніше, ніж у монастирі.

Його обличчя раптом осяяла поблажливо-іронічна посмішка.

Князь хотів було піднятися до отця Пірроне, але благальний погляд собаки примусив його зійти у сад. Бендіко, видно, ніяк не міг забути, як гарно попрацював він вчора на клумбах, і сьогодні хотів довести роботу до належного кінця. Сад був сповнений свіжих ранкових пахоців, гостріших, ніж минулого вечора; в сонячному сяйві золотистий цвіт жовтої акації вже не дратував очей. «А що станеться з монархами? З нашими монархами? Що буде із законністю спадкоємництва?» Кілька хвилин ця думка настирливо крутилася в голові у князя, і він раптом збагнув, що саме мав на увазі Мальвіка. Усі ці жалюгідні Фердинанди та Франциски почали здаватися йому старшими братами, лагідними, вірними й справедливими, справжніми королями. Але на поміч князю одразу ж наспіло завжди готове військо душевного спокою, озброєне мушкетами юриспруденції та артилерією історичних аналогій. «А Франція? Адже Наполеон III теж не є законним королем. Та хіба ж не щасливі французи, що ними править цей просвічений імператор, який, безперечно, приведе свою країну до ще славнішої долі? Одначе навіщо шукати прикладів так далеко: хіба ж усе було гаразд з правами на престол у Карла III^[73]? Адже битва біля Бітонто мало чим відрізняється від тих, що незабаром можуть статися під Корлеоне, Бізаквіно чи в будь-якому іншому місці, де п'ємонтці дадуть нам прочухана. Такі битви для того і влаштовуються, щоб усе залишилось по-старому. До речі, Юпітер також не був законним володарем Олімпу».

Згадка про державний переворот Юпітера, який скинув з трону Сатурна, перенесла думки князя до його зірок.

Залишивши пустотливого Бендіко в саду, дон Фабріціо піднявся по сходах, пройшов салони, в яких його дочки балакали про своїх палермських подруг (при наближенні князя дівчата підводилися, сповнюючи кімнати шурхотом шовку), потім знову зійшов довгими, вузькими сходами і опинився в залитій яскравим блакитним світлом обсерваторії. Отець Пірроне вже, мабуть, устиг помолитися й випити чашку міцної кави з улюбленими монреальськими бісквітами і тепер сидів, увесь поринувши в алгебраїчні формули. Обидва телескопи і три далекоглядні труби, осліплені сонцем, тепер мирно спали із закритими чорними накривками окулярами, немов добре навчені звірі, які знають, що їсти їм дадуть лише ввечері.

Побачивши князя, священник відірвався від своїх обчислень і нараз пригадав, у якому жалюгідному становищі він був опинився минулого вечора. Він підвівся, шанобливо привітався з доном Фабріціо, але не міг стриматись, щоб не запитати:

— Ваша вельможність прийшли сповідатися?

Князь, у якого сон та недавні розмови розвіяли згадки про нічну пригоду, здивувався:

— Сповідатись? Але ж сьогодні не субота! — Та за мить він усе пригадав і посміхнувся: — Далєбі, панотче, це ні до чого. Ви вже й так усе знаєте.

Ця спроба зробити з нього співучасника своїх пригод роздратувала єзуїта.

— Ваша вельможносте, сенс сповіді полягає не в переказі фактів, а в каятті. Доти, поки ви не покаєтесь і не визнаєте своєї провини, на вашій душі лежатиме смертний гріх, незалежно від того, знаю я про ваші вчинки чи ні.

Здувши пушинку, яку помітив на рукаві, він знову поринув у абстрактні обчислення.

Але князь відчував такий глибокий душевний спокій після своїх вранішніх політичних відкриттів, що лише посміхнувся у відповідь на те, що іншим разом назвав би нахабством. Він відчинив одну із ступок башточки. Перед ним в усій своїй красі відкривався краєвид. У сліпучому сонячному сяйві все навкруги немов утратило свою вагомість: море на обрії видавалось прозорою однорідною плямою; гори, що вночі виглядали такими неспокійними і грізними, неначе

перетворилися на клуби пари, що ось-ось мала розсіятись у повітрі; а похмуре Палермо так слухняно принишкло навколо монастирів, немов отара овець біля своїх пастухів. Навіть чужоземні кораблі на рейді, що прибули на випадок заворушень, не наводили на думку про небезпеку серед цього величного спокою. Сонце, яке цього ранку 13 травня ще невисоко піднялося на небі, поставало справжнім володарем Сицилії: жорстоке й невблаганне, запаморочливе, мов наркотик, воно пригнічувало людську волю і тримало все живе в стані рабської покори, заколисуючи у неспокійних снах, бурхлива свавільність яких вихлюпувалась у реальне життя.

«Потрібен буде не один Віктор-Еммануїл, щоб знешкодити цей магічний дурман, що ллється на нас з небес».

Отець Пірроне підвівся, поправив пояс і, підійшовши до князя, простяг руку.

— Ваша вельможносте, я був надто зухвалий. Не позбавляйте мене своєї прихильності, але благаю вас — висповідайтесь.

Кригу було пробито. Князь виклав отцеві Пірроне свої політичні передбачення. Але єзуїт був далекий від того, щоб поділяти його спокій, і знову став уїдлигим:

— Відверто кажучи, ви, аристократи, вступаєте в змову з лібералами, та що я кажу — з самими масонами, за наш кошт, за кошт церкви. Адже ясно, що наші багатства, ті багатства, які є власністю бідних, будуть захоплені і поділені між найбезсоромнішими верховодами. А хто після цього рятуватиме від голоду тих нещасних, яких зараз годує і опікає Церква?

Князь мовчав.

— А знаєте, як вони втихомирюватимуть цю охоплену відчаєм юрму? Не знаєте? Ну, то я скажу вам, ваша вельможносте! Їй кинуть спочатку один шматок, потім другий, а далі і всі ваші землі. І Всевишній таким чином установець своє правосуддя, хоч і за допомогою масонів. Наш Господь зцілював сліпих тілесно, але хто допоможе сліпим душею?

Бідолашний отець Пірроне аж засапався: глибокий жах від думки про неминуче пограбування церковної власності поєднувався в ньому з докорами сумління, що він дозволив собі так забутись; нарешті, він боявся образити князя, бурхливі спалахи гніву та байдужу добрість якого чудово знав. Тому він вирішив, поки не пізно, прикусити язика.

Князь мовчки протирав лінзи далекоглядної труби і, весь поглинутий цим копітким заняттям, здавалось, не чув гірких докорів єзуїта. По якомусь часі він підвівся і ретельно витер ганчіркою руки. Лице його не виражало нічого, а світлі очі лиш уважно оглядали кожен ніготь, щоб під жодним з них, бува, не залишилось бруду. А внизу, навколо вілли, панувала глибока, дзвінка, аристократична тиша; віддалений гавкіт Бендіко, який завзявся на собаку садівника в глибині саду, та глухе ритмічне стукотіння ножа на кухні, де готувалося м'ясо на обід, не порушували, а, навпаки, підсилювали її. Все живе немов заціпеніло, паралізоване, засліплене палючим південним сонцем. Князь підійшов до столу, сів біля отця Пірроне і, взявши гостро заточеного олівця, якого кинув розгніваний єзуїт, почав малювати бурбонські лілії. Його серйозне обличчя мало такий незворушно спокійний вираз, що священик поволі забув про своє занепокоєння.

— Ми не сліпі, любий панотче, ми звичайні люди. Навколо нас усе змінюється, і тому ми намагаємось пристосуватись до нової дійсності, як водорості до руху хвиль. Нашій святій Церкві було недвозначно обіцяно безсмертя, а нам, як соціальному класові, — ні. Коли б якийсь паліатив дозволив нам проіснувати ще сто років, то для нас це було б рівнозначно вічності. Ми щонайбільше можемо ще дбати про наших синів та онуків, а поза цим у нас немає жодних обов'язків. Мене особисто анітрохи не турбує доля моїх нащадків, які житимуть в тисяча дев'ятсот шістдесятому році. А церква, навпаки, повинна дбати про те, що буде за сто років, бо їй судилося вижити. В самій причині її розпачу криється і її розрада. І якби тепер чи в майбутньому їй довелося рятуватись ціною нашої загибелі, думаєте, вона відмовилася б од цього? Звичайно, ні — і мала б рацію.

Після своєї пристрасної промови отець Пірроне так втішився, що вона не викликала князевого гніву, що, вислухавши його тираду, аніскілечки не образився. Правда, слово «розпач» у поєднанні з церквою було неприпустимим, але як сповідник він уже давно звик пропускати повз вуха подібні прояви нещадного князевого скепсису. Проте йому не хотілося, щоб останнє слово залишалось за співрозмовником.

— У суботу вашій вельможності доведеться спокутувати не тільки вчорашні гріховні вчинки, а й сьогоднішні гріховні помисли. Пам'ятайте про це!

Заспокоївшись, вони почали обговорювати повідомлення, яке незабаром треба було відіслати до однієї чужоземної обсерваторії, в Арчетрі. Немов керовані числами, небесні світила, невидимі в цю пору, невпинно борознили ефір по своїх незмінних траєкторіях. Пунктуальні комети в точно визначений час з'являлись на побачення до тих, хто стежив за ними, і їхня поява не провіщала катастрофи, як гадала Стелла, а, навпаки, була тріумфом людського розуму, який, здавалось, указував їм правильний шлях у бездонних глибинах всесвіту. «Чи варто непокоїтись через те, що десь унизу всілякі Бендіко ганяються за своїми простодушними жертвами, а кухарський ніж патрає плоть невинних звірят? З висоти цієї обсерваторії блазнювання одного і кривавість другого зливаються в єдиній гармонії. Що може зрівнятися з радістю розумового життя в оці врочисті і величні, як сама смерть, хвилини?»

Так думав князь, забувши і про свої постійні примхи, і про вчорашні плотські втіхи. Ці короткі хвилини розмислів духовно очистили його і наблизили до вічності більше, ніж будь-яке благословення отця Пірроне. Того ранку цілих півгодини божества на фресках стелі й мавпи на шпалерах салону знову змушені були мовчати. Але ніхто в салоні цього не помітив.

Коли дзвінок почав скликати всіх до столу, князь і отець Пірроне були вже цілком заспокоєні; з'ясувавши для себе сенс політичних подій, обидва немов піднеслися над ними. Атмосфера незвичайного спокою поширилася по всій віллі. І обід, головна трапеза дня, минув без інцидентів. Усі вже сиділи за столом, як раптом у двадцятирічній княжни Кароліни одірвалася погано прикріплена букля і впала на тарілку. Будь-якого іншого дня ця пригода могла б зіпсувати всім настрій, але зараз вона викликала лише загальний добродушний сміх. Коли її брат, який сидів поруч, підняв буклю і приколів її до свого коміра, звідки вона звисала, мов чернецька відлога, навіть сам князь не міг стримати посмішки. Ні для кого вже не було таємницею, куди і чого поїхав Танкред, і всі, за винятком хіба мовчазного Паоло, збуджено обговорювали цю подію. Доля Танкреда нікого особливо не турбувала, крім князя, який і досі відчував у глибині душі якусь невиразну тривогу, та Кончетти, на біле прекрасне чоло якої немов упала тінь. «Дівчинка, мабуть, закохана в цього пройду. Це була б

чудова пара. Але боюсь, що Танкред націляється вище, тобто нижче». Цього дня, заспокоєний ранковими роздумами, дон Фабріціо знову став добрим та лагідним. Щоб утішити дочку, він почав говорити про неефективність зброї королівської армії і пояснив, що брак гвинтової нарізки в рушницях не дозволяє надати кулі достатньої пробивної сили. Мало хто зрозумів ці надто вчені технічні пояснення, але всі, навіть Кончетта, відчували себе спокійніше: війна, цей жахливий і огидний хаос, на їхніх очах була зведена до охайної діаграми, яка показує співвідношення сил. На десерт подали улюблене князеве желе з ромом, яке зранку замовила вдячна за чоловікові пестощі княгиня. Желе виглядало грізно, бо мало форму фортеці, з гладенькими, слизькими мурами, оточеної з усіх боків бастионами та ескарпами, на яких стояло червоно-зелене військо вишень та фісташок. Проте стіни фортеці були прозорі і напрочуд м'які — ложка проходила в них надзвичайно легко. Коли, обійшовши весь стіл, таріль опинився, нарешті, перед шістнадцятирічним Франческо-Паоло, на ньому залишились самі тільки руїни. Звеселений ромом та смачними ягодами, князь з посмішкою стежив, як під дружним натиском ложок падала ця могутня споруда. Потім підняв склянку з недопитою марсалою, обвів поглядом усю родину і, зупинивши його на засмученій блакитноокій Кончетті, промовив:

— За здоров'я нашого любого Танкреда! — І одним духом вихилив склянку.

Вензель «*F. D.*», який раніше чітко вирізнявся на тлі золотистого вина, раптом наче зник.

Контора, до якої дон Фабріціо знов зайшов по обіді, була тьмяно освітлена скісним промінням сонця, і великі картини, тепер огорнені тінями, вже не докоряли йому.

— Благослови вас, Боже, ваша вельможносте, — прошепотіли Пасторелло та Ло Нігро — орендатори, що принесли ту частину чиншу, який платили натурою.

Вони стояли, тримаючи в руках капелюхи, і на їхніх ретельно виголених, обпалених сонцем обличчях застиг здивований вираз. Від них тхнуло кошарою. Князь приязно порозмовляв трохи з ними своєю стилізованою під діалект мовою: поцікавився, як ся мають їхні родини,

який приплід дає худоба, чого можна сподіватися від нового врожаю. І, нарешті, запитав:

— Ви щось принесли?

Селяни дружно закивали головами, примовляючи, що все складено в сусідній кімнаті. Князеві раптом стало трохи ніяково: ця розмова нагадала йому аудієнції у короля Фердинанда.

— Зачекайте кілька хвилин — Феррара випише вам квитанції.

Князь дав кожному по парі дукатів, хоч те, що вони принесли, не коштувало таких грошей.

— Випийте по склянці за моє здоров'я.

Потім пішов оглядати чинш. На підлозі посеред кімнати лежали чотири десятикілограмові кулі молодого сиру, який завжди викликав у нього огиду, а поруч були звалені на купу шестеро молочних ягнят: під їхніми патетично відкинутими головами чорніли великі порізи, крізь які зовсім недавно вийшло життя. Животи в них були вже розпороті, і звідти виглядали синюваті нутрощі. «Хай прийме Господь його душу», — промовив князь сам до себе, згадавши нещасного солдата. Чотири пари зв'язаних курей, сполоханих Бендіко, відчайдушно били крильми об підлогу. «Ще один приклад безпідставного страху, — подумав князь. — Для них собака не становить жодної небезпеки, він навіть не наважиться торкнутися їх, бо знає, що від них йому болітиме живіт». Проте це видовище крові й страху викликало в ньому відразу.

— Пасторелло, віднеси цих курей до курника, в конторі їм нічого робити. Наступного разу ягнят неси просто на кухню: тут не можна бруднити. А ти, Ло Нігро, піди скажи Сальваторе, щоб негайно прибрав тут і виніс кудись цей сир. Відчини вікно, хай трохи провітриться.

За хвилину до контори зайшов Феррара з квитанціями.

Коли князь знову піднявся до кабінету, де мав звичку відпочивати після обіду на червоному дивані, то побачив, що там на нього чекає його старший син Паоло, герцог ді Кверчета. Хлопець набрався хоробрості і вирішив поговорити з батьком. Худий, низенький, смаглявий, він виглядав старшим, ніж дон Фабріціо.

— Я хотів спитати тебе, тату, як нам поводитись із Танкредом, коли ми зустрінемося?

Князь умить збагнув, куди гне Паоло, і скипів гнівом.

— Що ти маєш на увазі? Що сталося?

— Невже ти схвалюєш його вчинок, тату? Адже він злигався з шахраями, які хочуть перевернути всю Сицилію догори коренем. Так не можна.

Князь відчув у цьому запитанні і глибоку заздрість, і ледь приховану ненависть святенника до людини без забобонів, придурка до розумного, що ховались під машкарою політичних розходжень. Це його так обурило, що він навіть не запропонував синові сісти.

— Краще вже робити дурниці, аніж цілими днями заглядати коням під хвіст. Тепер Танкред дорожчий мені, ніж раніше. І, до речі, те, що він робить, зовсім не дурниці. Якщо ти зможеш коли-небудь написати на своїх візитних картках титул герцога ді Кверчета і якщо після моєї смерті тобі дістанеться якийсь шеляг, то й тим, і другим ти будеш зобов'язаний Танкреду і таким, як Танкред. Геть звідси, і щоб я більше від тебе про це й слова не чув! У цьому домі все буде так, як я звелю.

Потім він зм'як, і гнів змінився іронією.

— Іди собі, синку, я хочу спати. Поговори про політику з Гвіскардо — адже ви чудово розумієте один одного.

І тільки-но приголомшений Паоло причинив за собою двері, князь зняв сюртук та черевики, ліг на диван, який заскрипів під його вагою, і спокійно заснув.

Коли дон Фабріціо прокинувся, до кабінету увійшов слуга з листом та газетою на таці — їх щойно надіслав князеві з Палермо спеціальним кінним кур'єром Мальвіка. Ще не очунявши добре після сну, князь розірвав конверт. «Любий Фабріціо, я пишу цього листа в стані цілковитої розгубленості. Ти зрозумієш сам, у чому річ, коли прочитаєш газету. П'ємонтці висадились на острів. Ми пропали. Цього вечора я разом з усією родиною відпливаю звідси на англійському кораблі. Певний, що ти зробиш те саме; якщо хочеш, можу зарезервувати вам місце. Хай врятує Господь нашого улюбленого короля. Цілую, твій Чіччо».

Дон Фабріціо згорнув листа, поклав його в кишеню і голосно зареготав. Ну й Мальвіка! Він завжди був боягузом! Нічого не зрозумів і здуру накивав п'ятами. Навіть палац свій залишив на поталу слугам — коли повернеться, то застане його порожнім. «До речі, треба, щоб

Паоло перебрався на якийсь час до Палермо. Тепер порожні будинки приречені на пограбування. Скажу йому про це під час вечері».

Він розгорнув газету. «Одинадцятого травня в районі Марсали відбулася зухвала висадка озброєних бандитів — явний акт піратства. Як стало відомо пізніше, вся банда налічує коло восьмисот горлорізів на чолі з Гарібальді. До останнього часу ці пірати старанно уникали будь-яких сутичок з королівськими військами і, за нашими відомостями, посувалися в напрямі до Кастельветрано, загрожуючи мирним жителям, удаючись до грабунків та спустошень...»

Ім'я Гарібальді трохи збентежило князя. Цей бородатий авантюрист — явний мадзініанець! Він може наламати дров. «Але якщо його послав до нас сам “чесний король”, то, виходить, він йому довіряє. Його триматимуть у шорах».

Заспокоєний, він встав, причесався і звелів слугі подати сюртук та черевики. Одягшись, він сховав газету в шухляду письмового стола. До вечірньої молитви залишалось кілька хвилин, але в салоні ще нікого не було. Він сів на диван і, чекаючи, окинув поглядом кімнату. Бородатий Вулкан на стелі раптом нагадав йому літографії із зображенням Гарібальді, які він бачив колись у Турині. Князь посміхнувся: «Рогоносець!»

Родина поволі сходилася. Поступово салон сповнювався шурхотом шовку і гомоном голосів молодих, які обмінювалися жартами. За дверима слуги, як завжди, намагались втримати Бендіко, який будь-що хотів узяти участь в церемонії вечірньої молитви. Самотній сонячний промінь вихопив із сутінку міріад золотих пилинок і освітив лукаві обличчя мавп.

Князь опустився на коліна. «*Salve Regina, mater misericordiae...* [74]».

Розділ другий

Подорож у Доннафугату. Привал. Знову в дорозі, згадки про минулі події. Приїзд у Доннафугату. В церкві. Дон Онофріо Ротоло. Розмова у ванній. Фонтан Амфітрити. Передобідній сюрприз. Обід та поведінка гостей. Дон Фабріціо й зірки. Відвідини монастиря. Що можна побачити крізь вікно.

Серпень, 1860

— Дерев! Он дерева!

Цей радісний вигук, що пролунав у першому екіпажі, почули і в чотирьох берлинах, які їхали слідом у хмарах білої куряви; в усіх віконцях з'явилися спітнілі, втомлені і водночас радісні обличчя.

На обрії справді забовваніли три дерева. То були евкаліпти, найнезграбніші з усіх дітей матінки-природи, перші дерева, що їх зустріла на своєму шляху князівська родина, відтоді як о шостій годині ранку виїхала з Бізаквіно. Зараз уже минула одинадцята — протягом п'яти годин перед ними височіли лише ліниві групи горбів, що горіли золотом у сонячному сяйві. Швидка їзда по рівній місцевості раз по раз чергувалась з нестерпно довгими підйомами та спусками, під час яких доводилося стримувати коней. І, незалежно від того, як ішли вони — повільною ступою чи жвавим клусом — весь час невпинно й монотонно брязкотіли балабончики; здавалось, що це дзвенить повітря над розпеченою до білого землею. Дорога бігла повз крихітні принишклі села, немов намальовані на світло-блакитному небі, через пересохлі річки, над якими нависли химерні мости, проз мертві яри, порослі ріденькими кущиками сорго та дроку. І впродовж усього шляху — ні деревця, ні краплини води, тільки сонце та курява. Всередині карет, за спущеними завісками, що захищали від сонця і куряви, температура досягала близько п'ятдесяти градусів. Тому так і зраділи подорожні, угледівши на тлі вицвілого неба гілля цих спраглих від спеки дерев; це означало, що навколо вже простягаються землі дому Саліна, що до Доннафугати залишилось не більше двох годин їзди і що скоро можна буде поснідати і навіть освіжити обличчя затхлою водою з колодязя.

Через десять хвилин карети в'їхали на ферму Рампінцері. В центрі її височіла величезна будівля, в якій лише протягом одного місяця на рік, під час жнив, жили наймити і стояла скотина. Над масивними, трохи перехнябленими дверима танцював кам'яний гепард з перебитими передніми лапами; поруч з будівлею під сторожею евкаліптів стояв глибокий колодязь, німо пропонуючи всі послуги, на які був здатен: він міг слугувати купальнею, водопоєм, буцегарнею і кладовищем. Він тамував спрагу, поширював тиф, тримав в ув'язненні арештованих, переховував трупи тварин і людей, аж поки вони не перетворювалися на відполіровані безликі скелети.

Усі повиходили з карет. Князь радів від думки, що скоро буде в улюбленій Доннафугаті, і, дивлячись на спокійний вираз чоловікового обличчя, княгиня забула про свою втому. Бідолашні дівчата ледве тримались на ногах, і тільки хлопці, збуджені враженнями від довгої подорожі, здавалось, не відчували виснажливої спеки. Француженка-гувернантка мадемуазель Домбрей, згадуючи роки, які вона провела в Африці в родині маршала Бюжо^[75], весь час стогнала: «*Mon Dieu, mon Dieu, c'est pire qu'en Afrique!*»^[76] і не встигала витирати піт зі свого кирпатого носика. Зате отець Пірроне вражав усіх своєю невичерпною бадьорістю: він усю дорогу прокуняв над розкритим молитовником і тепер дивувався, що так швидко приїхали. Двоє лакеїв та покоївка, звиклі до міського життя, роздратовано оглядали місцевість, а невтомний Бендіко відразу почав гасати за круками, що зі зловісним карканням кружляли над самою землею.

Усі подорожні були з голови до ніг вкриті пилюкою, яка білою хмаркою осипалася на землю, поки вони обтріпували від неї один одного.

З-поміж цієї змороної, загорошеної юрми особливо вирізнявся елегантний Танкред. Усю дорогу він їхав верхи і, діставшись до ферми на півгодини раніше за інших, уже встиг умитися, обтрусити одяг і навіть змінити білу краватку. Витягаючи воду з цього багатофункціонального колодязя, він зиркнув на своє відображення у воді, щоб перевірити свій вигляд: усе було гаразд, чорна пов'язка на його правому оці не так прикривала, як нагадувала про рану, яку він дістав три місяці тому в битві під Палермо, друге його блакитне око немов перебрало на себе весь обов'язок виражати лукавство замість тимчасово затьмареного, а ясно-червона смужка на білій краватці

делікатно натякала на червону сорочку гарібальдійця, яку він зовсім недавно зняв. Він допоміг княгині вийти з карети, стер рукавом порох з князевого циліндра, почастивав цукерками своїх кузин, перекинувся жартами з кузенами, мало не став навколішки перед отцем Пірроне, подразнив енергійного Бендіко, підбадьорив мадемуазель Домбрей, покепкував з кожного і зачарував усіх.

Кучери розпрягали коней і повільно, щоб дати їм охолонути, повели до водопою; в тіні барака, на свіжій соломі, слуги розстелили скатертини і принесли клунки з їжею. Всі сіли снідати біля колодязя. А навкруги, скільки сягало око, простягалися похмурі поля, на яких жовтіли скирти скошеного хліба та чорніли обпалені сонцем верхівки мертвих горбів. Розпачливий скрекит цикад сповнював повітря — здавалось, це хрипить спрагла Сицилія, задихаючись від серпневої спеки, й марно благає дощу.

За годину, підживившись і трохи відпочивши, подорожні рушили далі. Зморені коні насилу переставляли ноги, але знайомий краєвид здавався вже не таким зловісним, і час минав швидко. Усі впізнавали знайомі околиці — улоговину Драгонара й перехрестя Мізільбезі, місця колишніх вилазок та пікніків, а невдовзі з-за пагорка виринула церковця Милостивої Богоматері, яка була найдальшою метою їхніх піших прогулянок. Княгиня задрімала, а дон Фабріціо, який сидів поруч, počував себе цілком щасливим. Його ще ніколи так не приваблювала перспектива пожити три місяці в Доннафугаті, як тепер, у серпні 1860 року. Взагалі князеві завжди подобалась місцевість, люди, феодальний устрій життя в Доннафугаті, а недавно, вперше за багато років, він відчув, що може легко обійтись і без спокійних вечорів у затишній обсерваторії, і без випадкових побачень із Маріаніною. Одверто кажучи, те, що протягом останніх трьох місяців відбувалось у Палермо, викликало в князя глуху відразу. У своїй гордині він хотів бути єдиним, хто розумів би ситуацію і міг спокійно зустріти цих блазнів у червоних сорочках, але уже встиг переконатись, що ясновидіння не було монополією дому Саліна. Усі палермці здавались щасливими, за винятком хіба що мізерної жменьки дрібноголових буркунів; Мальвіка, його свояк, умудрився потрапити до лабетів поліції Диктатора^[77] і десять днів просидів у буцегарні, а обережний, хоч і не менш невдоволений Паоло залишився у місті, де з

головою поринув у підготовку якоїсь дріб'язкової змови. Всі інші бурхливо виявляли свою радість: чіпляли на капелюхи трибарвні кокарди, цілими днями марширували по вулицях, галасували, декламували вірші, виголошували промови. Спочатку вся ця веремія мала якийсь сенс: одні з городян вітали нечисленних поранених, що походжали головними вулицями, інші гамселили в темних провулках бурбонських шпигів — одне слово, усі якимось допомагали встановлювати новий лад. Але після того, як рани у героїв загоїлись, а вцілілі королівські шпиги вступили до нової поліції, ця метушня почала здаватися князеві безглуздом і гротескним фарсом, хоч вона й не була для нього несподіванкою. Все це, на його думку, було зовнішнім виявом кепського виховання, бо в основі своєї економічний та соціальний уклад життя в країні залишився без істотних змін, точнісінько, як він передбачав. Дон П'єтро Руссо дотримав свого слова: в околицях вілли Саліна не пролунало жодного пострілу, а якщо в палермському палаці і вкрали китайський порцеляновий сервіз, то винен у цьому був сам головотес Паоло, який наказав скласти порцеляну в кошики, а потім, злякавшись обстрілу, залишив усе посеред двору. Дурні були б слуги, якби прогавили таку нагоду!

П'ємонтці (це нейтральне слово подобалось князю більше, ніж звеличувальне «гарібальдійці» чи зневажливе «гарібальдисти») з'явилися до нього якщо й не з капелюхами в руці, як провіщав Руссо, то, в усякому разі, приклавши руку до козирка своїх червоних кепі, не менш потворних, ніж кашкети бурбонських офіцерів.

У кінці червня на віллу Саліна у супроводі ад'ютанта прибув молодий генерал у червоному мундирі з чорними петлицями — гості хотіли оглянути знамениті фрески на стелях. Попереджений за добу раніше Танкредом, князь встиг як слід підготуватися до зустрічі: він наказав зняти й винести з салону парадний портрет Фердинанда II і повісити на його місце єрусалимський пейзаж невідомого автора «Озеро Вифезда» — переміна ця була доцільною як з естетичних міркувань, так і з політичних.

Генерал, жвавий тридцятирічний тосканець, неабиякий любитель похизуватися та побазікати, відзначався, зрештою, ввічливістю й хорошими манерами. Він з належною пошаною звертався до князя «ваша вельможносте», хоч це докорінно суперечило першим декретам Гарібальді. Жовторотий дев'ятнадцятирічний ад'ютант сам був

міланським графом і зачарував дівчат своїми лакованими чоботами та гаркавим «р» на французький манір.

Вони прибули разом з Танкредом, якого під час одного бою зробили капітаном. Він сам трохи спав з лиця від страждань, яких йому завдала рана, але у своєму червоному мундирі виглядав таким же привабливим та життєрадісним, як і раніше. Він був у найкращих стосунках з «переможцями»: вони були на «ти» і називали один одного «мій доблесний друже» — п'ємонтці з дитячою радістю, а Танкред із знайомою князеві ледь помітною іронією в своєму гугнявому голосі. Спочатку дон Фабріціо прийняв гостей з холодною ввічливістю, але потім вони зуміли розвеселити його, то ж він геть заспокоївся і запросив їх на обід через три дні. Це було незабутнє видовище: генерал наважився заспівати «Знов знайшов я веселу місцинку»^[78], а Кароліна акомпанувала йому на роялі. Танкред байдуже перегортав ноти, немов не помічав, як вони фальшивлять. А тим часом юний міланський граф, сидячи на дивані поруч Кончетти, розповідав їй про свою любов до апельсинового цвіту і відкривав їй поезію Алеардо Алеарді^[79]. Вдаючи, що уважно слухає ад'ютанта, Кончетта не зводила засмучених очей з байдужого обличчя кузена, що здавалось блідішим, ніж звичайно, у мерехтливому світлі фортепіанних свічок.

Вечір пройшов ідилічно, а потім було багато інших, не менш ідилічних вечорів, і на одному з них генерала попросили взяти під свою опіку «старого, недужого отця Пірроне», якому, згідно з новим законом про депортацію єзуїтів, загрожувало вигнання. Генерал, який вже встиг полюбити лагідного священика, вдає, що повірив у його кепське здоров'я, і незабаром домігся для нього дозволу залишитись на Сицилії. Цей епізод зайвий раз переконав дону Фабріціо у правильності його передбачень.

Протекція генерала виявилась також неоціненною, коли виникла потреба дістати перепустку для подорожування у цей неспокійний час. Лише завдяки йому князеві дозволили виїхати з родиною на літо до милої його серцю Доннафугати, а молодому капітанові, незважаючи на те, що революція тривала, дали місячну відпустку, і він зміг вирушити разом з родиною. Взагалі ж, якщо відкинути проблему перепусток, лаштування до від'їзду були довгими і марудними. Довелось почати дипломатичні переговори з «впливовими людьми» в Джірдженті^[80] — переговори, що закінчились ввічливими посмішками, потисками рук та

брязкотом дукатів. Таким чином, князь дістав щось на зразок другої перепустки, набагато ефективнішої за першу. Залишалось спакувати масу всіляких речей та продуктів, відіслати заздалегідь слуг та кухарів, розібрати невеличкий телескоп та умовити Паоло, щоб той залишився в Палермо. Після цього можна було від'їжджати. Генерал та його юний ад'ютант прийшли прощатися з букетами квітів і довго махали своїми кепі вслід каретам. У відповідь з віконця князівського берлина вихилився чорний шапокляк, але маленька, обтягнута чорною мереживною рукавичкою рука, яку так прагнув побачити молодий граф, спокійнісінько лежала на колінах Кончетти.

Ця триденна подорож була жахлива. Шляхи, славнозвісні сицилійські шляхи, через які князь Сатріано втратив свою посаду намісника, являли собою вузькі, вибоїсті смужки землі, вкриті товстим шаром м'якого порошу. Перша ніч, яку подорожні провели в Марінео у знайомого нотаря, була більш-менш стерпна, але друга, на яку їм довелося зупинитись у поганенькому заїзді в Пріцці, перетворилась для них на суцільні тортури: вони ні на мить не склепили очей, лежачи по троє в одному ліжку і відбиваючись від бридких паразитів. На третю ніч зупинилися в Бізаквіно, де в готелі вже не було блощиць, але натомість під час вечері князь знайшов тринадцять мух у своїй склянці з шербетом і погано спав від задушливого смороду екскрементів, що йшов і з вулиць, і з суміжної вбиральні. Він прокинувся на світанку, весь вкритий липким потом, і раптом подумав, що ця подорож дуже схожа на все його життя: спочатку пишні зелені долини, потім круті підйоми, небезпечні перевали і, нарешті, ось ця до відчаю одноманітна горбата і мертва пустеля без кінця і краю. Подібні роздуми — найгірше, що може трапитись з літньою людиною, і хоча князь знав, що їх незабаром розженуть денні клопоти, він усе одно не міг позбутися гострого душевного болю, бо добре знав, що ці думки залишають у душі чорний осад, який, щоденно нагромаджуючись, зрештою і призводить до смерті.

Перші промені сонця загнали ці сумні думки кудись у закутки підсвідомості. Доннафугата з її старовинним палацом, закладеним святими предками, з її прекрасними фонтанами і неповторною атмосферою вічної юності була зовсім близько. Там жили милі, прості і вірні люди. Але тут його схвилювала одна думка: хтозна, як вплинули на їхню вірність останні події. «Що ж, скоро побачимо».

Вони вже майже прибули на місце, коли у віконце карети заглянув усміхнений Танкред.

— Готуйтеся, за п'ять хвилин будемо вдома!

Танкред був надто тактовним, щоб в'їхати до містечка раніше від князя. Він стримав коня і вже до самої Доннафугати не віддалявся од карети дона Фабріціо.

Біля маленького мосту, за яким починалося містечко, їх чекало кілька десятків жителів на чолі з місцевими властями. Як тільки берлини наблизились, муніципальний оркестр програв у шаленому ритмі мелодію «Ми маленькі циганчата»^[81], якою за традицією Доннафугата зустрічала князя. Тільки-но вмовкла музика, як з церкви та з монастиря Святого Духа, повідомлених про приїзд князівської родини хлопчиками на варті, озвалися дзвони, сповнивши повітря веселим бамканням. «Слава Богу, все поки що, як і раніше», — подумав князь, виходячи з карети. Серед представників влади він побачив мера, дона Калоджеро Седару, з триколірною перев'яззю на грудях, такою ж новою, як і його посада; настоятеля монсеньйора Троттоліно з м'ясистим засмаглим обличчям; нотаря дона Чіччо Джінестра з жабо та китицею капітана Національної гвардії; лікаря дона Тото Джамбоно. Поруч стояла маленька Нунція Джарріта з оберемком квітів для княгині, зірваних півгодини тому в палацовому парку, та церковний органіст Чіччо Тумео, що зустрічав князя скоріше як особистий друг та товариш по полюваннях, аніж як представник влади. Щоб зробити князеві приємність, він наважився привести з собою Терезіну, вогняно-руду лягаву суку з двома білими плямами над очима. Схвальна усмішка князя цілком винагородила його за цю турботу. Дон Фабріціо був у чудовому настрої, сповнений благодущності. Разом з княгинею він вийшов з карети, щоб подякувати за таку зустріч, і під виття оркестру та гудіння дзвонів поцілувався з мером та потиснув руки всім іншим. Заніміла юрма стежила за кожним рухом князя десятками пар цікавих і дружніх очей: доннафугатські селяни прихильно ставились до свого толерантного пана, який частенько-таки забував стягти з них чинш та орендну платню. До того ж, звиклі бачити кам'яного гепарда на фасаді палацу, на фронтоні церкви, на вершках фонтанів та на майолікових плитках на фасадах домів, вони були раді лицезріти справжнього Гепарда, в пікейних

панталонах, який дружньо поплескував їх по плечах своєю могутньою лапою і привітно усміхався з добродушністю вдоволеного kota. «Нічого не скажеш, усе йде, як раніше, і навіть краще, ніж раніше». Танкред теж викликав у доннафугатців неабияку цікавість: усіх вражала раптова зміна, що сталася з цим юним вітрогоном, який несподівано перетворився на зрілого мужчину, ліберального аристократа, героя, що пліч-о-пліч з Розоліно Піло^[82] проливав свою кров у боях за Палермо. Серед цих простодушних лестунів він почував себе, як риба в воді: балакав з ними місцевою говіркою, невимушено жартував і сам же глузував із себе та своєї «подряпини». Проте, вимовляючи ім'я генерала Гарібальді, він нараз серйознішав і в такі хвилини схожий був на послушника, що раптом опинився перед ракою із святими мощами. Розмовляючи з доном Калоджеро Седарою, про бурхливу діяльність якого в дні визволення він дещо чув, Танкред навмисне голосно вигукнув:

— Доне Калоджеро, Кріспі про вас якнайкращої думки!

Потім запропонував руку Кончетті і разом з нею попрямував слідом за князем та княгинею, залишивши позад себе цілий сонм захоплених шанувальників.

Карети зі слугами, молодшими дітьми та Бендіко поїхали до палацу, а всі інші, згідно з усталеним звичаєм, повинні були спочатку зайти до церкви, щоб вислухати «*Te Deum*»^[83], перш ніж переступити поріг дому. До церкви було рукою подати, й імпозантні, хоч і запорошені новоприбулі рушили туди в супроводі сяючих, але миршавих представників місцевої влади. На чолі цієї процесії врочисто крокував капітан Національної гвардії Чіччо Джінестра, прокладаючи дорогу в натовпі цікавих; за ним, попід руку з княгинею, ступав князь, схожий на ситого і лагідного лева; позад них ішли Танкред і Кончетта; княжна ледве стримувала сльози радості, схвильована, що йде до церкви поруч свого кузена. Хвилювання дівчини аж ніяк не послаблювалось тим, що запопадливий кавалер міцно стискав їй руку, звичайно, лише тоді, коли треба було обминати купи сміття та вибої, якими була вкрита вулиця. Решта сунула ззаду безладним гуртом; органіст щодуху побіг додому, щоб залишити там Терезіну і встигнути до церкви раніше, ніж туди вступить процесія. Над містечком далі гули дзвони, стіни будинків пістрявіли

численними, трохи побляклими вже гаслами: «Хай живе Гарібальді!», «Хай живе король Віктор!», «Смерть Бурбонам!», виведеними невірним пензлем місяців зо два тому. В той час, як процесія підіймалась по сходах, десь зовсім поруч затріщали хлопавки, і за мить церква сповнилась звуками органа — це захеканий дон Чіччо Тумео загравав свою улюблену «Кохай мене, Альфреде»^[84].

У церкві, поміж важкими колонами з червоного мармуру, вже товпились цікаві, і князівська родина зайняла своє звичне місце на хорах. Перед тим як сісти, дон Фабріціо у всій своїй величі показався юрмі. Поки тривала церемонія вітання, княгиня мало не зомліла від втоми й задухи, а байдужий до відправи Танкред, вдаючи, що відганяє мух, раз у раз торкався рукою білявої голівки Кончетти. Все минуло якнайкраще, і після короткого напучення монсеньйора Троттоліно гості зробили глибокий поклін перед віттарем і вийшли з церкви на залитий сонцем майдан.

Внизу сходів представники влади почали прощатися, і попереджена задалегідь княгиня запросила на обід мера, священника та нотаря. Оскільки священник був парубком через свій сан, а нотар — через переконання, питання їхніх дружин не стояло, що ж до мера, то княгиня невиразно натякнула йому, що він може прийти з дружиною. Проте, як і слід було сподіватись, дон Калоджеро відповів, що його Бастьяна — гарна, але надто проста селянка, з якою він ще ні разу не наважився з'явитися на людях — занедужала. Зате всі досить-таки здивувались, коли він раптом додав:

— Якщо ваша вельможність дозволить, я прийду з дочкою. Вона мені вже вуха протуркотіла своїми проханнями представити її, вже дорослу, вашій родині.

Князь, природно, не заперечував і, помітивши Чіччо Тумео, що боязко виглядав з-за плечей начальства, гукнув:

— Ви, звичайно, теж приходьте і не забудьте привести Терезіну! — Потім, обернувшись до решти, сказав: — А після обіду, о пів на десяту, ми з радістю приймемо всіх наших друзів.

Містечко довго коментувало ці останні слова донна Фабріціо. Князь переконався, що Доннафугата залишилась такою, як і раніш, а доннафугатці побачили, що князь значно змінився: раніше він ніколи не розмовляв з простим людом так сердечно. З цього моменту і почався незримий занепад його престижу.

Князівський палац стояв неподалік од церкви. Дивлячись на нього з майдану, важко було уявити, що за цим скромним фасадом з сімома вікнами, які виходили на площу, на цілих двісті метрів тяглися такі величезні споруди. Різні за своїми стилями, вони створювали єдиний ансамбль навколо трьох просторих внутрішніх дворів і вікнами виходили до великого огороженого парку. Біля центральної брами наші подорожні стали об'єктом нових виявів гостинності. Дон Онофріо Ротоло, князівський дворецький, ніколи не брав участі в офіційній церемонії в'їзду князя в містечко. Вихованець школи княгині Кароліни, він дивився на простолюд, як на отару баранів, і, на його думку, в Доннафугаті князь міг вважати, що він удома, лише переступивши поріг палацу. Тому старий, низенький, бородатий дон Онофріо стояв за два кроки від брами, поруч із своєю молодогою опасистою дружиною, на чолі групи слуг та восьми стражників з позолоченими емблемами гепарда на кашкетах; у руках у них були вісім великих, не таких вже й безневинних рушниць.

— Я щасливий вітати ваших вельможностей у вашій домівці і передаю вам палац точнісінько в такому стані, в якому прийняв.

Дон Онофріо Ротоло належав до тих нечисленних близьких до князя людей, що користувалися його щирою повагою: він був чи не єдиний з усіх князевих слуг, хто не обкрадав свого хазяїна. Чесність його інколи переходила в манію: розповідали, наприклад, як одного разу при від'їзді княгиня залишила на столі склянку з недопитим лікером, а через рік, повернувшись до палацу, знайшла її на тому самому місці, потьмянілу від висохлого в ній трунку. Дон Онофріо не наважився навіть доторкнутись до нього, бо «це частка князівського майна, і ніхто не має права пускати його на вітер».

Обмінявшись компліментами з доном Онофріо та його дружиною, княгиня, що ледве трималась на ногах, одразу пішла відпочивати, а дівчата з Танкредом побігли до тінистого парку. В супроводі дворецького князь обійшов головний палац. Скрізь панував ідеальний порядок: на великих картинах у масивних рамах не було жодної порошокинки, палітурки старовинних книг тьмяно вилискували золотом, полуденне сонце вигравало сліпучими відблисками на сірому полірованому мармурі колон. За останні п'ятдесят років тут нічого не змінилось. Після бурхливого виру останніх подій дон Фабріціо вперше

відчув свіжий приплив бадьорості та спокійної впевненості в собі і приязно поглядав на дворецького, який дріботів поруч нього.

— Доне Онофрію, ви мені нагадуєте одного з тих казкових гномів, що стережуть скарби. Ми всі вам дуже вдячні.

Раніше почуття вдячності у князя до свого слуги було теж велике, але досі вимовити ці слова в нього не повертався язик.

— Я лише виконую свій обов'язок, ваша вельможносте. — І щоб приховати схвильованість, почав чухати вухо довжелезним нігтем лівого мізинця.

Потім князь запросив дворецького на чай — для бідолашного дона Онофрію це було гірше від будь-яких тортур. Дон Фабріціо випив дві чашки, а помертвілий від страху дон Онофрію ледве допив одну і почав звітувати: два тижні тому йому довелося здати в оренду маєток Аквіла на трохи гірших умовах, ніж раніше. Він змушений був витратити чимало грошей, щоб відремонтувати стелю в апартаментах для гостей, проте в касі, вже після сплати всіх податків та відрахунків на утримання челяді і самого дона Онофрію, залишалось три тисячі двісті сімдесят п'ять унцій.

Потім черга дійшла до місцевих новин, що стосувалися, головним чином, найважливішої події — швидкого збагачення дона Калоджеро Седари. Шість місяців тому минув строк сплати боргу, що його барон Туміно був винен дону Седарі, і той заволодів бароновими землями; за якихось тисячу унцій він став власником маєтку, котрий щороку давав прибуток у половину цієї суми. У квітні він буквально за шматок хліба виміняв дві сальми^[85] землі, а згодом виявив, що на ній залягає цінний будівельний камінь, і тепер збирається відкрити там кар'єр. Нарешті, в перші дні після висадки гарібальдійців, під час голоду та загальної паніки, Калоджеро з великим зиском торгував хлібом. У голосі дона Онофрію почулася щира злість, коли він додав:

— Я підрахував, що незабаром прибутки дона Калоджеро в Доннафугаті зрівняються з вашими. А це найменша з його посіlostей.

Разом з багатством дона Калоджеро зростала і його впливовість: його вважали своїм верховодом околишні ліберали, і не було сумніву, що під час наступних виборів його оберуть депутатом до Туринського парламенту.

— А як вони кирпу гнуть, ці вискочні, і не так сам Седара — він хитрий! — як його дочка. Вона щойно повернулась з Флоренції, де

вчилася в коледжі, і тепер цілими днями походжає вулицями, мов справжня панночка, в кринолінах та оксамитових капорах.

Князь мовчав. «Дочка, авжеж... Ця сама Анджеліка, яка прийде нині до них на обід. Цікаво, як виглядає ця вичепурена пастушка. Ні, неправда, що нічого не змінилось. Дон Калоджеро такий же багатий, як і він сам! А втім, тут немає нічого несподіваного. То була ціна, яку треба було заплатити».

Князева мовчанка занепокоїла дону Онофрію. Йому здалося, що дону Фабріціо набридло слухати місцеві плітки.

— Ваша вельможносте, я звелів приготувати ванну. Вона вже, мабуть, готова.

Князь раптом відчув, як він утомився: вже було коло третьої пополудні, і протягом дев'яти годин він їхав під пекельним сонцем та ще й після такої ночі! Він відчував, що пилюка забралась у найглибші складки його тіла.

— Спасибі вам, доне Онофрію, що подбали про ванну, спасибі й за все інше. Ми ще побачимось сьогодні ввечері за обідом.

Внутрішніми сходами князь піднявся на другий поверх, проминув салон з гобеленами, блакитний салон, далі жовтий; крізь спущені жалюзі, мов крізь густі фільтри, ледве проникало бліде сонячне світло, з кабінету долинали неквапливе цокання дзигарів в стилі «буль»^[86]. «Який спокій, Боже, який спокій!» Він увійшов до побіленої вапном ванної кімнати з грубою кахляною підлогою, в центрі якої чорнів стік для води. Навпроти дверей, на чотирьох масивних дерев'яних підпорах стояла велика жовта овальна, схожа на корито ванна, вкрита зсередини білою поливою. Крізь нічим не завішене вікно вривалось сліпуче сонце.^[87] Князь плеснув у долоні. В ту ж мить увійшли двоє слуг з відрами гарячої та холодної води, вилили їх і вийшли; скоро вони знову принесли воду. Невдовзі ванна була наповнена. Дон Фабріціо встромив руку у воду — чудово! Він відпустив слуг, роздягся і ліг у ванну; прийнявши його величезне тіло, вода линула через край. Князь намилився і почав розтиратись губкою. Від гарячої води він раптом відчув солодку знемогу в усьому тілі і втомлено заплющив очі. Але тієї ж миті почувся обережний стукіт у двері, і до ванної боязко зазирнув лакей Доменіко.

— Отець Пірроне хоче негайно бачити вашу вельможність. Він чекає в сусідній кімнаті, поки ваша вельможність вийдуть з ванної.

Князя стривожила така настирливість отця Пірроне: мабуть, щось сталося, і краще дізнатись про це негайно.

— Скажіть, хай зайде сюди.

Почасти з поваги до священничої гідності єзуїта, а почасти через власне занепокоєння дон Фабріціо прудко підвівся і вискочив з води, щоб одягти халат раніше, ніж увійде отець Пірроне, але спізнився, і отець Пірроне ввійшов саме в ту хвилину, коли його вже більше не прикривала мильна піна купелі і ще не огортав легкий покрив халата, і князь стояв цілком голий, немов Геркулес Фарнезький^[88]; тіло його парувало, а з шиї, з рамен, з живота і зі стегон ручаями стікала вода, немов Рона, Рейн і Дунай, які перетинають і омивають гірські пасма. Видовище владного князя в костюмі Адама було незвичним для отця Пірроне. Звиклий до наготи душевної, він відчув себе страшенно безпорадним перед наготою тілесною: невинний вигляд цього могутнього голого тіла шокував його більше, ніж будь-яка сповідь про кровозмісну інтригу. Він знітився і, бурмочучи слова прощення, позадкував до дверей, та князь, якого страшенно роздратував цей безглуздий епізод, зупинив його.

— Не клейте дурня, панотче, подайте-но мені краще халат і, будь ласка, допоможіть витертися. — На пам'ять йому раптом спливла колишня суперечка. — І, до речі, послухайте, що я вам скажу: не забувайте й ви час од часу купатись.

Вдоволений, що зміг дати гігієнічну настанову тому, хто завжди давав йому стільки настанов моральних, князь заспокоївся. Полою купального халата він витер голову, вуса і груди, в той час як другою полою отець Пірроне покірно витирив йому ноги. Коли ж і верхівка, і схили цієї гори були сухі, князь мовив:

— А тепер, панотче, сідайте і розкажіть, що саме змусило вас так невчасно мене потурбувати.

Священик сів, а князь став далі витиратися, дійшовши до інтимніших місць.

— Річ у тім, ваша вельможносте, що... мені довірено надзвичайно делікатну місію. Одна близька вам особа відкрила мені свою душу і, зважаючи, можливо помилково, на ту повагу, якою ви мене вшанували, просила розповісти вам про її почуття...

Від цих ухильних багатозначних фраз у князя увірвався терпець.

— Ближче до діла, панотче. Кого ви маєте на увазі? Княгиню?

Витираючи під пахвою, він рвучко підняв руку, немов збирався вдарити езуїта.

— Княгиня втомилася і спочиває. Я її не бачив. Йдеться про синьйорину Кончетту, — він на мить замовк. — Вона закохалась.

Людина, якій перевалило за сорок, може вважати себе молодою, аж поки якимось не відкриє, що в неї вже цілком дорослі діти. Князь раптом відчув себе зовсім старим, умить забувши і про полювання, під час яких проходив десятки миль, і про тихі «помилуй мене, матінко Божа», які вмів викликати, і про свою теперішню бадьорість після довгої, виснажливої подорожі. Він нараз побачив себе в образі сивобородого діда, що веде за собою гурт онуків, охочих покататися на козах в парку Вілла Джулія.

— А чому дівчисько вирішило саме вам про це розповісти? Чому вона не звернулася до мене?

Він навіть не спитав, у кого вона закохалась — це було зайве.

— У вашої вельможності добре серце, але як батько ви надто суворі. Природно, що бідна дівчинка не наважилася розмовляти про це з вами і довірилася старому, вірному вашій родині священикові.

Задихаючись від гніву, князь став натягати довгі підштанки. В думці він уже готувався до довгих розмов, які йому доведеться вести з дочкою, до її сліз, до нових клопотів. Ця вертихвістка зіпсувала йому перший день в Доннафугаті.

— Бачу, панотче, бачу, мене ніхто тут не розуміє. В цьому моє нещастя.

Він сидів на лавці, струшуючи з густо зарослих грудей краплі води. Стіни ванної змокрили, зі стелі капало, в повітрі стояв молочний запах висівок, змішаний з мигдалевим ароматом мила.

— Гаразд. Що, на вашу думку, я мушу сказати?

У маленькій кімнаті стояла страшена задуха, немов у парильні, і зіпрілий езуїт охоче пішов би геть, тим більше, що свою місію він уже виконав, але почуття відповідальності примусило його залишитись.

— Бажання створити християнську родину завжди приємне для святої церкви. Присутність Христа на весіллі у Кані...

— Не відхиляймося од теми. Я говорю з вами не про шлюб взагалі, а про цей конкретний шлюб. Дон Танкред уже зробив якісь

пропозиції? І коли?

Цілих п'ять років отець Пірроне пробував навчити Танкреда латини, цілих сім років він покірливо зносив його примхи та всілякі витівки і, як усі в родині Саліна, встиг полюбити хлопця. Але поведінка Танкреда під час останніх подій була для нього прикрою несподіванкою; прихильність до вихованця боролась у ньому з почуттям досади. Він не знав, що сказати.

— Про якісь пропозиції ще не було й мови. Але синьйорина Кончетта не має жодних сумнівів: усі ці дедалі частіші знаки уваги, ніжні погляди, прозорі натяки переконали її в тому, що Танкред не байдужий до неї. Проте, як лагідна й покірна дочка, вона вирішила звернутися через мене до вашої вельможності і спитати, як їй поводитись, коли такі пропозиції буде зроблено. Вона відчуває, що на них довго чекати не доведеться.

Це трохи заспокоїло князя. Чи можна серйозно ставитись до того, як розтлумачує це дурне дівчисько залицяння такого пройди, як Танкред? Цілком імовірно, що це в неї химерний плід уяви, один із тих «солодких снів», які тривожать спокій монастирських вихованок. Поки що він не бачить ніякої безпосередньої небезпеки.

Небезпека! Князя здивувала та жорстока чіткість, з якою пролунало в його душі це несподіване слово. Чому небезпека і для кого? Він щиро любив свою лагідну і завжди покірну дочку, яка терпляче зносила найдикіші прояви батькового самодурства. Зрештою, він переоцінював цю її покірливість і м'якість. Його природний нахил усувати будь-яку загрозу власному спокою не давав йому помітити жорстких зблисків, які спалахували в очах дівчини, коли його примхи, яким вона підкорялася, були справді нестерпними. Князь дуже любив цю свою дочку. Але ще більше князь любив свого небожа і знав, що той відповідає йому тим же, хоч і ховається за машкарою іронії. Останнім часом у дона Фабріціо викликав щире захоплення гострий розум Танкреда, його вміння пристосовуватись до ситуації, житейська мудрість та природжена здатність відчувати нюанси, що дозволяли йому вимовляти модні демагогічні фрази так, щоб лиш окремі втаємничені розуміли, що для нього, князя Фальконері, це всього лиш минуша забава, якій він віддається тільки тому, що вона його розважає. А для їхнього середовища, ще й для людей з вдачею дона Фабріціо, здатність розважати забезпечувала чотири п'ятих прихильності до

людини. На його думку, Танкреда чекало блискуче майбутнє. Він міг стати прапороносцем аристократії, коли вона, переодягшись у нові мундири, піде в контратаку проти нового соціального устрою. Для цього йому бракувало одного — грошей; бо грошей у Танкреда катма. Тепер, коли титули вже мало важать, йому, щоб нажити слави в політиці, будуть потрібні гроші, багато грошей — щоб підкупити прихильників, задобрити виборців і жити в розкошах, приголомшуючи своїх супротивників. Жити в розкошах... Чи зможе чеснотлива Кончетта з її пасивністю допомогти своєму честолюбному чоловікові піднятися по слизьких щаблях нової соціальної драбини? Тиха, сумирна Кончетта? Вона завжди залишатиметься такою ж боязкою пансіонеркою, як тепер, повиснувши каменем на шиї свого чоловіка.

— Ви можете, отче, уявити собі Кончетту, скажімо, дружиною посла у Відні чи Санкт-Петербурзі?

Отець Пірроне здивовано вирячив очі.

— Не розумію, що тут може бути спільного?

Дон Фабріціо не завдав собі клопоту пояснити, поринувши в тяжкі роздуми. Гроші? Звичайно, у Кончетти буде посаг. Але маєтності родини Саліна буде розділено на вісім нерівних частин, а вона наймолодша з дочок — чи багато ж припаде на її долю? То що ж? Танкредові потрібна інша партія. Марія Санта-Пау, наприклад, у якої вже є чотири маєтки, а згодом буде ще більше, бо всі її дядьки — священики, нежонаті і, до того ж, ощадливі; або котрась із дочок Сутери, бридких, зате багатих. Кохання. Авжеж, кохання. Вогонь і полум'я протягом року і попіл протягом тридцяти. Хто-хто, а він добре знав, що таке кохання... А перед цим Танкредом жінки завжди падатимуть, мов стиглі груші...

Він раптом відчув холод — вода на його тілі випарувалась, руки стали холодні, мов лід, пучки зморщились. А попереду стільки нудних розмов! Ні, їх треба уникнути...

— Я мушу одягтися, панотче. Скажіть, будь ласка, Кончетті, що я її прощаю; ми поговоримо про все це детальніше, коли впевнимось, що йдеться не лише про мрії романтичної пансіонерки. На все добре, панотче.

Він підвівся і вийшов до вмивальні. З боку церкви долинули повільні тужливі переливи подзвіння. Хтось помер у Доннафугаті, чиєсь виснажене тіло не витримало пекельного сицилійського літа, у

когось не вистачило снаги дочекатись дощів... «Йому пощастило, — подумав князь, намащуючи вуса брильянтином. — Його тепер вже не турбує ні доля дочок, ні їхній посаг, ні чиїсь політичні кар'єри». Це ефемерне ототожнення невідомого небіжчика з собою заспокоїло князя. «Поки є смерть — є надія», — подумав він і тієї ж миті збагнув, як безглуздо вдаватись до такого відчаю лише через те, що одній з його дочок закортіло вийти заміж. «*Ce sont leurs affaires, après tout*»^[89], — промовив він сам до себе по-французькому, як робив завжди, коли хотів почувати себе безтурботним. Потім, зручно вмовившись у кріслі, задрімав.

За якусь годину він прокинувся і, підбадьорений, спустився до парку. Сонце вже хилилось до заходу, і його лагідні промені милостиво осявали араукарії, сосни, могутні кам'яні дуби, якими здавна славився маєток у Доннафугаті. З глибини головної алеї, що полого спускалась до фонтану Амфітрити поміж двома шерегами лаврових дерев та безносих мармурових богинь, долинав глухий шум, немов десь далеко йшов дощ. Князь прискорив крок — йому раптом захотілося якнайшвидше оглянути ці знайомі з дитинства місця. З рогів тритонів, із золотистих черепашок наяд, з ніздрів морських чудовиськ виривались тоненькі цівки води і блискучими краплинками розсипалися по зеленуватій поверхні басейну, утворюючи хмарки водяного пилу, сотні бульбашок, маленьких хвильок та коловоротів. Від усього фонтану, з його теплою водою, порослими оксамитним мохом каменями, віяло насолодою, далекою від усякого страждання. На невеличкому острівці в центрі круглого басейну веселий заповзятливий Нептун, створений чуттєвим, хоч і невправний різцем, пригортав млосну, згідливу Амфітриту. Пупок богині, вологий від бризок фонтану, блищав на сонці і немов вабив до пристрасних поцілунків у таємничих глибинах підводного царства. Охоплений спогадами, дон Фабріціо зупинився і довго не відривав сумних очей від цих мармурових коханців.

— Дядечку, йди поглянь на чужоземні персики. Вони тут чудово прийнялися. І облич, нарешті, милуватися цим непристойним видовиськом. Адже воно не для людей твого віку.

Насмішкуватий голос Танкреда, який тихенько, мов той кіт, підійшов до князя, вирвав його із любовстрасного заціпеніння.

Глянувши на свого небожа, князь раптом відчув, як серце його пронизало гостре почуття роздратування. Це через цього чортового жевжика з тонким станом під темно-синім сюртуком дві години тому його мучили гіркі роздуми про смерть. Відтак він усвідомив, звідки взялося це роздратування — від страху, що небіж заговорить з ним про Кончетту. Проте невдовзі князь заспокоївся — коли б Танкред збирався зараз сповідатися йому в коханні до його дочки, то поведився б інакше. У погляді юнака світилася та іронічна ввічливість, з якою молоді люди завжди дивляться на літніх. «Вони можуть дозволити собі бути лагідними з нами; адже вони певні, що стануть зовсім вільними, тільки-но поховають нас!» Вони пішли оглядати «чужоземні персики». Живці від якогось німецького сорту, прищеплені два роки тому, чудово прийнялися. Правда, на обох деревцях висіло не більше дюжини плодів, але це були великі, гарні, пахучі персики, з ніжним, ледь помітним рум'янцем на золотисто-жовтій оксамитній шкірочці, немов голови соромливих китаяночок. Князь обережно помацав їх своїми великими гнучкими пальцями.

— Здається, вони зовсім стиглі. Шкода, що їх так мало — вони б прикрасили наш сьогоднішній обід. Та дарма, завтра ми їх зірвемо і дізнаємось, які вони на смак.

— Так ти мені більше подобаєшся, дядечку. Тобі страшенно личить роль *agricola pius*^[90], який задалегідь смакує плоди своєї праці. Це зовсім не те, що споглядати, як цілуються голі безсоромні боги.

— Ти помиляєшся, Танкреде. Адже ці персики теж плоди любовних стосунків.

— Так, але стосунків законних, дозволених тобою як володарем і садівником Ніно, що заступив нотаря. Це плоди кохання розсудливого і плідного. А ті, — юнак махнув у бік фонтану, шум якого долинав з-за густої стіни дубів, — невже ти гадаєш, що вони чекали благословення парафіяльного священика?

Розмова набирала непристойного характеру, і дон Фабріцію з радістю змінив би тему.

Поки вони дійшли до палацу, Танкред устиг викласти князеві всю амурну хроніку Доннафугати: Меніка, дочка стражника Саверію, передчасно завагітніла від свого жениха, і треба було якнайшвидше справляти весілля. А джигун Колікіо лише чудом врятувався від пострілів одного рогоносця.

— Звідки ти знаєш усе це?

— Дуже просто, дядечку, селяни мені самі розказують. Вони знають, що мені можна довіритись.

Вони неквапливо піднялися по довгих пологих сходах, що вели з парку до палацу, і, зупинившись на верхньому майданчику, глянули на вечірній обрій ген поза деревами. Великі химерні хмари, сині, як чорнило, купчилися десь над морем і невмолимо заволокали небо. Вони, здавалося, віщували, що Бог, який навіки прокляв цей край, нарешті змилювався і на якийсь час послав йому довгожданий перепочинок. У цю хвилину на хмари з надією дивилися тисячі очей, їм раділи в лоні землі мільярди спраглих зернинок.

— Будемо сподіватись, що літо скінчилось і скоро почнуться дощі, — промовив гордовитий князь, як звичайний селянин, хоч для нього особисто осінні зливи несли з собою лише тижні безпросвітної нудьги.

Князь завжди дбав, щоб перший званий обід в Доннафугаті був урочистою подією. Діти, котрим було менше як п'ятнадцять, обідали окремо; на стіл подавали французькі вина, готували римський пунш; слуги надягали лівреї та напудрені перуки. Цього разу князь дозволив собі невеличку вільність: він вирішив одягтися по-домашньому, щоб не ставити в ніякове становище запрошених, у яких навряд чи був вечірній одяг. Гостей за традицією приймали у великому «леопольдівському» салоні. З-під прикрашених мереживом абажурів на гасових лампах лилося жовте тьмяне світло. Велетенські постаті князевих предків, портрети яких вишикувались уздовж ледь освітлених стін, здавались сонмом привидів, величних і невиразних, як і пам'ять про них. Вже прибули дон Онофріо з дружиною, по-святковому одягнутий священник, органіст дон Чіччо з Терезіною, яку прив'язали до ніжки стола у челядні. Між господарями та гістьми точилася некваплива розмова: монсеньйор Троттоліно розповідав княгині про сварки між вихованками коледжу Святої Марії, дон Чіччо нагадав князеві кілька епізодів з їхнього колишнього полювання в ущелині Драгонара. Було спокійно, тихо, як завжди. Та раптом до салону ввірвався шістнадцятирічний Франческо-Паоло.

— Тату! — вигукнув він. — По сходах підіймається дон Калоджеро. Він у фракці!

Танкред, який в той час розважав дружину дворецького, оцінив важливість новини на мить раніше за інших, але, почувши доленосне слово, не міг стриматися і зайшовся нестримним реготом. Але князеві було не до сміху: звістка, яку приніс син, вразила його більше, ніж повідомлення про висадку Гарібальді. Остання була подією, яку можна було передбачити, до того ж далекою і невидимою. Тепер же йому, вразливому на передвістя і символи, раптом здалося, що сходами його палацу підіймається сама революція в чорному фракці з білою краваткою. Мало того, що він перестав бути найбагатшим власником в Доннафугаті — він ще й мусив приймати в денному костюмі гостя, цілком слушно одягнутого по-вечірньому.

Вкрай зніяковілий, князь машинально пішов до дверей, щоб зустріти прибулого. Лише тут у нього трохи відлягло од серця: фрак дона Калоджеро, яскравий символ політичної перемоги, був пошитий з тонкого сукна і за останнім фасоном, але князь ніколи не бачив жахливішого покрою. Останній крик моди з Лондона геть невдало втілювався у витворі якогось партача з Джірдженті, адже цей скупердя Калоджеро пожалів грошей на доброго кравця. Довжелезні фалди позадирались догори у німому благанні, величезний комір був перекошений, і, як виклик елементарному смакові, на ногах дона Калоджеро красувались грубі черевики на гудзиках.

Не знімаючи рукавичок, він підійшов до княгині і простяг їй руку.

— Моя дочка просить пробачення, вона ще не встигла причепуритись. Ваша вельможність знає, як марудяться баби при таких okazіях, — висловив він місцевим просторіччям думку, в якій містилася майже паризька легковажність. — Але за хвилину вона прибіжить. Адже від нас до вашого палацу рукою подати.

Проте минуло цілих п'ять хвилин, поки відчинилися двері і на порозі з'явилась Анджеліка. Від несподіванки у всіх представників роду Саліна перехопило подих. У загальній тиші Танкред почув, як стукотить кров у його скронях. Засліплені красою юної гості, чоловіки довго не могли отямитись і, звичайно, неспроможні були помітити в неї будь-якої вади. Багатьом з них така критична оцінка була взагалі недоступна. Анджеліка була висока, ставна дівчина. Її чорне хвилясте волосся пишно облямовувало вродливе молочно-біле обличчя, на якому вирізнялись по-дитячому свіжі, червоні, як вишні, уста і блискучі, зеленуваті й холодні, немов у статуї, очі. Вона йшла

повільно, дозволяючи широкій білій спідниці коливатися навколо себе, і вся ніби світилася спокійною впевненістю у своїй красі. (Лише згодом Анджеліка призналась, що в ту мить, коли вона так переможно крокувала по салону, то мало не зомліла зі страху.)

Вона байдуже проминула князя, який біг їй назустріч, не звернула жодної уваги на розгубленого, але всміхненого Танкреда і лише перед кріслом княгині схилилась у граціозному реверансі. Ця незвична в Сицилії форма вітання додала відтінку екзотичності до її чару сільської красуні.

— Анджеліко, я не бачила тебе цілу вічність. Ти дуже змінилася, але не на шкоду собі.

Княгиня не вірила власним очам: вона не могла впізнати у цій чуттєвій красуні того неохайного тринадцятирічного дівчиська, яке бачила чотири роки тому. Що ж до князя, то згадувати йому було нічого, але він мусив визнати безпідставність своїх сподівань. Анджеліка лише повторила той удар, якого завдав йому вечірній одяг дона Калоджеро, хоча її біла матова шкіра була набагато ніжнішою, ніж чорне сукно, а форми набагато краще скроєними, аніж фрак її батька. Для нього, старого бойового коня, жіноча врода завжди була сигналом до атаки. Він звернувся до дівчини з такою вишуканою галантністю, немов перед ним стояла герцогиня ді Бовіно або княгиня ді Лампедуза.

— Ми вважаємо великим щастям для себе, синьйорино Анджеліко, прийняти в цьому домі таку прекрасну квітку. Сподіваюсь, ми матимемо радість милуватись нею частіше.

— Дякую, князю. Я бачу, що добрість, котру ви виявляєте до мене, рівнозначна тій, з якою ви завжди ставились до мого любого татка.

В Анджеліки був чудовий низький, можливо, трохи манірний голос і правильна вимова, що її вона навчилася у флорентійському коледжі і в якій зовсім не відчувалось сицилійської співучості. Єдине, що видавало її доннафугатське походження, то це трохи різкі приголосні, що, до речі, надзвичайно гармоніювало з її дещо грубуватою вродою. Там же, у Флоренції, вона навіть навчилася нехтувати при звертанні звичним «ваша вельможність».

Бідолашний Танкред був мов сам не свій: після того, як дон Калоджеро відрекомендував його Анджеліці, він насилу стримався, щоб не поцілувати їй руку, і, блискаючи своїм синім оком, повернувся сумний до синьйори Ротоло, та зовсім не чув, що вона йому говорила. Отець Пірроне, сидячи в кутку салону, думав про Святе Письмо, яке того вечора поставало перед ним як вервечка Даліл, Юдит та Естер.

Коли всі гості вже зібрались, відчинились центральні двері салону і метрдотель вигукнув загадкове слово: «Обідатьподано!», яке означало, що обід уже на столі. Після цього різнорідна юрма попрямувала до їдальні.

Князь був надто досвідчений, щоб у цьому невеличкому сицилійському містечку частувати гостей обідом, який би починався з супу; він тим охочіше порушив правила *haute cuisine*^[91], що вони

зовсім не відповідали його особистим смакам. Проте «кращі люди» Доннафугати вже встигли краєчком вуха почути про варварський закордонний звичай подавати мутну юшку на першу страву і тепер не могли не відчувати в душі якийсь неприємний холодок. Тому, коли троє напудрених слуг у зелених гаптованих золотом лівреях урочисто внесли до їдальні три срібні полумиски, на яких красувалися запіканки з макаронами, лише четверо осіб з двадцяти не виявили своєї радості: князь та княгиня, для яких це не було несподіванкою, Анджеліка, яка боялась здатися невихованою, та Кончетта, у якої не було апетиту. Всі інші, починаючи від нотаря, який захоплено зарохкав, і аж до Франческо-Паоло, який пронизливо виснув, на всякі лади висловлювали своє задоволення, і Танкред, на жаль, не був винятком. Проте грізний погляд господаря негайно поклав край цим недоречним проявам поганого тону.

А втім, якщо забути на мить про норми пристойності, то ентузіазм гостей був цілком виправданий. Самий лише вигляд золотистої шкуринки цих запіканок міг викликати трепет захоплення. Тонкий пряний аромат кориці, яким вони сповнили їдальню, був лише прологом тієї насолоди, що її міг звідати кожний, хто не полінувався б покласти собі на тарілку теплу запашну скибку, в якій досвідчене око могло розпізнати шматки курячої печінки, соковиті трюфелі, шматочки круто зварених яєць, шинки та курячого філе, перемішані з гарячою маслянистою масою дрібно посічених макаронів, яким м'ясний екстракт надавав ніжного світло-жовтого кольору.

Як водиться в провінції, гості розпочали обід без зайвих розмов. Священик мовчки перехрестився і відбатував собі чималий шматок запіканки. Органіст їв повагом і після кожного кусня мрійно заплющував очі: він дякував Творцеві, який так щедро винагородив його за скромне вміння стріляти зайців та бекасів, і в думці прикидав, що за вартість однієї такої запіканки вони з Терезіною могли б спокійно жити цілий місяць. Анджеліка, прекрасна Анджеліка, раптом забула і про тосканські млинці з каштанового борошна, і про вимоги доброго тону: затиснувши в кулаці виделку, вона поїдала запіканку з апетитом своїх сімнадцяти років. Танкред теж енергійно заходився коло своєї тарілки і, намагаючись поєднати ласування з галантністю, спробував відчутти в пахучих шматках страви смак поцілунків своєї сусідки Анджеліки, але зрозумів, що експеримент цей викликає лиш

огиду, і відклав подібні фантазії до того часу, коли подаватимуть солодке. Дон Фабріціо, який сидів навпроти юної гості, не зводячи з неї захоплених очей, був єдиний, хто помітив, що в соус покладено забагато прянощів, і вирішив завтра ж вичитати за це кухареві. Всі інші їли, ні про що не думаючи; вони й гадки не мали, що обід видався таким смачним також завдяки тій атмосфері чуттєвості, яку принесла з собою Анджеліка.

Усі були спокійні та вдоволені. Всі, крім Кончетти. Вона кілька разів поцілувалася з Анджелікою, запропонувала їй називати одна одну на «ти», як у дитинстві, але під блідо-блакитною блузкою серце їй стискалося. В ній уже встиг прокинутися свавільний дух предків, заздросці краяли їй серце, і в маленькій голівці роїлись недобрі помисли. Хоча Танкред, який сидів між нею та Анджелікою, з надмірною скрупульозністю винуватого ділив порівну між своїми дамами жарти і компліменти, Кончетта всім єством відчувала, що для кузена тепер існує лише Анджеліка. Маленька зморшка на переніссі княжни стала різкішою — тепер вона так само бажала смерті собі, як і Анджеліці. Від її гострого, ревнивого погляду не сховалося те, на що не звернули уваги інші. Вона помітила, з якою вульгарною грайливістю відставляла Анджеліка свого мізинця, тримаючи склянку, вгледіла червонувату родимку на її шиї, помітила вчасно стриманий порух Анджеліки, коли та спробувала виколупати нігтем м'ясо, що застряло між її білими зубами. Прислухаючись до розмови Анджеліки з Танкредом, княжна злорадно подумала, що у тої надто простолінійний розум, і в її душі прокинулась надія, що, помітивши такі кричущі прояви неаристократичного виховання, кузен з відразою відсахнеться од своєї сусідки. Вона хапалася за ці неістотні, порівняно з чуттєвим чаром, дрібниці з відчаєм і вірою потопаючого, що хапається за соломинку. Та ба! Хоч Танкред бачив усе не гірше від неї, однак це не справило на нього жодного враження. З юнацьким запалом він увесь віддався чуттєвому потягу до цієї чарівної дівчини, до якого додавалось ще й збудження, сказати б, фінансового характеру, яке в нього, чоловіка честолюбного, але бідного, викликала ця багата дівчина.

Наприкінці обіду розмова стала загальною. Дон Калоджеро розповідав жакливим жаргоном, але з інтуїтивною тактовністю про деякі подробиці завоювання Гарібальді провінції; нотар розказував

княгині про заміську віллу (тобто розташовану за сто метрів від Доннафугати), яку він собі будував. Анджеліка, сп'яніла од світла, наїдків, вин, і особливо від загальної уваги до неї з боку чоловіків, попросила Танкреда розповісти про свої «ратні подвиги» під час палермських боїв і, спершись ліктем на стіл, приготувалась слухати. Кров прилила до її ніжних щік; дивитися на неї було так само приємно, як і небезпечно. Граціозна арабеска, що її вимальовувало її передпліччя, лікоть, пальці в білій рукавичці, здалася чарівною Танкредові й огидною Кончетті. Не зводячи з Анджеліки сяючих від захоплення очей, він почав розповідати про війну, і в його оповіді все стало напрочуд простим і мало вагомим — нічний похід на Джібільроссу, сварка між Біксіо та Ла Маза, наступ на Порта-Терміні.

— Тоді я ще не мав цієї пов'язки на оці, і повірте, синьйорино, я ніколи так не розважався, як під час цього походу. Пригадую, як ми пореготали ввечері двадцять восьмого травня, за кілька хвилин до того, як мене поранили. Генерал наказав встановити спостережний пункт на дзвіниці Орільйонського жіночого монастиря. Підходимо, грюкаємо в браму, лаємось, — ніхто не відчиняє, бо то був монастир затворниць. Тоді Тассоні, Альдрігетті, я та ще кілька хлопців попробували висадити її прикладами карабінів, але марно. А поруч був зруйнований снарядом будинок. Ми — туди, взяли якусь колоду — і ну гатити нею в браму. Нарешті з диявольським гуркотом брама впала. Вбігаємо — ні душі. Раптом у кінці коридору чуємо якийсь писк — це верещали від жаху черниці, що забились у каплиці навколо вівтаря. Хтозна, чого вони чекали від дюжини відчайдушних хлопців. Черниці були старі та потворні, усі в чорному, з виряченими очима — готові негайно віддати себе... в жертву. Побачивши нас, вони завили, як цуценята. Тоді Тассоні, славний хлопець, каже їм: «Пробачте, сестрички, але тепер у нас обмаль часу... Ми повернемось, коли ви приведете нам послушниць!» Хлопці аж покотилися зі сміху. Так ми й лишили їх ні з чим і побігли нагору обстрілювати роялістів з балконів.

Анджеліка сиділа в тій самій позі і сміялась, блискаючи своїми білими, міцними, як у молодій вовчиці, зубами. Ця пікантна історія видалась їй чудовою, і від хвилюючої думки про можливість насильства в монастирі в неї раз у раз високо підіймались гарні пружні груди.

— Ну й молодці ви! Як би я хотіла бути поруч з вами!

Танкреда важко було впізнати: під впливом своєї розповіді, схвильований спогадами і збуджений присутністю привабливої дівчини, він з добре вихованого, благородного юнака раптом перетворився на грубого солдата.

— Коли б ви були з нами, синьйорино, то ми, мабуть, не чекали б на послушниця!

Вдома Анджеліка чула немало грубощів, але тепер вона вперше (і не востаннє) стала об'єктом сороміцького жарту: це їй сподобалось, і вона розсміялася дзвінким, розкотистим сміхом.

Гості підвелися і почали прощатися. Танкред нахилився, щоб підняти віяло із страусового пір'я, яке впустила Анджеліка. Підводячись, він побачив, як спалахнуло обличчя Кончетти і на очах у неї блиснули сльози.

— Танкреде, такі речі розказують лише на сповіді, їх не розповідають за столом у присутності дівчат, принаймні не в моїй присутності.

І повернулась до нього спиною.

Перед тим, як лягти спати, дон Фабріціо вийшов на балкон. Внизу, поринувши в густі сутінки, спав парк, у нерухомому повітрі вирізнялися застигли, немов вилиті із свинцю, крони дерев; з церковної дзвіниці долинав тужливий крик сов. Небо вже було чисте: вечірні хмари попливли хтозна-куди, в не такі грішні краї, яким Божий гнів присудив меншу покару. Зірки потьмяніли, їх світло насилу проникало крізь товщу гарячого, задушливого повітря.

Князь полинув душею до них, незайманих і недоступних, що давали радість, нічого не вимагаючи навзаєм. Він знову, як не раз до того, поринув у мрії про те, як гарно було б перенестися розумом до безмежних просторів всесвіту, озброївшись лише зошитом для розрахунків, розрахунків украй складних, але завжди точних. «Вони єдині чисті створіння, єдині порядні люди, — міркував він, переносячи людські якості на зірки. — Хіба хтось дбає про посаг для Плеяд, про політичну кар'єру Сіріуса чи про альковні пригоди Веги?» День, що минув, був тяжкий; дон Фабріціо тепер особливо відчував це — і не тільки через важкість у шлунку: так казали зірки. Підводячи очі, замість їх звичних візерунків, він щоразу бачив химерний трикутник: дві зірки вгорі, на одній лінії, третя — під ними, немов очі і

підборіддя, що глузливо посміхались до нього: це обличчя його душа завжди бачила на небі в хвилини сум'яття. Фрак дона Калоджеро, любовні муки Кончетти, очевидна захопленість Танкредо Анджелікою, її небезпечна краса, його власна малодушність — безліч ускладнень, безліч дрібних камінців, що котяться з гори попереду страшної лавини. А цей Танкред! Звичайно, він має рацію, і йому треба допомогти, але все ж таки слід визнати, що хлопець таки паскудник. А втім, хіба він сам чимось кращий? «Годі, час спати».

Бендіко терся в темряві об коліно свого хазяїна. «Ти, Бендіко, схожий на ці зірки; ти незбагнений, як і вони, і не здатний спричиняти тривогу». Князь підняв собачу морду, майже невидиму в темряві ночі. «Та й очі твої на одному рівні з носом, а підборіддя нема взагалі, тому голова твоя не схожа на зловісних привидів на небі».

Згідно з усталеною традицією, на другий день після приїзду вся князівська родина мала відвідати монастир Святого Духа, щоб помолитись на могилі його засновниці та покровительки — блаженної Корбера, однієї з прабабок дона Фабріціо, яка у святості прожила там і у святості померла.

В уставі цього монастиря значилося правило, за яким чоловікам суворо заборонялось переступати його поріг. Воно не поширювалось лише на князя як на нащадка блаженної Корбера, і дон Фабріціо подитячому ревно оберігав цей привілей, не поділяючи його ні з ким, окрім хіба ще самого короля.

Князеві завжди було приємно усвідомлювати, що перед ним відступає навіть канонічне право, і він ніколи не пропускав нагоди відвідати монастир Святого Духа. Крім того, в цьому монастирі все тішило його око, починаючи від скромної приймальні, в центрі склепіння якої застиг кам'яний гепард, з подвійними ґратами для розмов, невеличкою дерев'яною вертушкою для прийому і передачі повідомлень та масивними дубовими дверима, котрі з усіх чоловіків-мирян мали право відчинити лише двоє — він та король. Йому подобалось спостерігати за черницями в білосніжних лляних нагрудниках, які дрібними складками вкривали грубі чорні сукні, слухати в двадцятий раз повчальну розповідь ігумені про наївні чудеса його прародительки, бачити, як та показує йому закуток у сумному садку, де свята черниця затримала в повітрі великий камінь, що його

кинув у неї Диявол, роздратований її твердістю. Він із щирим подивом розглядав на стіні однієї з келій оправлене в рамку славнозвісне послання, в якому блаженна Корбера нібито закликала Диявола покаятись, і відповідь лукавого, котрий з жалем відхилив цю пропозицію. Князеві подобалась солодка нуга, що її черниці готували за столітніми рецептами; стоячи на хорах, він любив слухати відправу і завжди з глибоким душевним задоволенням дарував монастирю значну частину своїх прибутків, як цього вимагав заповіт засновниці.

Отже, наступного ранку князівська родина в доброму гуморі вирушила двома каретами до монастиря, розташованого відразу за містечком. У першій їхали князь, княгиня та дві дочки — Кароліна й Кончетта; у другій — княжна Катерина, Танкред та отець Пірроне. Останні двоє під час відвідин монастиря мали сидіти в приймальні і ласувати нугою, якою їх завжди щедро частували черниці. Кончетта здавалась трохи неуважною, але спокійною, і князь з полегкістю подумав, що вчорашні дивацтва більш не повторяться.

Вхід до закритого жіночого монастиря — річ досить складна навіть для тих, кому це дозволено. Святі відлюдниці завжди неохоче приймають гостей. Вони довго зволікають, перш ніж відчинять двері, і чекання особливо розпалює цікавість відвідувачів, надаючи дозволу на вхід виняткової принадності. Цього разу, просидівши разом з усіма добру чверть години у приймальні, Танкред несподівано підійшов до князя й спитав:

— Дядьку, ти не міг би сказати, щоб і мене пропустили? Врешті, я теж наполовину Саліна і жодного разу не був усередині.

Хоча князеві було приємно чути це прохання, він рішуче похитав головою:

— Ти ж знаєш, синку, що, крім мене, сюди не дозволяється входити нікому з чоловіків.

Але Танкред не здавався.

— Пробач, дядечку. «Опріч князя Саліни, сюди, за згодою ігумені, можуть увійти двоє кавалерів із його почту». Я нині вранці прочитав устав. Я буду кавалером із твого почту, твоїм зброєносцем, ким завгодно, Тільки благаю — попроси ігуменю!

У голосі юнака відчувався незвичний запал. Можливо, він тепер хотів загладити перед кимсь неприємне враження від учорашньої історії. Це підкупило князя.

— Якщо тобі справді так хочеться, то я спробую...

Але в цю мить Кончетта з невинною посмішкою глянула на свого кузена.

— Танкреде, перед будинком Джінестри ми бачили на землі велику колоду. Принеси-но її, так ти увійдеш швидше.

Блакитне око Танкреда потемніло, він раптом почервонів, як маківка — чи то від гніву, чи то від сорому — і хотів знову щось сказати здивованому князеві, але Кончетта випередила його і вже роздратовано, без посмішки, промовила:

— Не слухай, татку, він жартує. Адже він уже раз побував у жіночому монастирі — з нього досить. А до нашого йому ходити зась!

Лунко клацнув важкий засув — і двері відчинилися. В душній приймальній повіяло прохолодою з внутрішнього дворика, почувся шепіт черниць, які скупчилися біля входу. Для подальших переговорів уже не було часу. Танкред повернувся і вийшов на залиту палючим сонцем вулицю.

Відвідини минули чудово. Із любові до спокою князь не став допитуватись у Кончетти, що спонукало її на таку витівку; самі посварились, самі й помиряться. В душі він навіть радів цій сварці — вона принаймні віддаляла на певний час неприємні клопоти, нудні розмови, необхідність щось вирішувати. Належно вшанувавши пам'ять блаженної Корбера, усі ввійшли до трапезної, випили для годиться по чашці слабенької монастирської кави і з насолодою призволились до нуги. Княгиня оглянула монастирський гардероб, Кончетта із притаманною їй стриманістю поговорила з кількома святими сестрами, і, прощаючись, князь, як водилося, залишив на столі десять золотих унцій. Щоправда, у приймальній вони побачили самого лише отця Пірроне, який пояснив, що Танкред пішки подався додому, бо раптом згадав про листа, якого мусив терміново написати, але ніхто не звернув на це уваги.

Повернувшись до палацу, князь піднявся до бібліотеки, розташованої у фасадній частині, якраз під дзигарями та громовідводом. Крізь щільно зачинені вікна, мов на долоні, видно було широкий міський майдан, оточений запорошеними платанами. Навпроти палацу кілька будинків, споруджених місцевими архітекторами, тішили око своїми веселими чепурними фасадами,

оздобленими невеличкими балкончиками, під якими позгинались потемнілі від часу вапнякові титани; інші, серед них дім дона Калоджеро Седари, виставляли напоказ скромні фронтиспіси в стилі ампір.

Дон Фабріціо в задумі походжав по великій залі, кидаючи час од часу байдужі погляди на майдан. На одній із лавок, що їх він подарував громаді, вигрівалося троє старезних дідків; зграйка хлопчаків з галасом ганялися один за одним, рубаючи повітря дерев'яними шаблями. Чотири мули стояли, прив'язані до дерева. То була типова картина сільського життя під нещадними променями палючого сонця. Раптом увагу князя привернула по-міському елегантна постать на майдані. Князь напружив очі і, попри те, що той був далеко, впізнав свого небожа, стрункого, з похилими плічми та тонким станом у тісно застебнутому сюртуку. Танкред уже встиг переодягтися, змінивши ранковий каштановий сюртук на небесно-блакитний мундир для амурних баталій, як він його називав. Тримаючи в руці ціпок з лакованим наверхшам (мабуть, той, який мав герб Фальконері з єдинорогом та гасло «Semper purus»^[92]), він ішов легко, мов той кіт, неначе боявся запошити свої черевики. Кроків за десять позад нього йшов слуга, тримаючи в руці невеличкого перев'язаного червоною стрічкою кошика, з якого виглядали жовті рожевобокі персики.

Юнак обминув гурт шибеників, здалеку обійшов калюжу мулячої сечі і постукав у двері будинку Седари.

Розділ третій

Князь вирушає на полювання. Князеві турботи. Лист від Танкреда. Полювання і плєбіцит. Дон Чіччо Тумео гнівається. Князь ковтає жабу. Маленький епілог.

Жовтень, 1860

Дощі надійшли і відійшли, а золотосяйне сонце знов піднялося на свій високий трон, немов той король, що цілий тиждень ховався від бунтівних підданців і тепер повернувся до влади — гнівний, але стримуваний конституційними актами. Спека помітно спала, світло було яскраве, але вже не вбивало ніжних барв землі. Свіжі, тендітні паростки конюшини та м'яти оживили вигорілі поля, боязкі промені надії осяяли людські обличчя.

Майже щодня князь Фабріціо, разом з вірним доном Чіччо Тумео і собаками Терезіною та Аргуто, проводив довгі години на полюванні, від світанку до полудня. Їхня здобич зовсім не виправдувала затрачених зусиль, бо навіть найдосвідченішому мисливцеві важко влучити в ціль, якої майже не буває, і той день вважався щасливим, коли князь приносив на кухню пару куріпок. Що ж до Чіччо, то він буквально божеволів з радощів, коли міг кинути на стіл забитого дикого кролика, і тут же, *ipso facto*^[93], як водиться в Сицилії, величав його зайцем.

А втім, навіть найбагатша здобич принесла б князеві лише незначне задоволення. Для нього втіха від полювання розпадалась на безліч дрібних епізодів. Йому було приємно прокидатися на світанку, квапливо голитися при блиманні воскової свічки, від якої, повторюючи кожен його рух, на стелі танцювали химерні тіні, потім переходити крізь поринулі в сон салони, майже наосліп обминаючи столики з безладно розкиданими на них гральними картами поміж фішок і порожніх пляшок; його погляд раптом зупинявся на піковому валеті, який неначе навмисне вискочив із колоди, щоб по-чоловічому побажати йому доброго полювання. Він з насолодою йшов парком, застиглим у сірій імлі, і на ходу прислухався до метушіння ранніх пташок, які струшували зі свого пір'я на землю крапельки нічної роси.

Його душа сповнювалась радістю, коли, нарешті, залишалась позаду обвита плющем паркова хвіртка і він опинявся на волі. А на шляху, залитому першим світлом ранку, князя терпляче очікував дон Чіччо і, посміхаючись у жовті вуса, добродушно напучував собак, у яких під оксамитною шкірою нетерпляче ходили м'язи. В небі ще сяяла прозора й волога Венера, схожа на розбухлу виноградинку, але з-за обрію вже немов долинав гуркіт сонячної колісниці, яка нестримно мчала вгору. Невдовзі вони зустрічали отари овець, що отупіло, гурт за гуртом, бігли навпроти, немов морський приплив; їх підганяли камінцями пастухи з замотаними в шкіри ногами. В перших променях сонця м'яко відсвічувало рожевими відблисками пишне бараняче руно. Князь та дон Чіччо насилу стримували своїх заїдливих лягавих, які шалено рвалися до пастуших вовкодавів. Після цієї гучної інтермедії вони звертали на гірську стежку і потрапляли в пасторальне сицилійське царство одвічної тиші. Вони враз опинялися поза простором, а ще більше — поза часом. Від Доннафугати з її палацом та скоробагатьками їх відділяло всього кілька миль, але звідси навіть згадка про неї здавалась блідою, немов далекий пейзаж, що іноді видніється за довгим тунелем. Її радощі і страждання зливались в одну невиразну пляму, яка не належала навіть до минулого. На тлі навколишньої скам'янілості Доннафугата та її мешканці неначе переносились у майбутнє і видавались не дійсністю з каменю і плоті, а химерною, утопічною вигадкою якогось сільського Платона. Здавалось, досить найлегшого струсу, і все це набуде інших форм, а то й зовсім перестане існувати. Таким чином, позбавлена тієї реальності, яка притаманна навіть згадкам про минуле, Доннафугата хоч на час полювання переставала турбувати князя.

А взагалі протягом останніх двох місяців турбот у нього не бракувало: вони насувалися звідусіль, немов мурашва до мертвої ящірки. Деякі з них були пов'язані з новою політичною ситуацією, інші — з пристрастями його близьких, ще інші, найпекучіші, породжувались його власною неврівноваженістю та хворобливою помисливістю, якими він реагував на політичні події і «примхи» своїх близьких (примхами він називав у хвилини роздратування те, що зазвичай вважав пристрастями). Щодня князь робив мислений огляд своїх турбот, примушував їх маневрувати, наказував стати в колони

або вишикуватись в шереди на плацу стривоженого сумління, сподівався помітити в їх рухах заспокійливу кінцеву мету, та марно. В минулі роки труднощі були менші, і, в усякому разі, перебування в Доннафугаті було періодом відпочинку. Турботи кидали свої рушніці, розбігались по гірських ущелинах і скромно перебивались там хлібом та сиром; вони тримались так спокійно, що можна було забути про їхні войовничі мундири і прийняти їх за безневинних пастухів. Але цього року вони залишились у строю, немов бунтівне військо, що горлає, розмахуючи зброєю перед самим носом у розгубленого командира, який наказує всім розійтись, а натомість бачить, як ще тісніше, ще грізніше змикаються лави його солдатів.

Оркестр, хлопавки, дзвони, циганські пісеньки і «*Te Deum*» на честь прибуття — все це чудово, але потім що? Буржуазна революція, що підіймалася сходами його палацу у фразі донна Калоджеро; яскрава врода Анджеліки, що затьмарила стриману граціозність Кончетти; квапливість Танкред, який прискорював природний хід подій і вхитрявся прикрасити квітами чуттєвого збудження найреалістичніші мотиви; сумнівність і двозначність плебісциту, тисячі карколомних махінацій, до яких мусив вдатися він, Гепард, який протягом стількох років недбалим порухом лапи змітав усі перепони на своєму шляху.

Танкред, що від'їхав місяць тому, перебував тепер у Казерті і разом з іншими офіцерами жив у апартаментах колишнього короля. Звідти час од часу він надсилав листи дону Фабріціо, який уважно перечитував їх, то стогнучи, то сміючись, а потім ховав у найпотаємнішу шухляду свого секретера. Танкред ні разу не написав Кончетті, але в жодному листі до дядька не пропускав нагоди передати їй добродушно-іронічний привіт. Якось він навіть написав: «Цілую лапки всім гепардям, а особливо Кончетті». Звичайно, фраза не уникла батьківської цензури, коли, скликавши всю родину, князь зачитував листа. Мало не кожного дня до них навідувалась Анджеліка, супроводжувана доном Калоджеро або похмурою покоївкою. Офіційно вона приходила в гості до своїх подруг, юних княжен, але всі розуміли справжню мету відвідин, коли гостя з удаваною байдужістю запитувала:

— А що чути від князя?

В устах Анджеліки слово «князь» означало, на жаль, не його, донна Фабріціо, а юного гарібальдійського капітана. Це викликало у донна

Фабріцію складне почуття, в якому бавовна чуттєвих ревностів перепліталась з шовком радості з успіху його улюбленця Танкреда — почуття, треба визнати, не дуже приємне. На це запитання завжди відповідав він сам у ретельно продуманій формі. З новинами князь поводився, як досвідчений садівник з кущиком троянд: обережно зрізав і зайві колючки (розповіді про амурні пригоди в Неаполі з захопленим описом прекрасних ніжок балерини Аврори Шварцвальд), і передчасні пагони («Напиши мені хоч кілька слів про синьйорину Анджеліку» або «В кабінеті Фердинанда II я побачив Мадонну Андреа дель Сарто, яка нагадала мені про синьйорину Седара»). Невиразний герой його розповідей мало чим скидався на справжнього Танкреда, зате ніхто не міг би звинуватити князя, що він виступає в ролі звідника або руйнника чужого щастя. Та хоча ця словесна обережність цілком відповідала особистому ставленню князя до поміркованої пристрасті Танкреда, вона завжди дратувала його, оскільки була вимушеною. А втім, це був лише один із випадків тих хитрувань у мові та поведінці, до яких він змушений був вдатися останнім часом. Дон Фабріцію з жалем згадував, як ще рік тому він міг казати все, що заманеться, певний, що кожне його слово буде сприйняте, як євангельська заповідь, а будь-яка необачність — як ознака князівської безтурботності. В годину лихого настрою він увесь отдавався хворобливій тузі за минулим і часом далеко заходив по цій небезпечній стежці. Якось, розмішуючи цукор у чашці з чаєм, який подала йому Анджеліка, він упіймав себе на думці про можливість тих Фабріцію Салін й Танкредів Фальконері, які жили триста років тому. Вони б задовольнили своє бажання переспати з тогочасними Анджеліками без втручання парафіяльного священика; їх би мало турбував посаг селянок (які, до речі, тоді його не мали) і, нарешті, вони б не примушували своїх шановних дядьків викручуватись перед дівкою, щоб, не дай Боже, не вибовкнути їй чогось зайвого. Цей приступ атавістичного любовострастя (яке, зрештою, було не зовсім любовострастям, а радше забарвленими чуттєвістю лінощами) був таким грубим, що цей вихований п'ятдесятилітній аристократ раптом засоромлено почервонів, і, незважаючи на численні перепони, в його душу прокралися руссоїстські докори сумління. Відтоді його нестримна відраза до пристосовництва, в якому він дедалі погрузав, почала зростати з кожним днем.

Того ранку князь ще гостріше, ніж звичайно, відчув себе полонеником подій, які розвивалися швидше, ніж він передбачав. Минулого вечора поштова карета, яка нерегулярно привозила в Доннафугату нечисленну кореспонденцію в жовтій скриньці, доставила йому й лист від Танкреда.

Лист був написаний надзвичайно акуратно, каліграфічним почерком на лискучому дорогому папері. Князь насторожився. З першого ж погляду можна було здогадатись, що Танкред, перш ніж написати його, порвав не одну чернетку. Князь величався в ньому вже не звичним і приємним йому «дядечком»; небіж звертався до нього формулою «Шановний дядьку Фабріціо», яка мала великі переваги: вона відразу усувала всі підозри про легковажність, давала зрозуміти, що нижче йтиметься про важливі речі, означала, що листа можна показати кому завгодно, а до того ж слідувала давнім традиціям, згідно з якими називання на ім'я має зобов'язальну силу.

Отже, «шановний дядьку Фабріціо» інформувався, що: його «відданий і люблячий небіж» уже третій місяць як став жертвою найшаленішого кохання, що ні «небезпеки воєнного часу» (тобто прогулянки в королівському парку в Казерті), ні «численні розваги великого міста» (тобто чари балерини Шварцвальд) не змогли ні на мить вирвати з його голови й серця образ синьйорини Анджеліки Седара (далі йшла довжелезна низка епітетів, що звеличували вроду, граціозність, доброчесність та розум дівчини). За допомогою вишуканих кучерявих фраз розповідалось, як сам Танкред, свідомий своєї негідності, пробував загасити полум'я душі. «Довгими й марними були години, коли серед шуму Неаполя, поділяючи суворе життя моїх друзів, намагався я вгамувати в собі це почуття». Але кохання виявилось сильнішим від його стриманості, і Танкред благав свого улюбленого дядька ласкаво згодитись від його імені просити руки синьйорини Анджеліки в «її вельмишановного батька». «Ти ж знаєш, дядьку, що я можу запропонувати моїй обраниці лише щире кохання, ім'я та шпагу». Після цієї багатозначної заяви, з приводу якої варто нагадати, що все це діялось в добу розквіту романтизму, Танкред вдавався до просторікувань щодо своєчасності, доречності і навіть необхідності союзів між такими родинами, як Фальконері та Седара (в одному місці він навіть мужньо написав «дім Седара»); їх слід вітати, бо «вони приносять нові соки в старе гілля, сприяють зрівнюванню

соціальних верств, а хіба ж це не є однією з головних цілей італійського політичного руху?» Це було єдине місце в листі, яке дон Фабріціо прочитав із задоволенням не тільки тому, що воно підтверджувало його передбачення й увінчувало його лавровим вінком пророка, але також тому, що його стиль, у якому бриніли ледь приховані саркастичні натяки, магічно викликав в уяві князя образ небожа, милу гугнявість його голосу, блакитні очі, що світилися веселим лукавством, чемну іронічну посмішку. Коли він помітив, що цей яacobінський уривок весь вміщався на одному аркуші, який легко можна було вийняти з листа, його захоплення тактовністю Танкреда не мало меж. Коротко описавши останні воєнні події і висловивши сподівання, що за рік буде взято Рим, «велику і самою долею визначену столицю нової Італії», Танкред дякував за ніжне піклування й любов, якими його оточила князева родина в Доннафугаті, і в самому кінці просив вибачити йому за те зухвальство, яке він дозволив собі, доручивши своєму дядькові місію, «від якої залежало його майбутнє щастя». Далі йшли всілякі добрі побажання, але самому князеві.

Коли дон Фабріціо вперше прочитав це незвичайне послання, у нього мало не запаморочилось в голові: він ще раз усвідомив приголомшливий темп історичного розвитку. Висловлюючись більш по-сучасному, він відчув себе немов той пасажир, що, придбавши квиток на звичайний старий літак, який курсує між Палермо та Неаполем, раптом помічає, що сидить у надзвуковому лайнері, який доставляє його в потрібне місце раніше, ніж він встигає перехреститися. Інша сторона душі князя, пов'язана з почуттями, раділа за юнака, який зміг досягти водночас минушого плотського вдоволення і тривалішого матеріального добробуту. Лише пізніше він помітив гордовиту самовпевненість небожа: Танкред навіть не сумнівався, що Анджеліка теж кохає його. Але згодом усі ці міркування витіснило приkre почуття приниження: він, князь Саліна, мусив, як рівний з рівним, розмовляти з доном Калоджеро та ще й на такі дражливі теми. Він з тугою подумав, що завтра йому доведеться почати делікатні переговори, знову вдаючись до тих манівців та хитрощів, які були такі огидні його лев'ячій натурі.

Дон Фабріціо повідомив про цей Танкредів лист лише свою дружину; вони вже були в ліжку, освітленому синюватим вогником лампади під скляним ковпачком. Спочатку Марія-Стелла не вимовила

жодного слова і лише почала побожно хреститися. Потім зауважила, що хреститися тут треба не правою, а лівою рукою. А тоді, безмежно обурена, вона заходилась вергати громами красномовства. Сидячи на ліжку, вона нервово жужмила простирadlo, в той час як її гарячі слова, немов запалені смолоскипи, краjali на смуги блакитний морок затишної спальні.

— А я ще сподівалась, що він одружиться з Кончеттою! Це такий же ренегат, як усі ліберали! Спочатку він зрадив свого короля, а тепер нас зраджує! О, цей Танкред, з його фальшивою чемністю, солоденькими словами і підлими вчинками! Ось що виходить, коли приймаєш у свій дім людину не своєї крові! — Потім, як це часто трапляється у сімейних сценах, Стелла випустила в бій важку кавалерію: — Я весь час про це попереджувала, та хіба ж мене хто слухає? Мені завжди був огидний цей жевжик! Це ти втратив розум через нього.

Насправді княгиню Танкред теж зачарував, і вона любила його, але спокуса крикнути «це твоя вина» надто сильна для будь-кого: перед нею капітулюють усі істини й почуття.

— А тепер він ще наважується змушувати тебе, свого дядька, князя Саліну, главу його родини, батька обдуреної ним дівчини, принижуватися перед оцим шахраєм та його хвойдою дочкою! Ти не повинен цього робити, Фабріціо, не повинен, не повинен, не повинен!

Її голос став пронизливий, уся вона помітно напружилась. Лежачи на спині, дон Фабріціо зиркнув на комод — флакон з валер'янкою був на місці, так само, як і велика срібна ложка, що заспокійливо сяjala в бірюзовій півтемряві поверх кришечки, немов маяк, який запевняє, що істеричних штормів буде уникнено. Князь уже хотів було встати й подати ліки, але раптом передумав і теж сів у ліжку, врятувавши таким чином свій авторитет.

— Годі, Стеллочко, не говори дурниць. Ти сама не знаєш, що кажеш. Анджеліка зовсім не хвойда. Можливо, вона колись нею стане, але тепер це така ж дівчина, як і інші, навіть вродливіша від інших. Мабуть, як і всі, вона трохи закохана в Танкреда. Та, головне, у посаг вона одержить гроші, здебільшого колишні наші гроші, які для неї збивав дон Калоджеро. Танкредові ж гроші конче потрібні — він дворянин і вельми честолюбний, але в його кишенях гуляє вітер. Він ніколи нічого Кончетті не обіцяв, а вона сама ставилася до нього, як до

собаки, з першого ж дня нашого приїзду в Доннафугату. І, нарешті, ніякий він не зрадник, він просто намагається не відставати від подій — як у політиці, так і в особистому житті. А взагалі він чудовий хлопчина, і ти, Стеллочко, це знаєш так само добре, як і я.

Його велетенська п'ятірня легенько торкнулася маленької голівки дружини. Княгиня схлипнула, але тут же ковтнула води — і її гнів змінився на смуток. Дон Фабріціо зраділо подумав, що йому не доведеться вставати з теплого ліжка і босоніж бігти через кімнату по холодній підлозі. Щоб остаточно вгамувати Стеллу, він вирішив прикинутись роздратованим:

— А взагалі в моєму домі, в моїй спальні, в моєму ліжку я не бажаю чути жодних криків. Я не бажаю чути «ти повинен, ти не повинен!» Це я вирішую сам і, до речі, вирішив раніше, ніж ти собі можеш уявити. І годі вже про це говорити!

Останні слова цей ворог «криків у власному домі» прогорлав так голосно, як тільки міг. Забувши, що він сидить у ліжку, а не за столом, князь щосили вдарив кулаком собі по коліну і від раптового болю відразу ж заспокоївся.

Перелякана княгиня тихо скиглила, немов винувата болонка, якій вичитує хазяїн.

— А зараз треба спати. Завтра я йду на полювання і повинен рано встати. Годі! Що вирішено, то вирішено. На добраніч, Стеллочко.

Він поцілував жінку спочатку в чоло, на знак примирення, потім у губи, на знак любові. Знову ліг і відвернувся до стіни. На тлі блакитних шовкових шпалер тінь від його тіла скидалась на контури гірського пасма на фоні ясно-синього неба.

Стелла лягла поруч, і її праве коліно легенько торкалося лівої ноги князя. Вона була цілком утішена і навіть горда від думки, що у неї такий рішучий, такий вольовий чоловік. Яке їй діло до того, що буде з Танкредом... та й навіть з Кончеттою?..

Це балансування на туго натягнутій мотузці миттю припинялось і забувалось разом з усіма важкими думками, тільки-но князь знову вдихав одвічні пахощі поля, якщо можна так назвати ті дикі, незаймані місця, де він так часто полював. Під словом «поле» мають на увазі землю, перетворену працею, а порослі чагарником схили горбів були в такому ж стані духмяного первісного хаосу, в якому їх заставляли ще

фінікійці, дорійці чи іонійці, висаджуючись на Сицилії, цій Америці античності. Дон Фабріціо і Тумео підіймались, опускались, зривались і дряпались об гострі колючки так само, як Архедами та Філострати двадцять п'ять сторіч тому. Перед очима в них розстилався той самий краєвид, від такого ж липкого поту мокрів їхній одяг, той самий морський вітер, байдужий і невтомний, колихав мирти й зарослі дроку та розносив запах чебрецю. Несподівані сторожки зупинки собак, їх патетична напруженість у вичікуванні здобичі немов відтворювали ті дні, коли перед полюванням мисливці молились Артеміді. Зведене до своїх основних елементів, змивши з обличчя рум'яна турбот, життя знову ставало стерпним.

Цього ранку, ще не добігши до верхівки горба, Аргуто й Терезіна почали ритуальний танець собак, які зачули дичину: вони раптом стали повзати, застигати, обережно підіймати лапи, приглушено гавкати. А ще за кілька хвилин якась невеличка рудувата істотка вискочила з високої трави, два майже одночасні постріли поклали кінець мовчазному чеканню, і Аргуто приніс до ніг князя смертельно поранене звірятко. То був дикий кролик; захисний глинястий колір шерсті не зміг врятувати його. Безжальні шротини пошматували йому голову й груди. Двоє великих чорних очей, на які вже набігала синювата полуда, без ніякого докору втупилися в дон Фабріціо і немов чекали від нього пояснень, сповнившись болем та подивом і протестуючи проти цілого світового устрою. Довгі оксамитні вуха були вже холодні, пружні лапки ритмічно згинались і немов ще намагались бігти: тваринка, як і безліч людей, навіть конаючи, чекала ще чуда, сподівалась врятуватися, хоч для неї все вже скінчилось. У ту мить, коли ніжні пальці князя торкнулися мордочки кролика, бідолашне звірятко востаннє здригнулося і застигло. Дон Фабріціо та дон Чіччо могли сказати, що немарно ходили на полювання. Князь навіть міг похвалитися, крім втіхи від убивства, ще й підбадьорливою насолодою від співчуття.

Коли мисливці дістались на верхів'я гори, порослої тамариском та корковим дубом, перед ними знову відкрилося справжнє обличчя Сицилії. Порівняно з такими краєвидами барочні міста з їх підстриженими апельсиновими галями виглядають недоладними декораціями. Безплідна горбиста рівнина простягалась у неозору далечінь, один пагорб налізав на другий безладно і нерозсудливо, так

що розум не міг уловити їх рисунок, що виник у хвилину безумства, яке охопило Творця; немов бурхливе море, що скам'яніло в ту мить, коли зміна вітру звела хвилі з розуму. Доннафугата, зіщулившись, причаїлась у безіменній улоговині; ніде не видно було ні душі, і, коли б не кілька ріденьких виноградників, можна було б подумати, що навкруги мертва пустеля. А там, далеко, ген-ген за горами, мріло темно-синє море, що здавалось ще більш скам'янілим та безплідним, ніж земля. Легенький вітерець повівав над краєм, розносячи всюди гіркий запах кіз'яків, падлини і шавлії, недбало змітав, знищував, знову сполучав усе, що траплялось на його шляху: в одному місці він висушував краплини крові — останній слід, що залишився від кролика; в іншому — розвівав чуприну Гарібальді; а ще далі — запорошував очі неаполітанським солдатам, які квапливо укріплювали бастіони Гаети, сповнені такої ж ілюзорної надії на порятунок, як і підстрелена дичина, що поривається втекти.

Дійшовши до коркового дуба, князь та органіст сіли відпочити в його ріденькій тіні; пили тепле вино із дерев'яних фляг, підживлялися смаженим курчам, яке дон Фабріціо вийняв із свого ягдташа, заїдали його чудовими, вкритими борошном муфолетті^[94], що їх приносив дон Чіччо. Вони ласували солодким інсоля — виноградом, таким же непривабливим на вигляд, як приємним на смак. Кількох шматків хліба вистачило, аби вдовольнити апетит зголоднілих собак, що стояли перед мисливцями із спокійною впевненістю судових виконавців, які прийшли вимагати сплати боргу. Потім, розморені спекою, дон Фабріціо та дон Чіччо лягли на землю і поринули у мрійну дрімоту.

Хоча рушничні постріли і вбили дикого кролика, хоча нарізні гармати Чальдіні^[95] і сіяли паніку серед бурбонських солдатів, а полуденна спека навівала сон на людей, ніщо не могло збентежити звичайного життя мурах. Приваблювані кількома гнилими виноградинками, що їх виплюнув дон Чіччо, вони збігались звідусіль щільно зімкнутими рядами, прагнучи заволодіти цими заслиненими недоїдками. Вони насувалися безстрашно, безладно, але навально, і раз у раз зупинялися невеличкими групами, по троє і четверо, немов радилися між собою, напевне, вітаючи одне одного з довічною славою та багатими трофеями, що випали на долю мурашника номер два під дубом номер чотири на вершині Монтеморко; потім усі разом вирушали в похід до чудового майбутнього. Лискучі спинки комах,

здавалось, тремтіли від запалу, і, безперечно, над їх лавами лунали звуки урочистого гімну.

Через якісь асоціації ідей, уточнювати які немає потреби, метушня комах перебила дону Фабріціо сон: він раптом згадав дні плебіситу, які він пережив нещодавно в Доннафугаті. Крім почуття крайнього подиву, ці дні залишили йому також кілька складних загадок, і тепер, на лоні величної природи, яка на всі ці події відповідала хіба що метушнею мурах, князю захотілося знайти на них відповідь. Терезіна й Аргуто дрімали, розпластавшись на землі, немов закам'яніли; маленький кролик, повішений головою вниз на гілляці, застиг навскоси під безперервним напором вітру, і лише дону Тумео, та й то завдяки люльці, вдалося не скоритися снові.

— А ви, дон Чіччо, як ви голосували двадцять першого?

Бідолаха аж підстрибнув від несподіванки. Заскочений зненацька у хвилину, коли він покинув захисток обережності, де він, як і всі його односельці, зазвичай ховався, дон Чіччо завагався, не знаючи, що відповісти.

Князь, якому здивування дона Чіччо видалося страхом, раптом розгнівався:

— Цікаво, чого ви злякались? Адже тут, крім нас з вами, вітру й собак, нікого немає.

Дона Чіччо зовсім не заспокоїв цей утішливий перелік свідків: вітер здавна відомий як страшений балакун, а щодо князя, то він був наполовину сицилійцем. Лише на собак можна було беззастережно покластись: вони позбавлені членороздільної мови. Проте дон Чіччо невдовзі отямився від несподіванки, і селянська хитрість підказала йому ухильну, зате цілком безпечну відповідь:

— Даруйте, ваша вельможносте, але це зайве запитання. Адже ви добре знаєте, що в Доннафугаті всі проголосували за.

Певна річ, дон Фабріціо це знав. Від цієї відповіді загадка стала ще складнішою. Напередодні голосування до нього звернулось за порадою чимало людей, і він їх усіх щиро вмовляв голосувати за об'єднання. Дон Фабріціо навіть не уявляв, як можна діяти інакше — адже всі вже стояли перед здійсненим фактом, і плебісцит був лише неодмінним фіналом хоч банального, однак історично неминучого спектаклю. До того ж, коли б жителі Доннафугати раптом проголосували проти, то новий уряд навряд чи простив би їм таку опозицію. Проте князь добре

бачив, що його слова переконали далеко не всіх: тут дався взнаки абстрактний макіавеллізм сицилійців, який так часто спонукав цей загалом розумний народ ставити грандіозні споруди на хиткій основі. Як лікарі, що дуже добре знаються на лікуванні, але ґрунтують свої висновки на докорінно помилкових аналізах крові та сечі, виправити які вони лінуються, так і сицилійці (тодішні) врешті-решт приводили хворого, тобто себе самих, до згуби саме внаслідок мудрованих хитрощів, які майже ніколи не ґрунтувалися на реальному знанні проблем чи, принаймні, на увазі до того, що говорять їхні співрозмовники. Деякі з тих, що прийшли тоді на прощу до лігва Гепарда, не могли повірити, щоб князь Саліна став голосувати за революцію (як у тому далекому містечку все ще називали останні події), і розглядали його доводи як іронічні випадки, розраховані на прямо протилежний ефект. Виходячи з його кабінету, вони підморгували один одному, наскільки це дозволяла пристойність, горді, що зуміли збагнути «справжній сенс» князевих слів, і потирали руки, хизуючись своєю тямучістю в ту саму мить, коли вона втрачала свою гостроту. Інші ж, навпаки, вислухавши князя, сумно розходилися, переконані, що він ренегат або безумець, і вирішували ніколи більше не зважати на його слова і додержуватись тисячолітнього прислів'я, яке каже, що відоме зло краще невідомого добра. Вони водночас відмовлялись визнати нову національну дійсність з суто особистих мотивів: через релігійні міркування або через те, що мали привілеї від старого режиму і не могли своєчасно знайти собі вигідного місця за нового ладу; нарешті, ще й тому, що під час безладдя в ході визволення їм було поставлено кілька пар рогів або в них видерли пару каплунів та кілька мірок квасолі шляхом добровільних зборів на користь гарібальдійців або через примусовий податок іменем короля. Таким чином, у князя склалось прикре, але чітке враження, що принаймні з десяток людей голосуватимуть проти. Звичайно, це буде меншість, але досить істотна в такому маленькому виборчому окрузі, як Доннафугата. Крім того, слід було також зважити, що в гості до нього приходили тільки люди з місцевої еліти і що буде чимало опозиціонерів серед сотень виборців, які не наважувались і носа сунути в палац. Одне слово, князь у думці прикинув, що переважній більшості тих, хто голосуватиме за, протистоятиме десятків три тих, хто буде проти.

День плебісциту був хмарний і вітряний. Вулицями містечка повільно походили групи молодиків у фетрових капелюхах, за стрічки яких були встромлені круглі картонки з написом «за». Незважаючи на завивання вітру, який гнав вулицями клапті брудного паперу та засипав перехожим очі сміттям, вони горлали куплети із «Красуні Джігуджін»^[96], немов якусь тужливу східну мелодію (цієї метаморфози зазнають навіть найжвавіші пісні, коли потрапляють до Сицилії). Помітно було також двоє-троє облич «чужинців» (тобто прибулих із Джірдженті), які сиділи в таверні старого Меніко і просторікували про «кращу долю і прогрес» оновленої Сицилії, приєднаної до відродженої Італії, їх мовчки слухала юрма похмурих селян, отупілих від надмірної праці, а водночас від довгих тижнів вимушеного і голодного безробіття. Вони часто харкали та спльовували, але мовчали, і мовчали так вперто, що, мабуть, саме це (як зауважив потім дон Фабріціо) спонукало «чужинців» віддати перевагу арифметиці над риторикою.

Коло четвертої пополудні дон Фабріціо вирушив голосувати в супроводі отця Пірроне та дона Онофріо Ротоло. Похмурий світловолосий князь повільно крокував до муніципалітету, весь час прикриваючи долонею очі від вітру, що ніс із собою всі покидьки, підібрані по дорозі: він боявся підхопити кон'юнктивіт, до якого був схильний. По дорозі він зауважив отцю Пірроне, що без вітру повітря було б застоєне і затхле, але хоч вітер і освіжає атмосферу, він також несе з собою всяке сміття. Князь був одягнений у той самий чорний сюртук, що в ньому він три роки тому їздив до Казерти на похорон бідолашного короля Фердинанда, який, хвала Богу, не дожив до цього вітряного дня, коли було урочисто затавровано його недалекість. Та хіба ж річ тут справді в недалекості? Так само можна сказати, що людина, хвора тифом, помирає від власної недалекості. Він знову згадав покійного короля, котрий так відчайдушно боровся з ріками безглуздох паперів, і раптом збагнув, що на його такому несимпатичному лиці відображалось несвідоме благання про милосердя. Думки про це були болючі, як і всі ті, що з'являються надто пізно. Обличчя його стало таким похмурим і врочистим, що здавалось, ніби він іде за невидимим катафалком. Лише камінці, що розліталися на всі боки йому з-під ніг, видавали його душевний неспокій. Зайве говорити, що за стрічкою його шапокляка не було ніякого напису, але

ті, хто добре знав дона Фабріціо, могли побачити на шовковистому фетрі і «за», і «проти».

Коли у дверях залу для голосування з'явилася його висока постать, усі члени комісії раптом підвелися. Це його здивувало. Хтось відштовхнув кількох селян, які ввійшли раніше — так що ніщо не заважало дону Фабріціо вручити своє «за» в патріотичні руки дона Калоджеро Седари. Отець Пірроне не голосував, бо встиг подбати, щоб його не зареєстрували як мешканця Доннафугати. Дон Онофріо, відповідно до настанов князя, з покірністю немовляти, яке примусили випити ложку рицини, відповідним односкладовим словом напрочуд стисло висловив свою думку щодо непростого італійського питання.

Потім усіх запросили до кабінету мера «обмити» цю видатну подію, але отець Пірроне та дон Онофріо дипломатично відмовились — один пославшись на свій сан, а другий — на хворий шлунок — і залишилися внизу. Дон Фабріціо змушений був піти на частування сам.

Над столом дона Калоджеро висіла олеографія Гарібальді в червоній сорочці, а праворуч був вдало розміщений портрет Віктора-Еммануїла; вони дуже скидалися на близнюків своїми пишними бородами, хоч перший був надзвичайно гарний, а другий — напрочуд бридкий. Збоку, на низенькому столику, стояла тарілка із страшенно засидженим мухами печивом та дюжина присадкуватих чарок, по вінця наповнених лікером: чотири червоним, чотири зеленим, а чотири посередині — білим. Цей нехитрий символ нового прапора викликав посмішку на обличчі князя, хоч його й досі мучили докори сумління. Він вибрав білий лікер не тому, що хотів віддати запізнілу шану стягу Бурбонів, як витлумачили це присутні, а тому, що вважав його менш шкідливим. А втім, лікер усіх трьох різновидів був однаково густий, тягучий і нудотний. Тосту делікатно не проголошували. Як зауважив дон Калоджеро, справжня радість німа. Вони показали дону Фабріціо листа, в якому влада Джірдженті сповіщала вірнопідданих громадян Доннафугати про надання їм кредиту в сумі двох тисяч лір для спорудження риштаків — захід, який буде завершено «до кінця 1961 року», як заявив мер, зробивши одну з тих помилок на слові, що їх природу пояснив Фройд через кілька десятків років. Після цього всі розійшлися.

Перед заходом сонця на майдані з'явилося кілька місцевих повій (там вони теж були, але працювали поодиноці); в їхні коси були вплетені триколірні стрічки на знак протесту проти позбавлення жінок права голосу. Юрма зустріла їх градом глузливих дотепів, від яких не втримались навіть найпалкіші ліберали, і бідолашні повії розбіглися хто куди. Це не завадило «Джорнале ді Трінакрія»^[97] через чотири дні сповістити палермців, що в Доннафугаті «кілька видатних представниць прекрасної статі побажали продемонструвати свою непохитну віру в нову, величну долю улюбленої батьківщини і, взявшись за руки, промарширували по міському майдану серед схвальних вигуків з боку численних патріотів».

Потім виборча дільниця зачинилася, і рахівники голосів розпочали роботу. Вже зовсім стемніло, коли на центральному балконі муніципалітету з'явився дон Калоджеро з триколірною перев'яззю через плече. Поруч нього два прислужники марно намагалися захистити од вітру запалені канделябри. Звернувшись до невидимої в темряві юрми, мер сповістив, що плебісцит у Доннафугаті дав такі результати:

Із загального числа п'ятсот п'ятнадцяти виборців голосувало п'ятсот дванадцять; за приєднання до Італії проголосували п'ятсот дванадцять, проти — нуль.

Над темним майданом залунали крики та оплески. Стоячи на балкончику свого будинку поруч із похмурою покоївкою, Анджеліка теж радісно заплескала в долоні своїх прекрасних, чіпких рук. Потім численні промовці вилили на юрму бурхливі потоки риторики: прикметники у найвищій формі порівняння та подвійні приголосні раз у раз підскакували і вдарялися в темряві об стіни будинків. Під тріск хлопавок було вирішено надіслати привітання новому королю та генералові Гарібальді, і в темне беззоряне небо над містечком злетіло кілька триколірних феєрверків. О восьмій годині все скінчилося, і над містечком, як і кожного вечора з найдавніших часів, запанувала темрява.

Хоч тепер усе навколо на горі Монтеморко було залите сліпучим денним світлом, дон Фабріціо відчував, що в його душі ще й досі не загладилося враження від тієї похмурої ночі. Неспокій, який огорнув князя, був тим болючіший, що здавався безпідставним; він не мав

нічого спільного з тими реформами, початок яким поклав плебісцит, бо хвилюватися тут було нічого — вир подій лише скраєчку зачепив те, що можна було вважати інтересами Королівства обох Сицилій, інтересами його класу, його власними привілеями. За даних обставин вимагати більшого було неможливо. Занепокоєння князя, таким чином, не мало нічого спільного з політичними подіями. Воно коренилось десь у тих пластах свідомості, які ми звемо ірраціональними, бо вони поховані під насипами нерозуміння власної душі.

Того похмурого вечора на його очах у забутій Богом Доннафугаті, так само як у лінивому Палермо або метушливому Неаполі, народжувалась Італія. Хоч при цьому народженні, мабуть, була присутня якась безіменна лиха фея, але в кожному разі Італія таки народилась, і треба було сподіватись, що вона зможе існувати у цій подобі, адже будь-яка інша подоба була б гіршою. Гарзд. І все ж цей невідступний неспокій мусив щось означати. Він не міг позбутися відчуття, що в той час, як усюди виголошувались надто палкі промови, підкріплені надто сухими цифрами, десь у темних провулках містечок, у закутках людських душ гинуло щось тендітне й безпорадне, як маленька дитина, як польова квітка.

Вечірня прохолода розвіяла сонливість дона Чіччо, а імпозантна непорушність князя розігнала його страхи; він раптом схопився на ноги і дав волю гніву, що вирував у його серці — гніву марному, але не ганебному. Він говорив діалектом, а жести його нагадували жалюгідну маріонетку, котра, як це не смішно, говорить правду.

— Я, ваша вельможносте, голосував проти. Проти, стократ проти! Я пам'ятаю, що ви мені казали: потреба, даремність, єдність, слухна нагода. Може, і ваша правда, але в політиці я нічого не тямлю. Хай нею клопочуться інші. Однак Чіччо Тумео чесна людина, хоч і бідна та нещасна, у подертих штанях! — Він лягнув себе по рясних латках на сідницях. — Якщо мені хто зробив добро, то я цього повік не забуду. А ця свинота в муніципалітеті хапає мою думку, пережовує її і випльовує в невпізанному вигляді. Я сказав чорне, а вони вдають, ніби я сказав біле! Єдиний раз я міг сказати, що думав, а кровопивця Седара затуляє мені рота, навіть не помічає мене, наче я не людина, а якесь бидло. Але я, Франческо Тумео ла Манна, син покійного Леонардо, церковний органіст Доннафугати, у тисячу разів шляхетніший за цього шахрая! А я, дурний, komponував мазурки на його честь, коли народилася... —

він прикусив палець, щоб не прохопитися грубим словом... — ця манірниця, його дочка.

Лише тепер спокій зійшов на дона Фабріцію, бо йому все стало ясно. Нарешті він збагнув, кого було вбито в Доннафугаті та в сотні інших міст і сіл протягом тієї вітряної ночі: маленьке дівчатко на ім'я Довіра, яке щойно народилося і, коли б його дбайливо доглядати, могло б, зростаючи, виправдати всі вчинені раніше акти безглузлого варварства. Урахування голосу «проти» дона Чіччо, п'ятдесяти таких же голосів у Доннафугаті, ста тисяч в усьому королівстві анітрохи не змінило б остаточних результатів плебісциту — воно б лише підкреслило його вагомість і водночас допомогло б уникнути нівечення душ. Шість місяців тому всі чули грубий деспотичний голос, який погрожував: «Роби, що тобі наказано, інакше — стережись». Тепер складалося враження, що відкриту погрозу замінило нахабне крутість лихваря: «Стривай, ти ж сам підписався! Невже не бачиш? Адже тут усе ясно! А тепер роби так, як ми кажемо, поглянь-но на вексель: ти хочеш того самого, що й ми».

Голос дона Чіччо гримів не вгаваючи:

— Вам, панам, це байдуже. Можна бути невдячним за ще один маєток, який вам подарували, але коли йдеться про шматок хліба — вдячність стає обов'язком. Цього не знають такі гендлярі, як Седара. Їх цікавить лише зиск, він для них закон життя! Але ми, маленькі люди, це добре знаємо! Якщо пам'ятаєте, ваша вельможносте, мій бідолашний батько був королівським єгерем в маєтку Сан-Онофріо, в часи Фердинанда IV^[98], за англійської окупації. Жити тоді було скрутно, але зелений мундир та срібна бляха королівського єгеря давали людині авторитет. Сама королева Ізабелла, іспанка, на той час герцогиня Калабрійська, послала мене вчитися і дала змогу стати тим, ким я тепер є — церковним органістом, вшанованим прихильністю вашої вельможності. А коли нам стало зовсім суцужно, мати послала до двору супліку, і незабаром ми одержали п'ять унцій допомоги, бо в Неаполі нас дуже любили, там знали, що ми — чесні, вірні підданці. Коли приїздив король, він плескав по плечу мого батька й казав: «Доне Леонардо, я хотів би мати якнайбільше таких підданих, як ви, бо це єдина опора мого трону». А потім ад'ютант роздавав золоті монети. «Милостиня» — так називають тепер щедроти справжніх королів, але вони це кажуть, щоб самим нічого не давати, а це була справедлива

винагорода нашої відданості. А сьогодні, якщо ці святі королі та прекрасні королеви дивляться на нас із неба, що вони можуть сказати? «Син дона Леонардо Тумео зрадив нас!» На щастя, в раю знають істину! Звичайно, ви, ваша вельможносте, скажете, що королі залюбки роблять такі подачки, що для них це дрібниці. Воно, можливо, й так, напевно, так. Але від цього ті п'ять унцій нікуди не поділись, вони нас цілу зиму тримали на світі. А тепер, коли я міг би хоч чимось віддячити їм, мені не дають слова вимовити. «Тебе не існує!» І моє «проти» перетворюється на «за». Я був «вірним підданцем», а став «мерзенним бурбоном». Сьогодні всі в прихильники Савойя записались! Але я з усього савойського признаю хіба що коржики до кави! — І, тримаючи уявний коржик між вказівним і великим пальцями, він макав його в уявну чашку з кавою.

Дон Чіччо завжди подобався князеві; у молоді літа він готувався стати митцем, але невдовзі, за браком таланту, змушений був відмовитися від своїх мрій і вдовольнитися набагато скромнішою роллю, не нарікаючи на свою нещедру долю. Князь співчував йому через це все. Але тепер, слухаючи палкі слова органіста, князь проймався до нього захопленням і в глибині душі запитував себе, чи, бува, не шляхетніше повівся під час плебісциту дон Чіччо, ніж князь Саліна. Який страшний злочин вчинили всі ці жалюгідні Седари, великі й малі, в Доннафугаті, Палермо, Турині, дозволивши собі вчинити наругу над совістю цих людей! Дон Фабріціо не міг знати, що пасивність та фаталізм, у яких протягом багатьох наступних десятиріч звинувачували жителів італійського Півдня, мали своє коріння в цьому безглуздому скасуванні їх першого волевияву.

Дон Чіччо, розваживши серце, заспокоївся. Він належав до досить виняткового типу людей справді доброго виховання, але водночас йому так само були властиві риси далеко поширенішого типу — «сноба». Тумео належав до зоологічного виду «пасивних снобів», виду, яким тепер незаслужено погорджують. Ясна річ, слово «сноб» було невідоме в Сицилії 1860 року, але так само, як сухотники існували ще до Коха, так і в ті далекі часи були люди, для яких найвищим законом життя було підкорятися, наслідувати, а насамперед не справляти прикроців тим, кого вони вважали вищими від себе за соціальним рангом. Адже «сноб» — це щось протилежне до заздрісника. Тоді снобам давали різні назви: їх називали «вірнопідданцями», «незрадливими

прихильниками», «відданими прибічниками»; в ту добу сноб жив собі щасливим життям, бо найменшої усмішки високопоставленої особи було досить, щоб сповнити сонцем цілий його день; його часто прославляли цими втішними епітетами, тому в ті часи сноби плодилились енергійніше, ніж тепер. Таким чином, дон Чіччо зі своєю щирою душею сноба злякався, що завдав прикрощів дону Фабріціо, і відразу ж кинувся метикувати, яким би способом можна було прогнати хмари, які з його вини, як він вважав, скупчилися на високому чолі князя. Найкращим способом було запропонувати продовжити полювання. Так вони й зробили.

Захоплені зненацька у своїй полудневій дрімоті, кілька нещасних бекасів та ще один кролик впали під пострілами мисливців, надзвичайно влучними цього дня; обидва відчули величезну втіху, уявляючи собі, що стріляють не в беззахисні створіння, а в дона Калоджеро Седари. Але ні тріскотня пострілів, ані тріпотіння підстрелених пташок, що їх пір'я на мить спалахувало іскрами в сонячному промінні, не могли заспокоїти князя. В міру того, як наближалось повернення до Доннафугати, його неспокій, досада й відчуття приниження через неминучу розмову з мером-плебеєм дедалі більше пригнічували його, і він марно називав у думці двох підстрелених бекасів та кролика «донами Калоджеро». Хоча князь був готовий проковтнути цю бридку жабу, однак відчув потребу дістати більше докладних відомостей про свого супротивника, а також прозондувати громадську думку щодо того кроку, який він наважився зробити. Отож, удруге за цей день дон Чіччо був спантеличений несподіваним запитанням:

— Слухайте, доне Чіччо, ви добре знаєте тутешніх жителів. Скажіть мені: що насправді думають про дона Калоджеро в Доннафугаті?

Дону Тумео здавалося, що він уже достатньо ясно висловив свою думку про мера, і він вже було збирався це повторити, але раптом згадав ті балачки про залицяння Танкреда до Анджеліки, які можна було почути на кожному кроці в містечку, і відразу ж збагнув, якого він дав маху, дозволивши собі так неповажливо висловлюватись про дона Калоджеро перед князем, якщо в цих плітках є частка правди; проте десь у глибині душі він радів, що не сказав нічого поганого про Анджеліку, і навіть забув про біль укушеного пальця.

— Зрештою, ваша вельможносте, дон Калоджеро зовсім не гірший від інших людей, що останнім часом впливли на поверхню.

Похвала ця була так собі, але її вистачило, щоб дон Фабріціо став наполягати:

— Даруйте, доне Чіччо, але мені дуже цікаво знати правду про самого дона Калоджеро та його родину.

— Ця правда, ваша вельможносте, полягає в тому, що Калоджеро дуже багатий і дуже впливовий. Його скнарість відома всім. Коли Анджеліка вчилася у Флоренції, Калоджеро з жінкою снідав одним яйцем, але, якщо треба, він ніколи не шкодує грошей. А що кожна витрачена ліра потрапляє в чиюсь кишеню, то від нього тепер залежить чимало людей. Проте із своїми друзями він поводить себе чесно і великодушно, ніде правди діти. Селянам, які орендують у нього землю, іноді доводиться зі шкури лізти, щоб заплатити йому, але минулого місяця він позичив одинадцять унцій Паскуале Тріпі, який допомагав йому під час висадки, і без ніяких процентів! А це найбільше чудо відтоді, як свята Розалія зупинила пошесть у Палермо. Він хитріший за самого чорта, шкода, що ваша вельможність не бачила його навесні: він снував по всій окрузі, мов той кажан — на возі, верхи, пішки, в зливу і в спеку — і там, де він проходив, як гриби по дощі, з'являлись таємні товариства, які торували шлях «визволителям». Це якась кара Божа, ваша вельможносте, справжня кара Божа. А його кар'єра лише починається. За кілька місяців він буде депутатом Туринського парламенту, а згодом, коли почнуть розпродувати церковні землі, за безцінь скупить маєтки Марка та Машіддаро і стане першим поміщиком в окрузі. Ось який цей дон Калоджеро Седара, ваша вельможносте, ось вам нова людина на весь зріст, хоч і шкода, що вона саме така, а не інша.

Дон Фабріціо пригадав розмову, яка відбулася між ним та отцем Пірроне кілька місяців тому в осяяній сонцем обсерваторії. Пророцтво єзуїта збувалось. А що, якби самому включитися в ці нові процеси, щоб принаймні почасті повернути їх на користь деяких представників його класу? Це була б непогана тактика. Роздратування, що його князь відчував од думки про недалеку розмову з доном Калоджеро, розвіялось.

— Але решта його родини, дон Чіччо, решта, хто вони насправді?

— Уже кілька років, ваша вельможносте, ніхто і в вічі не бачив жінки дона Калоджеро, крім мене. Вона виходить з дому лише до першої утрени о п'ятій годині ранку, коли в церкві немає жодної душі. О тій порі на органі не грають, але якось я навмисне встав удосвіта, щоб глянути на неї. Донна Бастьяна ввійшла в супроводі покоївки. Я сховався в сповідальні і спочатку нічого не міг розгледіти. Але наприкінці відправи в церкві стало так душно, що бідна молодиця забула про обережність і підняла вуаль. Слово честі, ваша вельможносте, вона прекрасна, мов сонце! Глянувши на неї, можна зрозуміти цю гниду Калоджеро, який ховає її від людських очей. Проте слуги тепер такі балакучі, що таємниці не вбережеш жодними перепонами. Схоже, що ця донна Бастьяна мало чим відрізняється од тварини — вона не вміє ні читати, ні писати, ні навіть сказати по годиннику, котра година, та й взагалі вона здебільше мовчить. Це просто чудова кобила, любострасна і дика, що навіть нездатна любити свою дочку. Одне слово, придатна лише для ліжка та й годі.

Дон Чіччо, королівський протеже та князівський фаворит, який був дуже високої думки про своє виховання, задоволено всміхався; він радів, що знайшов спосіб хоч трохи відомстити ворогові, який посягнув на його індивідуальність.

— А взагалі, — провадив він далі, — інакше й бути не може. Ви знаєте, чия дочка ця донна Бастьяна? — Тумео раптом обернувся і, підвівшись навшпиньки, показав рукою на невеличкий гурт хатинок, немов розп'ятих на схилі горба, які, здавалося, сповзали вниз, хоч їх одчайдушно намагалась затримати старенька дзвіниця. — Вона дочка Пеппе Джунта, одного з ваших орендарів із Рунчі. Він був такий грубий, такий неохайний, що його, даруйте на слові, ваша вельможносте, прозвали Пеппе Смерда. — Вдоволений, дон Чіччо почав чухати за вухом Терезіну. — Через два роки після того, як вона

втекла з дому з доном Калоджеро, Пеппе знайшли мертвого з дюжиною шротин у спині на битому шляху, який веде до Рампінцері. Яке щастя для дона Калоджеро — бо тесть його що далі, то ставав усе набридливішим і свавільнішим.

Дон Фабріціо вже знав чимало і цих подробиць і навіть встиг обміркувати їх, але прізвисько діда Анджеліки він чув уперше. Перед ним раптом відкрились такі історичні глибини, такі безодні, порівняно з якими дон Калоджеро здавався квіткою, виплеканою на парковій клумбі. Князеві здалося, що під його ногами почала западатися земля. Чи зможе Танкред проковтнути це? А він сам? Тоді його голова мимоволі взялася обраховувати, який ступінь спорідненості може єднати князя Саліну, дядька жениха, та Пеппе Смерду, діда нареченої, але так ні до чого й не дійшов, бо такої спорідненості не буває. Анджеліка була Анджелікою, гарною дівчиною, справжньою трояндою, для якої прізвисько дідуся послужило добрим. «*Non olet*, — повторяв він про себе, — *non olet*, точніше *foeminam ac contubernium olet*»^[99].

— Ви мені про все розповідаєте, доне Чіччо, про здичавілу матір і про смердючого дідуся, але не про те, що мене найбільше цікавить — не про синьйорину Анджеліку.

Вістка про шлюбні наміри Танкреда, хоча ще кілька годин тому вони були в зародковому стані, вже давно швидко б поширилася, якби вона, на щастя, не постала перед загалом у фальшивому світлі. Часті відвідини молодим князем дому дона Калоджеро, а також його захоплені погляди, що їх він кидав на Анджеліку, безперечно, не уникли уваги мешканців містечка. Ті блаженні посмішки та повсякчасні вияви уваги, яких у великому місті ніхто не помітив би, простодушні доннафугатці сприймали як ознаку шалених пристрастей. Найбільшого розголосу набув, звичайно, перший візит: сутулі дідки, що вигрівалися на сонці, і хлопчаки, які гасали по курному майдані, все бачили, все збагнули, про все розповіли іншим; що ж до збудливих і спокусливих властивостей того десятка персиків, то з цього приводу цікаві звернулися до вельми досвідчених місцевих відьом та до всіляких магічних книг, де описувались усі види чарів, і перш за все до славнозвісного трактату Рутіліо Бенінказа, Аристотеля сільської злидоти. На щастя, як це здебільшого трапляється на Сицилії, бажання лихословити про ближнього затьмарило правду: в Танкреді всі

побачили молодого розпусника, увагу якого привернула до себе Анджеліка; усі були переконані, що він хоче спокусити її та й годі. Те, що князь Фальконері та онука Пеппе Смерди незабаром можуть побратися, навіть не спадало на гадку цим простолюдуцям, котрі своїм поговором виявляли аристократії таку ж шану, яку віддають Богові блюзнірці. Від'їзд Танкреда поклав край цим балачкам, і до них ніхто більше не повертався. Тумео знав про це не більше, ніж його земляки, і тому зустрів запитання князя з тим жартівливим виразом, що з ним літні люди говорять про витівки молоді.

— Щодо синьйорини, ваша вельможносте, то тут і казати нічого: її зовнішність промовляє сама за себе. Всі бачать, які в неї очі, шкіра, стан, і визнають її вроду. Даруйте мені за зухвалість, але, якщо не помиляюсь, дон Танкред теж належить до тих, хто належно їх оцінив. Вона перебрала всю красу матері, не успадкувавши душку дідуся. А яка вона розумна! Ви помітили, як змінили її тих кілька років, прожитих у Флоренції? Тепер це справжня панночка, — просторікував дон Чіччо, нечутливий до відтінків слів, — справжнісінька панночка. Коли вона повернулася з коледжу, то запросила мене до себе й зіграла мою давню мазурку. Грає вона, правда, поганенько, однак сама дуже гарна — які в неї очі, волосся, ноги, груди... Тут відразу забудеш про смердючого Пеппе! Її постіль, мабуть, пахне раєм!

Обличчя князя скривила гримаса відрази, в ньому заговорила класова гордість, сильна навіть у ту мить, коли їй доводиться здавати позиції; це безсоромне вихваляння Анджеліки глибоко образило його: як сміє дон Чіччо так неповажливо патякати про його майбутню невістку, княгиню Фальконері? Щоправда, бідолашний органіст і гадки не мав про це, але зараз він про все дізнається, адже все одно за якихось кілька годин про це забалакає ціле містечко. Князь прийняв рішення й усміхнувся до Тумео по-гепардячому приязно.

— Годі, годі, любий дон Чіччо, заспокойтесь, у мене вдома лежить лист од небожа, в якому він доручає мені просити від його імені руки синьйорини Анджеліки. Відтепер ви говоритимете про неї з притаманною вам чемністю! Ви перший довідались про цю новину, але вам доведеться заплатити за цей привілей: тільки-но ми повернемось до палацу, я замкну вас з Терезіною в зброярні. Ви матимете досить часу, щоб вичистити й змастити всі рушниці, і я

випущу вас на волю лише після візиту дона Калоджеро. А тепер я поки що не хочу, щоб ця новина просочилася до містечка.

Спантеличений дон Чіччо відчув, що весь його снобізм, усі його перестороги розсипалися, мов кеглі, в центр яких влучила куля. Витримав удар лише один, дуже давній інстинкт.

— Але ж, ваша вельможносте, це нісенітниця! Як може ваш небіж оженитись з дочкою одного з ваших ворогів, одного з тих, хто завжди встромляв вам ножа в спину? Спробувати спокусити її — це я розумію, це була б перемога, але так ганебно капітулювати?! Та це ж кінець роду Фальконері, кінець Салінам!

Замовкнувши, дон Чіччо винувато понурив голову, ладний крізь землю запастися. Князь почервонів, його очі, і навіть вуха налилися кров'ю. Стиснувши свої велетенські, немов два молоти, кулаки, він рушив до дона Чіччо. Але як людина науки, князь звук перед кожним вчинком зважувати всі за і всі проти; крім того, під суворою лев'ячою зовнішністю у ньому ховався скептик. Скільки всього вже навалилося на нього нині: і спогади про результати плебісциту, і прізвисько діда Анджеліки, і шротини в його спині! А Тумео по-своєму мав рацію: устами органіста промовляла сама традиція його родини. Однак це не заважало дону Чіччо бути дурнем: шлюб Танкреда й Анджеліки не кінець, а, навпаки, початок усього. Він не порушував споконвічних звичаїв.

Коли кулаки дона Фабріціо розціпились, на долонях у нього помітні були червоні сліди від нігтів.

— Ходімте додому, доне Чіччо. Ви не розумієте деяких речей. Але ми з вами не будемо сваритись, правда?

І в ту мить, коли вони спускалися до шляху, важко було сказати, котрий з них Дон-Кіхот, а котрий — Санчо Панса.

Коли рівно о пів на п'яту доповіли, що прибув дон Калоджеро, якого князь на цей час запросив, він ще не скінчив туалету. Дон Фабріціо звелів попросити синьйора мера ласкаво почекати кілька хвилин у кабінеті і спокійнісінько заходився намащувати волосся густим білуватим лосьйоном Аткінсона «*Lime Juice*»^[100], який цілими скриньками постачали йому просто із Лондона і назва якого зазнала на Сицилії такої ж етнографічної метаморфози, як і пісні — він став називатись «*Lemo-liscio*». Князь не захотів надягати чорний сюртук і

звелів подати інший, блідо-ліловий, оскільки цей колір більше пасував до такої, на перший погляд, радісної події. Він затримався ще на якусь мить перед дзеркалом, щоб вирвати пінцетом нахабну руду волосинку, якій пощастило вціліти під час квапливого гоління вдосвіта, потім звелів покликати отця Пірроне і, виходячи з кімнати, взяв зі столу останній випуск «*Blätter für Himmelsforschung*»^[101]. Тримаючи в руці згорнутий трубкою журнал, князь перехрестився (до речі, слід зазначити, що на Сицилії цей побожний жест нерідко має зовсім не релігійне значення).

Проходячи через кімнати, що відділяли його опочивальню від кабінету, дон Фабріціо намагався уявити себе царствено величним гепардом, готовим роздерти на шматки боязкого шакала. Але через мимовільні, властиві для нього асоціації ідей у його пам'яті раптом постала історична картина якогось французького художника: австрійські генерали та маршали, прикрашені китицями й орденами, шерезами проходять перед іронічно усміхненим Наполеоном, перед яким вони щойно капітулювали; безперечно, вони елегантніші від нього, але від цього не змінюється той факт, що цей маленький чоловічок у сірій шинелі переміг їх. Під впливом цих недоречних згадок про Ульм та Мантую^[102] наш Гепард увійшов до кабінету роздратованим.

Там на нього вже стоячи чекав дон Калоджеро, низенький, плюгавий, погано виголений, і коли б не розумний погляд його маленьких очиць, то він справді скидався б на шакала. Але князь сприйняв цей погляд як вияв лукавства, адже всі розумові зусилля дона Калоджеро були спрямовані на матеріальну ціль, на відміну від тих абстрактних висот, до яких змагав ум князя. Дон Калоджеро був позбавлений однієї якості, яка у князя була вродженою: він не вмів одягатися відповідно до обставин і гадав, що виявив неабияку кмітливість, прийшовши в чорному. У нього був такий же траурний вигляд, як і в отця Пірроне; але в той час, як останній вмощувався тихенько в кутку з тим незворушно байдужим виглядом, який буває у священиків, які не хочуть втручатися в мирські діла, обличчя дона Калоджеро виражало таку нетерплячість, що на нього боляче було дивитися. Розмова почалася з тієї перестрілки загальними фразами, яка передує великим словесним битвам. Проте дон Калоджеро скоро не витримав і перейшов у наступ:

— Ваша вельможносте, ви, здається, одержали добрі новини від дона Танкреда?

У ті часи мер маленького містечка мав можливість негласно переглядати пошту, і цілком ймовірно, що дона Калоджеро зацікавив незвичайно елегантний конверт Танкреда. Від думки про це в серці князя раптом спалахнув гнів, але він вчасно стримався.

— Ні, доне Калоджеро, ні. Мій небіж просто збожеволів...

Князі мають свою богиню-захисницю. Її звати Добре Виховання, і вона часто приходить на поміч гепардам, стримуючи їх від необачних кроків. Але їй треба платити велику данину. Як Афіна Паллада втрутилася, приборкуючи нестриманість Одиссея, так і богиня Добре Виховання явилася дону Фабріцію, стримуючи його від кроку в безодню; але за це спасіння він мусив заплатити, висловившись прямо хоча б раз у житті. Без жодної паузи, цілком невимушено він завершив фразу:

— ...збожеволів від кохання до вашої дочки, доне Калоджеро. Вчора я одержав від нього листа.

На обличчі мера не здригнувся жодний м'яз. Та за мить губи його розтялися в ледь помітній посмішці, і він почав пильно розглядати стрічку на своєму капелюсі. Отець Пірроне уважно дивився на стелю, немов боявся, що вона ось-ось упаде. Князь спохмурнів: ця стримана мовчанка означала, що, всупереч його марнолюбним сподіванням, новина нікого не приголомшила. Проте, помітивши, що дон Калоджеро збирається щось сказати, він відчув, як у нього відлягло од серця.

— Я знав про це, ваша вельможносте. Їх бачили, як вони цілувалися у вівторок двадцять п'ятого вересня, напередодні від'їзду дона Танкреда, у вашому парку, біля фонтану. Зарості там не такі вже й густі, як декому здається. Я цілий місяць чекав певних пропозицій від вашого небожа і вже навіть збирався завітати до вас, щоб довідатись, які в нього наміри.

Князеві здалося, що на нього напав рій роздратованих ос. Спочатку — як це цілком природно для здорового ще чоловіка — він відчув спалах ревності: Танкред уже звідав смак цих вишневих губ, таких недосяжних для нього. Але за мить його поїняло почуття гострого приниження: він опинився в становищі обвинувачуваного саме тоді, коли вважав себе провісником добрих новин. До цього всього князь раптом відчув і глибоку досаду; так часто трапляється з тими, хто

тривалий час тішив себе ілюзіями, гадаючи, що контролює хід подій, але раптом виявив, що найважливіші події відбуваються незалежно від нього.

— Не треба плутати ролей, доне Калоджеро. Не забувайте, що це я вас покликав. Я хотів показати вам учорашнього листа від мого небожа, в якому він заявляє про свою пристрасть до вашої дочки, пристрасть... — князь затнувся: адже важко обдурити людину з таким проникливим поглядом, як у мера, — шаленість якої видається мені надто несподіваною. В кінці він доручає мені просити у вас руки синьйорини Анджеліки.

Дон Калоджеро далі був незворушний; отець Пірроне перестав досліджувати стелю і став схожий на мусульманського святого — сплівши чотири пальці правої руки з чотирма пальцями лівої, він крутив великі пальці один навколо другого, змінюючи щоразу напрям їх руху з фантазією справжнього хореографа. Мовчанка затягувалась, і князь врешті не витримав:

— А тепер, доне Калоджеро, я хочу, щоб ви повідомили мене про свої наміри.

Мер, який не одривав погляду від оранжевої торочки на бильцях князевого крісла, затулив на мить очі рукою, але одразу ж опустив її і глянув на дону Фабріцію. В його очах світилася здивована наївність — цей миттєвий жест немов зовсім змінив їх вираз.

— Пробачте, князю, — з того, що мер не сказав «ваша вельможносте», дон Фабріцію зрозумів, що все йде як слід. — Ця незвичайна новина зовсім приголомшила мене. Але як цілком сучасний батько, я не зможу дати вам певної відповіді раніше, ніж запитаю цього ангела, що сповнює радістю нашу домівку. Це, звичайно, не означає, що я хоч на мить відмовляюсь од священних батьківських прав. Мені відомо, що діється в серці і в помислах Анджеліки, і я гадаю, що не помилюсь, коли скажу, що вона щиро поділяє ту прихильність, якою її вшанував дон Танкред.

Князя охопило щире зворушення; він уже проковтнув голову жаби разом з її нутрощами, залишилось ще обгризти лапки, але це вже були дрібниці, порівняно з рештою — найважче залишилось позаду. З почуттям безмежної полегкості дон Фабріцію раптом відчув батьківську ніжність до Танкреда; він немов побачив перед собою його хитро примружені сині очі, які вдоволено поблискували, читаючи

втішну відповідь, і уявив, чи, точніше, пригадав перші місяці свого подружнього життя, коли шаленство та несподіванки кохання опікаються цілим сонмом доброзичливих, але примхливих ангелів. Він з радістю подумав, що відтепер його любий Танкред повік не знатиме турбот, що його таланти, мов ті птахи, незабаром здіймуться вгору, бо бідність більше не приборкуватиме їм крила.

Він підвівся, ступив крок до приголомшеного дона Калоджеро, підняв його з крісла і притиснув до грудей: короткі ноги мера одірвались від підлоги. В глушині сицилійської провінції, посеред цієї вітальні, раптом виникла картина, що дуже нагадувала японську гравюру: волохатий джміль припав до пелюсток величезного фіолетового ірису. Коли дон Калоджеро знову торкнувся ногами підлоги, князь подумав: «Це нікуди не годиться. Йому неодмінно треба подарувати пару англійських бритв».

Отець Пірроне на мить перестав вертіти пальцями, підвівся і потиснув князеві руку.

— Ваша вельможносте, я молитимусь Богові, щоб він благословив цей шлюб. Ваша радість стала моєю.

Єзуїт мовчки простяг кінчики пальців донові Калоджеро і, підійшовши до стіни, постукав по барометру, який передвіщав негоду. Потім він знову сів і розгорнув молитовник.

— Доне Калоджеро, — мовив князь, — кохання цих двох молодих людей — основа всього їхнього життя, єдиний фундамент, на якому вони зможуть будувати своє майбутнє щастя. Це ми знаємо і не будемо на цьому зупинятись. Але ми, як літні й досвідчені люди, повинні подбати й про все інше. Сподіваюсь, ви й без моїх нагадувань знаєте славетну історію роду Фальконері. Його засновники прийшли на Сицилію з Карлом Анжуйським^[103], Фальконері процвітали за Арагонів, за іспанців та, з вашого дозволу, за Бурбонів (якщо дозволите згадати це ім'я у вашій присутності), і я певен, що слава їх не померкне й за нової континентальної династії, хай благословить її Бог. — Важко було вгадати, коли князь іронізував, а коли говорив серйозно. — Вони були перами королівства, іспанськими грандами, лицарями ордену Сантьяго^[104], і коли їм забагнеться стати лицарями Мальтійського ордену^[105], то досить буде лише ворухнути мізинцем, і

вулиця Кондотті^[106] без зайвих розмов видасть їм грамоти. Так було принаймні досі.

Ця безпардонна вигадка була цілковито даремною і не справила ніякого враження на дона Калоджеро, який не мав аніякогісінького уявлення про устав Верховного Єрусалимського ордену Святого Йоана^[107]. — Я певен, що ваша дочка, з її рідкісною вродою, стане новою окрасою древнього роду Фальконері і що своєю доброчесністю вона зрівняється із тими святими княгинями, остання з яких, моя покійна сестра, поблагословить з неба наших молодят. — Дона Фабріціо раптом зворушила згадка про улюблену сестру Джулію і її змарноване життя, яке вона принесла в жертву своєму безпутному чоловікові, батькові Танкреда. — Що ж до мого небожа, то ви його знаєте, а якщо не знаєте, то я ладен поручитися за нього у всьому. Це сама доброта, і це не лише я так кажу, правда, панотче?

Добрий єзуїт, якого це несподіване запитання змусило одірватися від молитовника, раптом опинився перед важкою дилемою. Він був сповідником Танкреда і знав чимало його гріхів, звичайно, не таких уже й великих, але все-таки здатних кинути тінь на його рідкісну доброчесність, про яку тут говорилося. До того ж вони давали всі підстави гарантувати довічну подружню невірність цього майбутнього сім'янина. Звичайно, єзуїт не міг про це навіть словом прохопитися, щоб не порушити таємниці сповіді та норм світської тактовності. Він щиро любив Танкреда, і хоча в душі не схвалював його шлюб з Анджелікою, однак нізащо не наважився б сказати щось, що могло б перешкодити йому. Він вдався за порятунком до обережності, яка з усіх головних доброчесностей найбільш податлива і надійна.

— Запас доброчесності у нашого Танкреда справді невичерпний, доне Калоджеро. За підтримки небесної благодаті та земної чеснотливості синьйорини Анджеліки він, безперечно, стане хорошим чоловіком і християнином.

Це досить сміливе, хоч і мудро обумовлене пророцтво не викликало жодних заперечень.

— Отже, доне Калоджеро, — провадив далі князь, догризаючи жаб'ячі хрящі, — вам навряд чи треба нагадувати про древність роду Фальконері і, на жаль, також навряд чи треба говорити про те, що вам добре відомо: матеріальне становище мого небожа не відповідає величі його імені. Мій свояк Фердінандо не був, так би мовити,

передбачливим батьком. Його надмірне захоплення світським укладом життя, а також нечесність економів згубно відбилися на тій спадщині, яку він залишив моємулюбому небожу та вихованцю. Його великі маєтки біля Маццари, його фісташкові сади в Раванузі, шовковичні плантації в Олів'єрі, палац в Палермо — усе це, як ви знаєте, доне Калоджеро, пішло за водою.

Дон Калоджеро знав це чудово — то був найбільший у Сицилії «відліт ластівок»; згадка про це й досі спричиняла жах — але не обережність — у всієї сицилійської знаті і була джерелом душевної втіхи для багатьох Седар.

— За час опікунства мені пощастило врятувати від кредиторів лише одну віллу, ту, що по сусідству з моєю, та й то завдяки судовій тяганині та особистим витратам, на які, до речі, я з радістю пішов у пам'ять моєї сестри, Царство їй Небесне, і тому, що завжди любив цього славного хлопчика. Це прекрасна вілла: сходи в ній проектував Марвуліа^[108], салони розмальовував сам Серенаріо^[109]. Але тепер навіть ті кімнати, які збереглися найкраще, не придатні й для того, щоб тримати в них кіз.

Рештки жаби були значно огидніші, ніж князь передбачав, однак і їх довелося проковтнути. Тепер треба було витерти собі рота якоюсь приємною та й, зрештою, щирою фразою.

— Але, доне Калоджеро, внаслідок усіх цих турбот, усіх переживань ми маємо Танкреда — кому, як не нам це знати. Без тих півдужини маєтків, пущених за вітром його предками, він не був би таким витонченим, гречним і чарівним хлопцем. На Сицилії, як вам відомо, ніщо не дається задарма. Це такий же закон природи, як і ті, за якими відбуваються землетруси та посухи.

Дон Фабріціо замовк: до кабінету ввійшов лакей, тримаючи на підносі дві запалені лампи. Поки їх ставили на місце, в кімнаті, на втіху дону Фабріціо, панувала меланхолійна, сповнена щирості тиша.

— Танкред незвичайний хлопець, доне Калоджеро, — продовжив князь. — І він не тільки добре вихований та елегантний. Хоч його і мало чого вчили, проте він знає все, що повинен знати: людей, життя, знаки часу. Він честолюбний, і це добре, він далеко піде. Ваша Анджеліка не жалкуватиме, якщо згодиться йти в житті поруч нього. І, до речі, хоча Танкред іноді може будь-кого роздратувати, з ним ніколи не нудно. А це багато важить.

Було б перебільшенням казати, що мер оцінив усі світські тонкощі, з якими були сказані останні князеві слова, але загалом вони лише підтвердили його власну думку щодо Танкреда, кмітливого і спритного юнака, здатного тримати ніс за вітром, а саме такого дон Калоджеро хотів би мати за зятя. Седара почував себе рівнею з ким завгодно, його навіть дратувало те, що Анджеліка не могла приховати свого захоплення цим красунем.

— Князю, усе це я знаю, як і багато іншого. Все це мене не цікавить. — Потім він напустив на себе сентиментальність: — Перед коханням, ваша вельможносте, ми всі безсилі. — Може, бідолаха і справді говорив щиро. Все залежить від того, що розуміти під словом «кохання». — Але я теж людина світська, ваша вельможносте, і теж гратиму з відкритими картами. Мені немає потреби говорити про посаг Анджеліки — вона кров мого серця, радість мого життя, і я залишу їй усе, що маю, бо все, що належить мені, належить їй. Проте справедливість вимагає, щоб наші діти заздальгідь знали, на що вони можуть сподіватися відразу. Після шлюбу я подарую дочці шістсот сорок чотири сальми першокласної орної землі під пшеницю в Сеттесолі, тобто тисячу шістсот вісімдесят гектарів, як кажуть тепер, а також вісімдесят сальм виноградних та оливкових плантацій у Джібільдольче; в день весілля я передам молодому двадцять мішечків золота по тисячі унцій у кожному. Я ж залишусь з порожніми руками, — додав він, переконаний, що йому не повірять, — але дочка є дочка. За ці гроші можна полагодити всі сходи Маруджі і стелі Сорчонарі в цілому світі. Анджеліка повинна мати гарну домівку.

Від слів дона Калоджеро віяло самовпевненою вульгарністю, проте наведені цифри справили на обох його співрозмовників величезне враження. Дон Фабріціо мусив мобілізувати всю свою силу волі, щоб приховати радісне здивування: Танкред влучив вище, ніж можна було сподіватися. Почуття відрази до мера раптом знову охопило князя, але думка про вроду Анджеліки і вишуканий цинізм її нареченого накинута поетичне покривало на брутальність шлюбної угоди. Навіть отець Пірроне не витримав і клацнув язиком; потім, роздратувавшись на самого себе за нестриманість, він спробував знайти інший привід для цього недоречного звуку і почав скрипіти кріслом та черевиками, швидко гортаючи молитовник, але то були марні зусилля.

На щастя, з цього незручного становища всіх врятувала несподівана заява дона Калоджеро.

— Князю, я знаю, що те, що я зараз скажу, не справить великого враження на вас, прямого нащадка імператора Тіта і цариці Береніки^[110]. Але знайте — рід Седара теж шляхетний. Щоправда, досі це був нещасний, безславно забутий рід, що заскнів у провінції, але в моїй шухляді зберігаються автентичні документи, з яких незабаром усі дізнаються, що ваш небіж одружився з баронесою Седара дель Біскотто. Цей титул його величність Фердинанд IV подарував нашій родині, доручивши збирати податки в порту Маццари. Я можу все довести, бракує лиш однієї ланки.

Подібні історії з ланками, яких бракує, зборами податків і збігами імен сто років тому були важливим елементом сицилійського життя, стаючи причиною то радості, то пригнічення для багатьох сицилійців. Але ця тема надто складна, щоб її можна було вичерпати кількома словами, тому можна лише зазначити, що це несподіване геральдичне відкриття дона Калоджеро дало дону Фабріціо незрівнянне інтелектуальне задоволення — на його очах до найдрібніших деталей викристалізовувався людський характер, і від стримуваного сміху князя мало не знудило.

Після цього розмова розпорошилася на тисячу малоістотних струмків. Дон Фабріціо раптом згадав про нещасного Тумео, замкненого в темній зброярні, і в тисячний раз роздратовано подумав, що ці селюки зовсім не знають, коли треба кінчати візит. Він раптом замовк і спохмурнів. Дон Калоджеро зрозумів, у чому річ, пообіцяв завітати наступного дня, несучи звістку про безсумнівну згоду Анджеліки, і попрощався. Князь провів його через обидва салони і обняв на порозі. Коли гість спускався сходами, він, стоячи, мов колона, біля дверей палацу, дивився, як, віддаляючись, дедалі меншає постать дона Калоджеро, який здавався йому живим втіленням хитрощів, неотесаності, нетактовності, неуцтва й багатства і який невдовзі мав стати його родичем.

Запаливши свічку, дон Фабріціо пішов випустити органіста, який покірно сидів у темряві і смоктав люльку.

— Пробачте, доне Чіччо, але ви розумієте, що я мусив це зробити.

— Розумію, ваша вельможносте, розумію. Принаймні хоч усе добре минулося?

— Добре, дуже добре, краще й не треба.

Тумео промимрив кілька слів поздоровлення, одягнув нашійника на сонну Терезіну і підняв свій ягдташ.

— Візьміть і моїх бекасів, ви їх заслужили. До побачення, доне Чіччо, до скорого побачення. Вибачте за все.

Плеснувши органіста по плечі, князь скріпив примирення, водночас нагадавши про свою силу. Останній васал дому Саліна побрів до своєї вбогої халупи. Коли дон Фабріціо повернувся до кабінету, отця Пірроне там уже не було — він нишком вислизнув, щоб уникнути розмови. Дон Фабріціо пішов до покоїв княгині, щоб розповісти їй про візит дона Калоджеро. Звуки його швидких і енергійних кроків чулися ще здалеку. Коли він проходив салоном, Кароліна та Катерина, які мотали на клубок вовняні нитки, підвелись і посміхнулися до батька; мадемуазель Домбрей квапливо зняла окуляри і стримано відповіла на привітання князя. Кончетта, сидячи спиною до сестер, щось гаптувала на кроснах; вона не почула батькових кроків і навіть не ворухнулася.

Розділ четвертий

Дон Фабріціо та дон Калоджеро. Перший візит Анджеліки в ролі нареченої. Приїзд Танкреда й Кавріаті. Прихід Анджеліки. Любовний циклон. Затишшя після циклону. Гість із П'ємонту в Доннафугаті. Знайомство з місцевими звичаями. Шевальє та дон Фабріціо. Прощання на світанку.

Листопад, 1860

Після заручин Танкреда і Анджеліки князь почав частіше зустрічатися з доном Калоджеро і незабаром проїнявся до нього цікавістю, що межувала з захопленням. Він уже звикся з погано виголеними щоками Седари, його плебейською вимовою, недоладним одягом та різким запахом поту — усе це відходило на задній план порівняно з його рідкісним практичним розумом. Численні проблеми, з якими не міг впоратися князь, були в одну мить розв'язані доном Калоджеро. Вільний од пут чесності, пристойності та доброзвичайності, які обмежують дії багатьох інших людей, він рухався крізь життєві джунглі з упевненістю слона, який, вириваючи з корінням дерева і топчучи барлоги, ніколи не змінює обраного ним напрямку, байдужий до уколів та подряпин так само, як і до зойків своїх жертв. Вирісши в затишку привітних видолинків, над якими пробігали самі тільки зефіри чемних «будь ласка», «буду вдячний», «зроби ласку», «це було так люб'язно з твого боку», дон Фабріціо, розмовляючи з Калоджеро Седарою, опинявся на голій піщаній рівнині, по якій гуляли скажені вітри. Віддаючи в душі, як і раніше, перевагу спокійним видолинкам, князь, однак, не міг не визнавати своєрідної краси тих шалених ураганів, від яких дуби та кедри Доннафугати починали співати нечувані досі мелодії.

Поволі, майже сам того не помічаючи, дон Фабріціо став розповідати дону Калоджеро про свої проблеми. В нього було багато всіляких справ, до того ж вони були дуже заплутані, і знав він їх препогано не тому, що не міг розібратися, а тому, що ставився до них з презирливою байдужістю, вважаючи їх негідними своєї уваги. Таке ставлення було породжене властивою йому апатією, а також легкістю,

з якою він завжди виходив із більш-менш скрутного становища, продавши кілька десятків із тисяч гектарів землі, якими володів.

Поради, що їх Седара дав дону Фабріціо, тільки-но ознайомився з князевим звітом і узагальнив його окремі елементи, були цілком слушні, своєчасні та ефективні, але призвели лише до жалюгідних наслідків. Задумані з жорстокою холодністю, але здійснювані з боязкою нерішучістю добросердим доном Фабріціо, вони незабаром спричинилися до того, що розійшлася слава про скаредність роду Саліна щодо підлеглих селян, слава геть незаслужена, і це прискорило занепад князевого престижу в Доннафугаті та Кверчеті, не стримавши подальшого зубожіння князівського роду.

Було б несправедливо казати, що часті візити до князя не впливали в дечому і на Седару. Досі він бачив аристократів лише під час ділових зустрічей — тобто коли щось купував чи продавав — або під час тих надзвичайно рідкісних okazji, коли його запрошували в гості; однак жодна з цих обставин не дозволяла представникам цієї особливої верстви постати у вигідному для них світлі. З цих зустрічей він виніс переконання, що аристократія здебільше складається з людей-баранів, існування яких виправдане лише тим, що їх можна стригти і мати вовну, та їх гучними титулами, якими хтось із них муситиме одного дня поділитися з його дочкою.

Проте коли він познайомився з Танкредом — Танкредом гарібальдійської доби — то несподівано побачив перед собою молодого аристократа, такого ж кмітливого, як і він сам, готового з великим зиском обміняти власні усмішки і титули на чийсь приваби та маєтності, і щедро наділеного чарами доброго тону, котрих дон Калоджеро не знав за собою і котрим сам несвідомо піддавався, хоч і не міг розгадати секрету їх привабливості. Трохи краще познайомившись з доном Фабріціо, Седара побачив у ньому характерну непрактичність та вразливість аристократа-барана, але разом з тим і привабливість, не меншу, ніж у юного Фальконері, хоч і зовсім іншого гатунку. Крім того, він помітив у князеві певний нахил до умоглядності, здатність вбачати сенс життя не в тому, що він міг забрати в інших, а радше в чомусь, що таїлось в глибині його власного ества. Ця умоглядна енергія дуже вразила дону Калоджеро, хоч він і не міг чітко усвідомити, в чому її сенс. Він помітив, що привабливість князя Саліни полягає передусім у його хороших манерах, і збагнув,

наскільки вихована людина може бути приємною. Адже, по суті, вихованою є та людина, яка просто уникає неприємних виявів людської природи і змагає до чогось на кшталт вигідного альтруїзму (у цій формулі дон Калоджеро змирився з непотрібністю іменника заради результативності прикметника). Мало-помалу дон Калоджеро почав розуміти, що, обідаючи з людьми, зовсім не обов'язково плямкати ротом і заляпувати жиром одяг; що розмова не обов'язково повинна нагадувати собачу гризню; що дати дорогу жінці є виявом сили, а не слабкості, як він гадав раніше; що від співрозмовника можна домогтися більшого, сказавши: «Я, мабуть, неясно висловився», аніж вигуком: «Ти дурний як чіп!», і що тому, хто міцно засвоїв ці кілька простих правил, обіди, жінки, розмови і співрозмовники можуть дати набагато більше користі.

Було б надто сміливо казати, що дон Калоджеро негайно скористався своїми спостереженнями, хоч, правда, він почав краще голитися і вже не так жахався, що на прання білизни витрачають багато мила. Але відтоді для нього та для його родини почався той процес постійного класового шліфування, який за три покоління перетворює метикуватих простаків на безпорадних джентльменів.

Перший візит Анджеліки в ролі нареченої до будинку родини Саліна був продуманий до дрібниць. Поведінка дівчини була така бездоганна, що, здавалось, навіть найменші деталі їй підказав Танкред; проте повільність засобів зв'язку в той час виключала таке і змушувала вдатися до припущення, що всі потрібні настанови він дав їй задовго до офіційних заручин. Припущення це здавалось сумнівним навіть тим, хто знав завбачливість молодого князя, але насправді зовсім не було безглуздим. Анджеліка прибула о шостій вечора, одягнута в біле й рожеве; її пишні чорні коси були прикрашені великим солом'яним капелюшком, на якому штучні грона винограду та золоті колоски делікатно натякали на виноградники Джібільдольче та поля Сеттесолі. Батька вона залишила на порозі вітальні і, колихаючи широкою спідницею, швиденько побігла по довгих внутрішніх сходах, щоб кинутись в обійми дона Фабріціо і покласти на його бакенбарди два гарячі поцілунки. Князь повернув їх із щирою ніжністю. На мить навіть здалося, що він не квапиться одірватись від Анджеліки,

вдихаючи п'яний запах її свіжих щік. Анджеліка зашарілася і ступила крок назад.

— Я така щаслива, така щаслива... — Потім вона знову наблизилась до князя і, підвівшись навшпиньки, прошепотіла йому на вухо: — Дядечку!

Це була одна з найвдаліших знахідок, яку за її сценічним ефектом можна прирівняти хіба що до дитячого візочка в знаменитому фільмі Ейзенштейна. Від цієї суміші офіційності та інтимності серце князя стало м'яке, як віск. А тим часом дон Калоджеро піднімався по сходах, примовляючи, як шкодує його дружина, що не може супроводжувати свою дочку: напередодні вона спіткнулась і вивихнула ліву ногу, а тепер лежить колодою в хаті.

— Вірите, князю, кісточка в неї набрякла, мов той гарбуз!

Дон Фабріціо, звеселений ніжним звертанням Анджеліки і переконаний після розмови з Тумео, що його пропозиція ніколи не буде прийнята, запропонував, що сам піде з візитом до синьйори Седара. Ця заява приголомшила донна Калоджеро, який, щоб відхилити її, приписав своїй бідолашній дружині ще одну хворобу — мігрень, яка нібито змушувала її перебувати в темряві.

Тоді князь подав руку Анджеліці. Вони пройшли в сутінках низку віталень, тьмяно освітлених маленькими каганцями, і повернули до залитого світлом «леопольдівського» салону, де вже зібралася решта родини, і цей похід крізь безлюдну темряву до затишного, освітленого центру нагадував церемоніал масонської ініціації.

Вся родина вже юрмила на порозі. Перед гнівом свого чоловіка, який не просто розсіяв, а спопелив її ворожість до Анджеліки, княгиня стала втіленням самої чемності. Вона кілька разів поцілувала свою майбутню небогу і так міцно стиснула її в обіймах, що на шиї у дівчини відбилося знамените рубінове кольє, яке Марія-Стелла надягла з нагоди великого свята, хоч це було вдень. Франческо-Паоло зрадів з виняткового права поцілувати Анджеліку під ревним, але безпорадним поглядом батька. Кончетта не змогла стримати сліз — мабуть, від радості. Обидві її сестри не відходили від Анджеліки — безтурботні, вони могли весело гомоніти й сміятись. Отець Пірроне, котрий, незважаючи на свій сан, не був зовсім байдужий до жіночої вроди, в якій вбачав незрівнянний доказ Божої доброти, раптом забув про свою відразу до цього шлюбу. І пробурмотів: «Ходи з Ливану, о

дружино!^[111]» — але потім був змушений урвати, щоб не викликати в пам'яті ще інші, пристрасніші біблійні рядки; мадемуазель Домбрей схвильовано схлипувала, як і належить гувернанткам, і стискала своїми зневіреними руками пишні плечі дівчини, примовляючи: — «*Angelica, Angelica, pensons à la joie de Tancredi*^[112]». Тільки Бендіко, звичайно такий товариський, тепер глухо гарчав, аж поки розгніваний Франческо-Паоло, з тремтячими від збудження губами, не вигнав його з салону.

На двадцяти чотирьох з сорока восьми бра люстри горіли воскові свічки, кожна з яких, біла і чиста, могла символізувати дівчину, що тане від кохання; на кінчиках кожного бра різнобарвні квіти з муранського скла схиляли свої голівки, щоб помилуватись на ту, що увійшла, і послати їй мерехтливу, райдужну усмішку. У великому каміні весело танцювало полум'я, яке горіло радше для святкового настрою, ніж щоб обігріти вже тепле приміщення. Його відлиски тремтіли на кахляних плитках підлоги і оживляли тьмяну позолоту меблів. Воно справді уособлювало домашнє вогнище, символ домівки, де палаючі поліна нагадували про іскріння жаги, а грань — про стримувану палкість.

Княгиня, якій найвищою мірою була притаманна здатність зводити почуття до їх найменшого спільного знаменника, розповіла кілька яскравих епізодів з дитинства Танкреда; вона поверталась до них з такою наполегливістю, немов щиро вважала, що Анджеліка стане вдвічі щасливішою, дізнавшись, що в шість років її наречений не капризував, коли йому ставили промивницю, а в дванадцять у нього вистачало хоробрості вкрасти жменю вишень. Коли вона розповідала про цей епізод відважного грабіжництва, Кончетта розсміялась:

— Цієї вади Танкред ще й досі не позбувся. Пам'ятаєш, тату, як два місяці тому він украв у тебе персики, які ти так хотів покуштувати?

Після цього дівчина враз спохмурніла, немов збиралася захищати інтереси власників усіх обкрадених садків.

Дон Фабріціо поклав край цим недоречним спогадам. Він заговорив про дорослого Танкреда, юнака кмітливого і спритного, який не лізе в кишеню за дотепом, що викликає веселий сміх у друзів і доводить до відчаю супротивників. Він пригадав, як одного разу в Неаполі герцогиня Сантаякасьтам, якій відрекомендували Танкреда, раптом так захопилась ним, що почала вимагати, щоб він якнайчастіше

заходив до неї, де б вона не була — в салоні чи в спальні — бо, за її словами, ніхто не вмів так розповідати різні *petits riens*^[113], як він. Хоч дон Фабріціо квапливо додав, що Танкредові на той час не було ще й шістнадцяти, а герцогині минуло п'ятдесят, очі Анджеліки метнули блискавки: їй були добре відомі звички палермських юнаків та моральність неаполітанських герцогинь.

Той, хто зробив би з цього висновок, що Анджеліка щиро кохала Танкреда, явно помилився б: вона була надто горда і надто честолюбна, щоб допустити бодай на коротку мить те самозабуття, без якого неможливе справжнє кохання; крім того, вона ще не мала достатнього життєвого досвіду і розуміння нюансів, щоб зрозуміти, чого вартий цей юнак. Однак, хоч Анджеліка і не кохала його, вона все-таки була в нього закохана, що, звичайно, зовсім не одне й те саме. Сині очі Танкреда, його іронічна лагідність, веселий тон, який так легко переходив у серйозний, хвилювали її навіть тоді, коли вона згадувала його, і протягом останніх двох місяців дівчина не бажала нічого іншого, як опинитися в його обіймах. Скуштувавши його пестошів, вона була готова забути їх і замінити пестошами іншого, як потім і сталося, але поки що вона й справді прагла його любові. Натяк на інтригу, якої ніколи не було, раптом викликав у ній спалах найбезглуздішої з пристрастей — ревності до минулого. Проте це почуття швидко забулося, тільки-но вона тверезо згадала про ті вигоди, які обіцяв їй шлюб із Танкредом.

Дон Фабріціо, не вгаваючи, вихваляв свого небожа так, немов то був новий Мірабо^[114].

— Він почав рано і почав добре, він доб'ється свого у житті.

Анджеліка кивнула своєю прекрасною голівкою на знак згоди. Взагалі-то її мало турбувала політична кар'єра Танкреда; вона належала до тих дівчат, для яких політичні події відбуваються немов у іншому світі, і не могла б навіть уявити собі, що одна коротка промова Кавура^[115] через певний час та за допомогою найрізноманітніших зубчастих передач може вплинути й на її власне життя і якимсь чином змінити його. Як і кожна сицилійка, Анджеліка міркувала: «У нас є гроші, і цього досить, дарма, чого він там доб'ється!» Ці наївні міркування вона згодом відкинула геть, ставши через багато років одним з найхитріших закулісних радників Палати депутатів та Конституційного суду.

— Крім того, Анджеліко, ви ще не знаєте, який Танкред забавний! Він завжди все знає і завжди бачить речі з несподіваного боку. Коли ти з ним і коли він в ударі, світ здається смішнішим, ніж звичайно, і серйознішим водночас.

Що Танкред був забавний, Анджеліка добре знала; що він був здатний відкривати нові світи, вона теж не сумнівалась відтоді, як вперше поцілувалася з ним двадцять п'ятого вересня за лавровим живоплотом (то був один із кількох їхніх поцілунків, офіційно зареєстрованих її батьком). Цей поцілунок був набагато приємніший, ніж той, яким вона торік обмінялася з сином садівника в Подджо-а-Каяно. Для Анджеліки мало важили душевні якості чи розумові здібності нареченого, принаймні важили набагато менше, ніж для їхнього любого дона Фабріціо — такого симпатичного, але надто вже «інтелектуального». Танкред для Анджеліки був запорукою того, що вона займе місце в перших рядах сицилійського вищого світу, де вона сподівалася побачити такі чудеса, яких насправді там ніколи не було. Вона також сподівалась знайти в ньому палкого співучасника любовних утіх. Якщо він, на додачу, ще й переважає її розумом, то честь йому й хвала, але їй до цього нема ніякого діла. На розваги завжди буде час і змога. Але тепер їй хотілось, щоб він був поруч з нею — байдуже, розумний чи дурний — і щоб, як колись, лоскотав їй потилицю.

— Господи, як би я хотіла, щоб він тепер був серед нас!

Цей вигук, який і завершив цей її вельми вдалий візит, зворушив усіх присутніх своєю явною щирістю, хоч ніхто не знав його справжньої причини. Після цього гості стали прощатись. Невдовзі, у супроводі конюха, що ніс попереду запалений ліхтар, від золотистого світла якого у них під ногами багряніло опале листя платанів, вони повернулись до дому, переступити поріг якого не дозволили Пеппе Смерді смертельні шротини, вп'явшись у його поперек.

Позбувшись турбот, дон Фабріціо відновив свої старі звички і зокрема читання ввечері. Восени після вечірньої молитви вже починало смеркати, і вся родина збиралася біля каміна, чекаючи обіду. Князь голосно читав уривки з нового роману і здавався втіленням благодущності, сповненої власної гідності.

Саме в ці роки в літературі народжувались ті славні імена, які ще й досі домінують в інтелектуальному житті Європи. Проте Сицилія навіть не знала про існування Діккенса, Джордж Еліот, Жорж Санд, Флобера і навіть Дюма: традиційна сицилійська непроникливість для всього нового, загальне незнання іноземних мов і, нарешті, постійні причіпки бурбонівської цензури, яка здійснювалась під виглядом митного контролю, — усе це сприяло цьому відставанню. Правда, князеві пощастило за допомогою всіляких хитрощів дістати кілька томиків Бальзака. Він прочитав їх перший, бо вже давно виконував роль родинного цензора, і, сповнений відрази, подарував їх своєму знайомому, якого не любив: на його думку, ці романи були витворами розуму могутнього, але екстравагантного, пойнятого настирливими ідеями. Це, звичайно, був поспішний висновок, хоч і не позбавлений певної проникливості. Рівень домашнього читання був, таким чином, досить низький: його визначала цнотливість дівчат, релігійні забобони княгині та власна гідність князя, який ні за що не дозволив би, щоб його родина, зібравшись разом, слухала різне «соромітництво».

Це було десятого листопада, наприкінці перебування родини Саліна в Доннафугаті. Надворі лютувала страшенна злива, шаленів вологий містраль, б'ючи у вікна цілими потоками води. Вдалині гуркотів грім. Час од часу краплі дощу завівало в нехитрі сицилійські комини, і кілька секунд вони сичали на оливкових головешках, залишаючи після себе чорні цяточки. Того вечора читали новий роман Нікколо Томмасео^[116] «Анджела-Марія» і вже закінчували останній розділ. Опис тяжкої подорожі ніжної героїні по морозній, засніженій Ломбардії примушував тремтіти юних сицилійок, що зіщулились у теплих кріслах. Раптом із сусідньої кімнати долинув якийсь гомін і до салону вбіг захеканий лакей Мімі.

— Ваші вельможності! — закричав він, забувши про свій вишкіл. — Ваші вельможності! Прибув молодий синьйор Танкред! Він уже на подвір'ї, а його багаж вивантажують з карети! Мати Божа, свята Мадонно, в таку негоду! — І побіг до виходу.

Кончетта навіть незчулася, як з радості вигукнула: «Любий!» — але звук власного голосу тієї ж миті повернув дівчину до сумної дійсності і, як легко здогадатися, цей різкий перехід від потаємних палких жадань до зримого, холодного світу завдав їй великого болю;

на щастя, цей вигук потонув у загальному збудженні, і його ніхто не почув.

Слідом за доном Фабріціо, який швидкими кроками побіг до сходів, кинулися й інші; квапливо проминувши темні салони, усі спустилися вниз. Крізь розчинені навстіж двері видно було зовнішні сходи та частину подвір'я, полотно портретів тремтіло від шаленого вітру, який уривався знадвору до вестибюля, несучи з собою вологість та запах землі. На тлі чорного неба в спалахах блискавок гнулись і глухо стогнали столітні дерева. Дон Фабріціо вже переступив поріг, як раптом внизу, на останній сходинці, з'явилась якась важка, безформна маса. То був Танкред, загорнутий у широкий синій плащ п'ємонтської кавалерії, який тепер виглядав зовсім чорним, бо був наскрізь просяклий водою і важив, здавалось, кілограмів п'ятдесят.

— Обережно, дядечку, не торкайся мене, я мокрий, як хлющ!

Світло від лампи в залі впало на його обличчя. Танкред увійшов до вестибюля, розстебнув на шиї ланцюжок, який притримував йому плащ на шиї, і той випорснув на підлогу. Він був забрьоханий по самі вуха, вже три дні не знімав чобіт і його важко було впізнати. Проте для дона Фабріціо він був дорожчим від рідного сина, для Марії-Стелли — любим небожем, хоч і незаслужено знеславленим, для отця Пірроне — заблудною овечкою, яка завжди поверталася, для Кончетти — дорогим привидом, схожим на її втраченого коханого. Навіть бідолашна мадемуазель Домбрей поцілувала його устами, незвичними до пестошів, і вигукнула:

— *Tancredi, Tancredi, pensons à la joie d'Angelica!*^[117]

Оскільки вона завжди жила чужими радощами, в її арфі було мало струн. Що ж до Бендіко, то він страшенно зрадив своєму товаришеві по забавах, котрий, як ніхто, умів дмухати йому в морду крізь складені трубкою долоні; свою радість він виявляв тим, що шалено стрибав по кімнаті, на позір не звертаючи уваги на Танкреда.

Це була зворушлива мить: родина з'юрмила навколо юнака, який повернувся; він був тим дорожчим для них, що не належав до вузького кола родини, і тим бажанішим, що приїхав не лише за коханням, але й за почуттям твердої впевненості в майбутньому. Мить зворушлива, але надто довга. Коли вщухли перші вияви радощів, дон Фабріціо помітив якісь дві постаті, що стояли на порозі й усміхалися, — такі ж мокрі, як і його небіж. Танкред теж згадав про них і засміявся:

— Вибачте мені, але від радості я зовсім втратив розум. Тітонько, — звернувся він до княгині, — я дозволив собі запросити в гості мого дорогого друга, графа Карло Кавріагі. А втім, ви його знаєте, він частенько заходив до вашої вілли, коли служив у генерала. А це улан Мороні, мій денщик.

Виструнчившись, солдат усміхався всім своїм добродушним тупуватим обличчям; з його плаща на підлогу цівками стікала вода. Що ж до графа, то він не стояв струнко, а, знявши своє промокле й безформне кепі, поцілував княгині руку і скромно посміхався, вражаючи дівчат своїми білявими бакенбардами та невиправним гаркавим «р».

— Хто б міг подумати! А мені казали, що у вас ніколи не буває дощів. Матінко рідна! Уже третій день ми немов по річці пливемо! — Потім він враз посерйознішав: — Слухай-но, Фальконері, а де ж синьйорина Анджеліка? Ти тягнув мене аж з Неаполя, щоб показати її. Я бачу не одну красуню, але її щось не видно між ними. — Граф повернувся до князя: — Знаєте, князю, послухавши його, можна подумати, що це нова цариця Савська! Ходімо ж і негайно привітаймо її! Ну, ворущись, опудало!

До цього похмурого салону, із стін якого подвійними рядами дивились предки у парадних обладунках, раптом увірвався казармений жаргон. Усі засміялись. Але дон Фабріціо і Танкред знали більше, ніж Кавріагі, вони знали дона Калоджеро, знали, що його вродлива дружина була страшенна дурепа, і подумали, яке безладдя мусило панувати в цьому будинку багатих вискочок. Простодушному ломбардцеві все це було невдогад.

— Послухайте, графе, — втрутився дон Фабріціо. — Ви гадали, що в Сицилії не буває дощів, а переконались, що тут трапляються зливи. Я б не хотів, щоб ви думали, ніби в Сицилії не хворіють на запалення легень, бо так ви можете опинитися в ліжку з температурою сорок градусів. Мімі, запали каміни в спальні Танкреда та в зелених апартаментах для гостей. Приготуй також поруч кімнату для денщика. А ви, графе, йдіть краще просушіться і переодягніться. Я накажу, щоб вам принесли пунш та бісквіти. Обід буде о восьмій, через дві години.

Кавріагі надто довго служив у армії, щоб не послухатись цього владного голосу. Він віддав честь і покійно рушив за лакеєм. Мороні

йшов позаду, несучи офіцерські ранці та шаблі в зелених фланелевих чохлах.

Танкред у цей час сидів біля столу й писав: «Моя кохана Анджеліко, я приїхав, приїхав заради тебе. Я закоханий, мов той кіт, але мокрий, як жаба, брудний, як бездомний пес, і голодний, як вовк. Тільки-но я опоряджуся і вважатиму себе гідним з'явитись перед твої прекрасні очі, то відразу ж побіжу до тебе. Це буде години за дві. Вітання твоїм шановним батькам. А тобі... тобі поки що нічого!»

Танкред передав записку князеві, щоб той прочитав. Дон Фабріціо, який завжди захоплювався епістолярним стилем свого небожа, усміхнувся і повністю схвалив її. Він звелів віднести записку.

Загальне піднесення та радість були такі великі, що за чверть години гості встигли просохнути, почиститись, змінити мундири і спуститися до «леопольдівського» салону, де біля каміна на них чекала вся князівська родина. П'ючи чай з коньяком, вони дозволили всім милуватися собою. У ті часи ніщо не було таке далеке від армійського життя, як родини сицилійських аристократів; бурбонівські офіцери ніколи не з'являлися в палермських салонах, і кілька гарібальдійців, яким пощастило проникнути туди, справляли враження скоріше розмальованих опудал, аніж справжніх вояк.

Отже, двоє офіцерів були єдині, кого синьйорини Саліна бачили зблизка. На двобортному уланському мундирі Танкреда сяяли срібні гудзики; у Карло груди прикрашали позолочені гудзики берсальєрів; в обох комір був обшитий чорним оксамитом, облямованим в одного оранжевим, а в другого — малиновим кантом; обидва витягли до вогню ноги в штанях з темно-синього і чорного сукна. На їхніх манжетах, навколо срібних та золотих зірок, сплелось тонке мереживо сяючих галунів. Це було чарівне видовище для дівчат, звиклих до строгих сюртуків та траурно-чорних фраків. Моралістичний роман лежав забутий на підлозі, під кріслом.

Дон Фабріціо не вірив своїм очам: він ще зовсім недавно бачив обох юнаків у незугарних червоних сорочках.

— Що це? Невже гарібальдійці змінили форму? — Хлопці підскочили, неначе їх укусила гадюка.

— До чого тут гарібальдійці, дядечку?! — вимовив Танкред. — Тепер не ті часи. Тепер ми з Кавріагі вже офіцери регулярної армії його

величності короля Сардинії, що незабаром стане королем усієї Італії. Коли військо Гарібальді було розпущене, нам запропонували або повернутись додому, або перейти до армії короля. Ми з Карло, як і багато інших, вступили до справжньої армії і вже забули про червоні сорочки, правда, Кавріагі?

— Матінко рідна, який то був набрид! Горлорізи, здатні лиш чубитися і стріляти, і більше нічого! А тепер ми між порядними людьми і пишаємось своїми офіцерськими мундирами. — І Кавріагі гордо пересмикнув маленькими вусиками у хлопчакуватій гримасі зневаги.

— Знаєш, дядечку, нас понизили на один ранг, бо засумнівалися в наших військових здібностях. Я, наприклад, замість капітана знов став поручиком, бачиш? — Танкред показав на дві зірочки, що сяяли в нього на еполетах. — А Карло тепер підпоручик. Але ми такі щасливі, немов нас підвищили. У цих мундирах нас усі поважають.

— Ще б пак, — урвав його Кавріагі, — люди вже не бояться, що ми крастимемо у них курей. Якби ти тільки бачив нас під час подорожі з Палермо! Коли ми зупинялися на поштової станції змінити коней, нам варто було лише сказати: «Терміново! Веземо наказ його величності!» — і коні з'являлись, немов з-під землі. Замість наказу короля ми показували конверт з печатками, у якому лежав рахунок неаполітанського готелю.

Коли ця тема була повністю вичерпана, стали говорити про те і про се. Кончетта й Кавріагі сіли трохи осторонь, і граф показав дівчині подарунок, який він привіз їй з Неаполя, — «Пісні» Алеардо Алеарді в чудовій оправі. На темно-блакитній шкірі було витиснено князівську корону, а нижче — ініціали княжни: *К. К. С.* Нижче великими, схожими на готичні літерами було написано: «Завжди глуха». Кончетта вдоволено засміялась.

— Але чому ж глуха, графе? *К. К. С.* все добре чує.

Обличчя юного графа спалахнуло хлопчачою пристрасстю:

— Так, глуха, синьйорино, глуха до всіх моїх зітхань, до всіх моїх стогонів і, до того ж, сліпа — сліпа до всіх тих блгань, якими сповнені мої очі. Якби ви тільки знали, як я страждав у Палермо, коли ви од'їхали в Доннафугату: жодного слова, жодного знаку крізь віконце, коли карета віддалялась. І ви хочете, щоб я не казав, що ви глухі! Та я каюсь, що не звелів витиснути ще й «безсердечна».

Княжна холодно перепинила цей пишний монолог.

— Ви ще не відпочили після дороги, у вас збуджені нерви, заспокойтесь. Краще прочитайте якийсь вірш!

У той час, як берсальєр сумним голосом декламував якийсь ліричний вірш, раз у раз безутішно зупиняючись, Танкред, стоячи біля каміна, витяг з кишені невеличкий футляр, обшитий небесно-блакитним сатином.

— Ось перстень, дядечку, перстень, який я подарую Анджеліці або, точніше, ти подаруєш моєю рукою.

Він натиснув кнопку, і всі побачили великий темний сапфір у формі плоского восьмикутника, оточеного тісним кільцем маленьких діамантів чистої води. В цьому персні було щось трагічне, але він ідеально відповідав тогочасним смакам і був цілком вартий тих двохсот унцій, які вислав на подарунок для нареченої дон Фабріціо. Насправді він коштував набагато менше: у ті дні в охопленому панікою Неаполі можна було майже задурно придбати чудові коштовності; грошей, що залишилися від присланої князем суми, вистачило і на брошку для синьйорини Шварцвальд. Хтось гукнув Кончетті й Кавріагі, щоб і вони помилувались на перстень, але ті навіть не поворухнулись: граф уже бачив його, а Кончетта вирішила відкласти цю приємність на пізніше. Перстень переходив із рук у руки, всі захоплювались ним і вихваляли всім відомий добрий смак Танкреда.

— Але хтозна, чи він прийдеться до пальця дівчини? — зауважив дон Фабріціо. — Мабуть, доведеться шукати в Джірдженті ювеліра, щоб звузив або розширив його.

Очі Танкреда лукаво зблиснули.

— Зайве, дядечку, перстень якраз на її палець. Перед від'їздом я зняв мірку.

Князь замовк: такої завбачливості навіть він не сподівався.

Блакитний футляр уже обійшов усіх і знову опинився в руках Танкреда, коли за дверима хтось тихенько запитав:

— Можна?

То була Анджеліка. Вона так поспішала і хвилювалась, що не знайшла нічого кращого накинути, щоб захиститися від дощу, як широчезний селянський плащ із грубого темно-синього сукна. Огорнена жорсткими складками, дівчина здавалася в ньому

неймовірно гарною, її великі зелені очі тривожно й розгублено сяяли з-під низько опущеної відлоги, в них світилась жага.

Її прихід і той контраст між її вродою та грубою одежиною вразили Танкреда, мов удар батогом; він схопився і, не вимовивши ні слова, побіг назустріч нареченій, обняв її і поцілував у губи. Футляр, який він тримав у правій руці, лоскотав їй потилицю. Юнак натиснув кнопку, вийняв перстень і надів його на підмізинний палець Анджеліки. Футляр упав додолу.

— Ось, люба, це тобі від твого Танкреда. — Потім з іронією в голосі докинув: — Подякуй також дядечкові! — І знову поцілував її.

Їхні тіла тремтіли від чуттєвого збудження, для них раптом перестали існувати і салон, і всі, хто був у ньому. Юнакові здавалося, що своїми палкими поцілунками він повертає собі цю прекрасну й підступну сицилійську землю, якою Фальконері володіли протягом сторіч і яка тепер, після марного бунту, знову верталась до нього, несучи з собою радощі безтурботного життя.

Приїзд гостей примусив дона Фабріціо відкласти повернення до Палермо на цілих два тижні. Вони проминули просто чудово. Ураган, який лютував кілька днів тому, був останнім у цьому сезоні, і незабаром настало довгождане бабине літо, яке на Сицилії є порою любощів. Немов той оазис у пустелі, після довгих місяців виснажливої спеки воно манить до себе, п'янить почуття, зачаровує своєю солодкою знемогою, оголює сласні бажання. Про якусь еротичну інтимність в палаці Доннафугати і мови не було, але тепер там була ця пара, яка захлиналася в повені любовстрастя, тим бурхливішій, що їм доводилося стримуватися. Колись цей князівський палац був місцем таємних плотських утіх, до яких вдавалося у своїй агонії вісімнадцяте сторіччя, але сувора моральність княгині Кароліни, піднесення релігійності, яке супроводжувало реставрацію, і навіть здорова чуттєвість дона Фабріціо примусили забути про любовні оргії минулого. Підступні амури змушені були поховатися. Вони мирно дрімали, вкриті грубим шаром порошу десь на горищі цієї величезної будівлі, аж поки поява прекрасної Анджеліки не нагадала їм, що годі спати; але тільки приїзд двох закоханих юнаків розбудив їх насправжки, і вони, враз прокинувшись, розлетілися по всіх закутках чатувати на свої жертви, немов мурашки, розбуджені сонцем. Мешканцям палацу вигинисті

форми архітектурних прикрас у стилі рококо почали нагадувати сплячих голих красунь з високими грудьми; кожні двері, відчиняючись, здавалось, шурхотіли, мов шовкові альковні балдахіни.

Кавріагі був уже давно закоханий в Кончетту; на відміну од Танкреда, який був юний лише на вигляд, у глибині душі він справді був романтичним хлопчаком, тому виливав своє кохання через солодкозвучні рими Праті^[118] й Алеарді і мріяв про викрадення красунь посеред місячної ночі, не дбаючи про те, щоб уявити собі логічні наслідки таких діянь; тим паче, що Кончетта, як і досі, була глухою до його зітхань, вбиваючи ці мрії в зародку. Щоправда, цілком можливо, що, залишаючись на самоті у своїх зелених покоях, він поринав і в конкретніші мрії. Однак в амурній сценографії тієї доннафугатської осені він виконував роль хіба що того, хто малює ескізи хмар та невиразних обривів, але не роль будівничого солідних архітектурних споруд. Двоє інших дівчат, Кароліна та Катерина, навпаки, чудово грали свою партію в цій симфонії бажань, солодкі звуки якої того листопада лунали в усьому палаці, змішуючись з шепотом фонтану, іржанням коней у стайнях та тихим скрипінням шашелів, які вигризли собі шлюбне ложе в старих меблях. Обидві княжни були юні та гарні, і хоч у них не було кохання, вони поринули в той потік чуттєвого збудження, в якому плавали інші. Іноді поцілунок, що його Кончетта відмовила Кавріагі, або пестоці Анджеліки, недостатні, щоб задовольнити Танкреда, бентежили Кароліну та Катерину, охоплювали хвилюванням їхні незаймані тіла і викликали в їх уяві солодкі видіння вологих від любосного поту кучерів та коротких зітхань. Навіть бідолашна мадемуазель Домбрей, якій довелося виконувати роль громовідводу, була теж втягнута в цей каламутний і веселий вир любовострастя, немов той психіатр, що збожеволів під впливом безумства своїх пацієнтів. Коли після дня моральних напучувань вона опинялася в самотньому ліжку, то починала торкатися своїх зів'ялих грудей і шепотіти невиразні освідчення Танкредові, Карло, Фабріціо...

У центрі цього чуттєвого коловороту, природно, були Танкред та Анджеліка. Безсумнівне, хоча ще далеке весілля кидало свою заспокійливу тінь на спраглий ґрунт їхніх взаємних бажань. Різниця соціального становища ввела в оману обидві родини: дон Калоджеро гадав, що серед аристократії заведено дозволяти закоханим довгі

години бути на самоті; а княгиня Марія-Стелла думала, що для таких людей, як Седара, часті візити нареченої, а також певна свобода поведінки, якої б вона не схвалила у своїх дочок, були природною річчю. Таким чином, Анджеліка могла щораз частіше навідуватись до палацу і згодом уже проводила там цілі дні. Мало-помалу її стали супроводжувати лише суто формально: батько, зайнятий усілякими махінаціями, відразу ж біг у свою контору, а меланхолійна покоївка думала тільки про те, щоб якнайшвидше потрапити до челядні, випити кави та позітхати, наводячи нудьгу на князеву прислугу.

Танкред хотів, щоб Анджеліка оглянула весь палац з його численними апартаментами для гостей, салонами для прийомів, кухнями, каплицями, театрами, картинними галереями, каретними сараями, стайнями, задушливими оранжереями, довгими коридорами, сходами, просторими портиками, а насамперед таємничими, давно занедбаними покоями, які утворювали незбагнений, заплутаний лабіринт. Він не усвідомлював (а може, якраз чудово усвідомлював), що тягнув дівчину до прихованого центру цього чуттєвого циклону, а Анджеліка в ці хвилини бажала того, що й сам Танкред. Блукання по безмежній будівлі були нескінченні; закохані вирушали немов на відкриття невідомої землі, бо в багатьох салонах та закутках палацу жодного разу не ступала навіть нога дона Фабріціо, який з великим задоволенням повторював, що палац, у якому знаєш усі покої, не вартий того, щоб у ньому жити. Двоє закоханих відпливали до Цитери^[119] на кораблі з темних та освітлених кімнат, апартаментів — розкішних і вбогих, порожніх і заставлених різноманітними старими меблями. Вони відчаливали в супроводі Кавріагі або мадемуазель Домбрей, іноді обох (отець Пірроне з мудрістю, притаманною єзуїтам, завжди відмовлявся втручатись у це діло). Зовні пристойність була ніби збережена. Але в доннафугатському палаці закоханим неважко було позбутися небажаних супутників: варто було лише безстрашно звернути в темний бічний коридор (а їх там безліч — довгих, вузьких і звивистих, із заґратованими віконцями), звернути в галерею, піднятись нагору вузькими сходами — і вони залишались лише вдвох, далекі від усіх, самотні, немов на безлюдному острові. Їх єдиними свідками були вицвілий портрет пастеллю, що його недосвідчений художник позбавив погляду, або напівстерта пастушка, яка підбадьорливо посміхалась до них з настельної фрески. Кавріагі, зрештою, дуже

швидко набридало плентатися за ними, і тільки-но йому на шляху траплялася знайома кімната або сходи, що вели до саду, він зникав, щоб зробити приємність своєму другові, а також щоб позітхати, дивлячись на байдуже обличчя Кончетти. Гувернантка була настирливіша, але теж недовго; незабаром її голос лунав десь позаду і залишався без відповіді:

— *Tancredi, Angelica, où êtes-vous?*^[120]

Потім навкруги наставала тиша, яку ледве порушували лопотіння пацюків на горищі та шелест чийогось давно забутого листа, що ковзав по підлозі, підхоплюваний подихом вітру; ці шуми були чудовим приводом для грайливих острахів та заспокійливих обіймів. Підступний, настійливий Ерос ані на мить не покидав заручених, втягуючи їх у чарівну, сповнену несподіванок гру. Танкред і Анджеліка, які ще недавно були дітьми, із захватом віддавались цій грі, їм подобалося ховатися, шукати одне одного, але коли вони зустрічались, їх розпалені почуття брали гору: пальці юнака спліталися з пальцями дівчини в жесті, знайомому всім нерішучим закоханим, або ніжно гладили її оголені плечі. Ці дотики хвилювали все їхнє єство, передуючи сміливішим пестошам.

Якось вона сховалася за величезною картиною, що стояла на підлозі; протягом кількох хвилин «Артуро Корбера при облозі Антіохії» закривав її, стривожену від невиразних передчуттів; проте Танкред скоро знайшов її, всю запорошену, обвиту павутинням; він обійняв дівчину і притиснув до грудей, а вона лише безперестанно повторювала: «Ні, любий, ні». Відмова ця звучала як запрошення, бо Танкред насправді обмежувався тим, що впивався поглядом в її великі зелені очі. Іншого разу, одного свіжого сонячного ранку, Анджеліці стало холодно в її літній сукні; на дивані, заваленому всіляким мотлохом, він пригорнув її до себе, щоб зігріти, і відчув, як її п'янке дихання пестить його чоло та волосся. То були моменти болісного екстазу, в якому жадання ставало мукою, а стриманість — найвищою втіхою.

Проходячи крізь ці забуті, безіменні покої, закохані давали їм імена, немов хотіли увіковічити свої спільні відкриття, як ті мореплавці, що вийшли на берег у Новому Світі. Велика спальня, що в її алькові стояв привид ліжка з балдахіном, над яким стирчав пучок зітлілого страусового пір'я, залишилась у їхній пам'яті як «кімната страждань».

Маленькі сходи з потрісканого шиферу Танкред назвав «сходами щасливого падіння». Іноді вони не знали, куди зайшли, і справді губилися під час безлічі обходів, підйомів, поворотів та довгих зупинок, сповнених шепоту та доторків. Визирнувши в якесь розбите вікно, вони намагались зорієнтуватися по двору та саду, в якому крилі палацу опинилися. Проте іноді зорієнтуватися було неможливо: вікно виходило не на головне подвір'я, а на один із безликих внутрішніх двориків, який нічим не відрізнявся від решти, крім хіба що дохлих котів чи купок макаронів у томатному соусі, чи то викинутих, чи виблюваних. Іноді з протилежного вікна на них дивилися очі якоїсь літньої покоївки. А одного дня в комоді без однієї ноги вони натрапили на чотири музичні шкатулки, якими так щиро втішалося жадібне до розваг вісімнадцяте сторіччя. Три з них, вкриті порохом та павутинням, мовчали, але четверта, не така стара, краще захищена своїм футляром з темного дерева, раптом завелася, мідний валок з незліченними виступами повернувся, і сталеві клапани, підіймаючись один за одним, програли граціозну мелодійку з дзвінким сріблестим звучанням — знаменитий «Венеціанський карнавал»^[121]. Танкред і Анжеліка почали цілуватися в ритм із цими меланхолійними переливами. Коли обійми їхні ослабли, вони зі здивуванням зрозуміли, що мелодія давно замовкла і що їх тіла підкорялись уже зовсім іншому ритму.

Потім їх чекала несподіванка зовсім іншого гатунку. В одній із кімнат колишніх апартаментів для гостей вони помітили за гардеробом потайні двері; столітній замок не витримав напору двох пар юних рук, які тішилися нагодою переплітатися і торкатися у цьому натиску, і закохані побачили довгі й вузькі сходи з рожевого мармуру, які бігли вгору до відчинених навстіж дверей з пообриваною оббивкою. За дверима були дивні покої: шість маленьких кімнаток, розташованих навколо салону середньої величини з підлотою, вимощеною білим мармуром, із жолобком для стоку під однією із стін. *На низьких стелях була якась дивна розмальована ліпнина, деталі якої не можна було, на щастя, розгледіти, через те що вони потемніли від вогкості*^[122]; низько на стінах висіли перекошені дзеркала, одне з яких, обрамлене канделябрами вісімнадцятого сторіччя, було розбите майже посередині. Вікна виходили на невеличкий ізольований внутрішній дворик, схожий на темний, глибокий колодязь, з якого сочилось сіре

світло. У кожній кімнаті і в салоні стояли широчезні дивани із залишками шовкової оббивки біля цвяшків і поплямленими спинками. Каміни були прикрашені витонченою різьбою по мармурі, яка зображала зсудомлені в муках голі тіла, що їх хтось понівечив у божевільному гніві. На облуплених, почорнілих від вогкості стінах виднілися темні, брудні патьоки, які на висоті людського зросту утворювали дивні, похмурі і незвичні візерунки. Побачивши шафу, вмуровану в нішу салону, Танкред жестом зупинив Анджеліку і сам відчинив дверцята. Шафа була дуже простора і містила дивні речі: клубки тонкої шовкової мотузки; срібні коробочки, прикрашені непристойними візерунками, з крихітними етикетками на дні, на яких вишуканим почерком були написані якісь незрозумілі назви, схожі на позначки на слоїках з ліками: «*Estr. catch.*» «*Tirch-stram.*» «*Part-opp.*»; пляшечки з випаруваним вмістом; сувій брудної тканини в кутку; в ньому були в'язки нагайок та канчуків із бичачих жил; деякі з них мали срібні ручки, хлисти інших були до половини обвиті білим у блакитну смужку старовинним шовком, на якому виднілися темні плями. У шафі були також якісь химерні металеві знаряддя. Танкредові раптом стало моторошно, він злякався сам себе, зрозумівши, що вони дісталися до таємного осереддя палацу, яке й випромінювало цей любосний неспокій.

— Ходімо звідси, люба. Тут немає нічого цікавого.

Вони мовчки спустились по сходах, старанно зачинили двері, поставили на місце гардероб. Протягом решти дня Танкред ходив немов уві сні, і поцілунки, якими він обмінювався з Анджелікою, мали смак спокути.

Взагалі нагай був річчю, яка після гепарда зустрічалася в Доннафугаті найчастіше. Назавтра після відкриттів у загадкових апартаментах Танкред і Анджеліка знову натрапили на канчук, але зовсім інший, і вже не в невідомих покоях, а в так званих апартаментах Святого Князя, розташованих у найдальшому крилі палацу. Тих самих, де двісті років тому один знаменитий представник роду Саліна відлюднився, немов у монастирській келії, щоб покаяними молитвами торувати собі шлях до неба. Крихітні кімнатки з низькою стелею, із долівкою, викладеною плиткою, з побіленими вапном стінами нагадували житло бідного селянина. Остання кімнатка мала невеличкий балкон, з якого відкривалися неозорі жовті лани, що бігли

вдалину, занурені в сумне полудневе світло. На одній стіні висіло величезне розп'яття, більше від людського зросту; голова Христа впиралася в стелю, закривавлені ноги торкалися долівки, а рана на боці схожа була на уста, що зсудомились від муки раніше, ніж змогли вимовити слова остаточного спасіння. Поруч із розп'яттям висів нагай — шість затверділих хлестів, кожен з яких закінчувався свинцевою кулькою розміром з горошину. То було знаряддя для самокатування Святого Князя. У цій кімнаті Джузеппе Корбера, князь Саліна, шмагав себе на самоті, перед лицем Бога та своєї латифундії. Можливо, він думав, що краплі крові, падаючи на землю, навіки закріплять її за його родом. У побожній екзальтації йому, мабуть, здавалося, що вони справді належатимуть йому лише після цього спокутного хрещення — як то кажуть, кров від його крові, плоть від його плоті. Проте земля грудка за грудкою вислизала від родини Саліна; більшість полів, що їх видно було з балкончика, тепер належали іншим — також і донові Калоджеро Седарі. Тобто його дочці, Анджеліці. Тобто її майбутнім дітям. У Танкреда мало не запаморочилося в голові від думки, що те, чого не змогла зробити кров, зробила краса. Опустившись на коліна, Анджеліка цілувала пробиті ноги Христа. Танкред показав їй на бич.

— Бачиш, ця штука — це ти. У тебе і в неї — одне призначення.

Анджеліка нічого не зрозуміла і запитливо повернула до нього усміхнене обличчя, але замість пояснень він дико вп'явся їй у губи, так що дівчина аж застогнала від болю.

Так юні закохані проводили цілі дні у нестямному блуканні; вони потрапляли то в пекельну відхлань, звідки їх рятувало кохання, то в занехаяні раї, тим самим коханням осквернені. Якась темна сила вперто спонукала їх обох припинити цю азартну гру і негайно поділитись виграшем — що не день, то частіше і настійніше. Врешті вони перестали обдурювати самих себе щодо мети своїх прогулянок і тихенько йшли до найпотаємніших кімнат, стіни яких заглушали всі стогони. Проте стогонів не було, були тільки тихі благання та скарги. Вони тісно пригортались одне до одного, сповнені взаємного співчуття, страждаючи від своєї невинності і втішаючись нею. Найнебезпечнішими для них були колишні апартаменти для гостей, віддалені од інших покоїв, але чисті; в них у кожній кімнаті стояло велике ліжко із загорнутим матрацом, який можна було розстелити одним порухом руки... Одного дня у Танкреда з'явилась рішучість — не в розумі (бо розум не брав участі в цих речах), а в усьому його єстві: час покласти цьому край. Того ранку Анджеліка з грайливою посмішкою промовила: «Віднині я твоя послушниця», — відверто натякнула вона на перший спалах взаємного бажання, який загорівся під час першої їхньої зустрічі. Уже тремтяча, дівчина готова була скоритись і віддатися, уже самець в Танкреді перемагав чоловіка, як раптом стогін церковного дзвону впав просто на їх розпластані тіла, зливши свій трепет з їхнім. Посмішка розділила злиті в поцілунку уста. Вони прийшли до тями; а наступного дня Танкред мусив від'їхати.

То були найкращі дні в їхньому житті, яке виявилось потім таким неспокійним, таким грішним на вічному тлі страждання. Але вони про це ще не знали, і хоч тепер впевнено дивились у своє майбутнє, згодом йому судилося розвіятись димом і вітром. Коли вони постаріли, то в думках не раз повертались до цих минулих днів з невиліковною ностальгічною тугою. То був час, коли їм здавалось, що почуття їхнє завжди житиме, бо йому ні разу не дали волі; час, коли їх усюди немов запрошували гостинні ліжка, од яких вони відмовлялись; час чуттєвої нестямності, котра, будучи приборканою, викристалізовувалась на якусь мить у самозречення, тобто у справжнє кохання. Такою була прелюдія їхнього шлюбу, який навіть в еротичному плані виявився невдалим. Але ця прелюдія стала самотійним твором, коротким і прекрасним, немов ті увертюри, що переживають забуті опери і в яких

у формі етюд, сповненого життєвості, але прикритого соромливістю, намічаються всі ті мелодії, які невдало розвинулися в самій опері і були приречені на провал.

Коли Анджеліка й Танкред залишали світ згаслих пороків, забутих добродішностей та вічного жадання і поверталися у світ живих людей, їх зустрічали з добродушною іронією.

— Ви, діти, справді збожеволіли! Адже там стільки бруду! Поглянь, на кого ти схожий, Танкреді! — казав, посміхаючись, дон Фабріціо.

Танкред ішов опоряджуватися. Кавріагі сідав верхи на стілець, запаливав сигару і дивився на свого приятеля, який старанно вмивався, пирхаючи, а вода ставала чорною, мов вугілля:

— Я нічого не маю проти, Фальконері, синьйорина Анджеліка — найвродливіша з усіх дівчат, яких я будь-коли бачив. Але це тебе не виправдовує. Треба мати гальма, заради всього святого! Сьогодні ви були на самоті цілих три години; якщо ви справді такі закохані, то швидше одружуйтесь, але людей не смішіть. Якби ти побачив обличчя її батька, коли, вийшовши зі своєї контори, він зрозумів, що ви ще плаваєте в тому океані кімнат! Гальм, гальм — ось чого бракує вам, сицилійцям!

Він просторікав, щасливий, що може напучувати старшого за себе товариша, кузена «глухої» Кончетти. Витираючи волосся, Танкред шаленів: його звинувачували в тому, що в нього немає гальм, тим часом як вони були досить міцні, щоб зупинити поїзд на всьому ходу! Проте його друг почасти мав рацію: треба було дотримуватись норм пристойності. Але врешті, якщо Кавріагі і ставав моралістом, то лише від заздрощів, бо тепер уже було зовсім ясно, що, залицяючись до Кончетти, граф марнує час. А ця Анджеліка — чудо! Як приємно було відчувати кров її губ на своїх! А як щойно вона вся тремтіла в його обіймах! Але Карло мав рацію — з цим божевіллям треба кінчати. «Завтра ми підемо до церкви в супроводі всіх отців Пірроне та всіх монсеньйорів Троттоліно на світі!»

А в цей час у дівочій переодягалася його наречена.

— *Mais, Angelica, est-il Dieu possible de se mettre en un tel état?*^[123]
— обурено запитувала її мадемуазель Домбрей, коли дівчина, знявши блузку, почала вмиватись.

Вода поступово охолодила її збудження, і в душі вона змушена була визнати, що гувернантка має рацію: чи справді варто було так втомлюватись, бруднитися, викликати посмішки у людей? І заради чого? Щоб лише відчувати на собі його погляд, дозволити його ніжним пальцям пестити себе? А губа ще й досі щеміла... «Гаразд, годі вже. Завтра ми разом з усіма залишимося у салоні». Але наступного дня знайомий погляд і знайомі пальці знову зачаровували її, і закохані відновлювали свою нестямну гру.

Як це не дивно, але завдяки цим своїм добродіям думкам, неузгодженим, але подібним, наречені трималися ввечері, під час обіду, напрочуд невимушено й спокійно, вірячи в свої добрі наміри, які потім виявлялись ілюзорними, й іронізуючи з чужих фліртів, набагато менше виражених. Кончетта не виправдала Танкредових сподівань: у Неаполі від згадок про кухню його гризли докори сумління, і він привіз із собою Кавріагі, сподіваючись, що той замінить його в її серці. Співчуття він теж передбачив. Хитро й обережно, з притаманним йому тактом, в перші дні після приїзду він немов співчував Кончетті і водночас підштовхував до неї свого друга. Проте ці спроби виявилися марними: Кончетта охоче розмовляла з Кавріагі про всілякі дрібниці, але в той же час дивилася на юного сентиментального графа байдужими очима, в глибині яких завжди таїлося презирство. Дурепа та й годі — чого від неї можна було чекати? Зрештою, якого дідька вона крутить носом? Кавріагі — хороший хлопець, у нього золоте серце, шляхетне ім'я, чудові сироварні в Бріанці — одне слово, його цілком можна було вважати пристойною партією. Звичайно, Кончетта хотіла б вийти за Танкреда. Колись він теж мріяв одружитися з нею. Вона була не такою вродливою та багатою, як Анджеліка, зате в неї були риси, яких ніколи не матиме доннафугатська селянка. Серйозна річ людське життя, хай йому біс! Кончетта повинна була б зрозуміти це. А взагалі, хто їй дав право так знущатися з нього? Згадати хоча б ту сцену в монастирі Святого Духа, та й чимало інших, дуже схожих... Гепард, справжній гепард... Але не все ж можна навіть цьому гордому звірові. «Гальм, гальм, люба кузино, ось чого бракує вам, сицилійкам!»

Анджеліка в глибині душі виправдувала Кончетту: «Кавріагі бракує перчику, — думала вона, поглядаючи на свою склянку з вином, — одружитись з ним після того, як ти кохала Танкреда, — це все одно, що приректи себе довіку пити воду, покуштувавши цієї чудової марсали».

Кончетту ще можна зрозуміти. Але ці дві дурепи, Кароліна та Катерина, які так млосно дивляться на Кавріагі, наче ось-ось знепритомніють! Ну й ну! Успадкувавши від батька брак упереджень, Анджеліка не розуміла, чому котрась із дівчат не спробує відбити графчика від Кончетти. «Адже хлопці в цьому віці зовсім як ті цуцики, варто тільки їх поманити, і вони зразу ж прибіжать. Ці дівчата справжні дурепи. Через свої нікчемні страхи, гордощі та забобони вони будуть вік діувати».

Після вечері чоловіки виходили в салон курити. Це означало, що Танкред та Кавріагі, єдині курці в домі, опинялись віч-на-віч і їхня розмова набирала інтимного тону. Якось граф признався своєму другові, що його любовні сподівання зазнали невдачі.

— Вона надто прекрасна, надто чиста для мене. Вона мене не кохає. З мого боку було зухвальством мріяти про неї. Мені доведеться поїхати звідси з довічним болем у серці. Я навіть не наважився запропонувати їй свою руку. Мабуть, я їй нерівня. Що ж, шукатиму таку, як сам. — У дев'ятнадцять років легко сміятися з власної невдачі.

Упевнений у своєму щасті, Танкред намагався потішити друга:

— Слухай, я знаю Кончетту з самого дитинства, це найчарівніша з усіх дівчат, втілення доброчесності. Але вона дуже потайлива, надто стримана і, боюся, надто високої думки про себе. До того ж вона сицилійка до самих кісток. Кончетта ніколи не виїжджала звідси. Хтозна, чи буде вона щасливою в Мілані, у цьому жахливому місті, де для того, щоб з'їсти тарілку макаронів, треба подбати про це за тиждень наперед!

Цей дотеп Танкреда, який свідчив про виникнення почуття національної єдності, викликав посмішку у Кавріагі, хоч серце його краялось від болю.

— Я б її з головою засипав макаронами! Проте словами горю не зарадиш! Сподіваюсь лише, що твої дядько й тітка, які були такі добрі до мене, пробачать мій нерозсудливий приїзд.

Танкред щиро намагався заспокоїти його: завдяки своїй дещо галасливій погідності, поєднаній з певним сентименталізмом, Кавріагі сподобався всім у Доннафугаті, навіть Кончетті, яка теж вважала його досить симпатичним. Потім друзі почали розмову про Анджеліку.

— А тобі, Фальконері, справді пощастило. Відкопати таку перлину, як Анджеліка, у цій, пробач, купі гною! Яка вона гарна, Боже мій, яка

вона гарна! А ти, негіднику, на цілі години ховався з нею в закутках цього палацу, більшого за Міланський собор! Вона також розумна, освічена й привітна, і в очах її світиться безмежна добрість та простодушна щирість.

Кавріагі ще довго вихваляв доброту Анджеліки, не помічаючи іронічного погляду Танкреда.

— У цьому домі є тепер лише одна справді добра людина — це ти, Кавріагі.

Міланський оптимізм Кавріагі не вловив у словах Танкреда цинічної нотки, і він промовив:

— Слухай, через кілька днів ми від'їздимо. Як ти гадаєш, чи не слід було б мені зайти до матері твоєї баронеси і виявити їй свою пошану?

Танкред уперше почув, до того ж з уст ломбардця, як хтось вшановує його наречену шляхетним титулом. Спочатку він не зрозумів, про кого йдеться, та за мить у ньому заговорила князівська кров.

— Що це ти вигадуєш, Кавріагі? Яка ж Анджеліка баронеса? Вона просто гарна дівчина, яка подобається мені та й годі.

Анджеліка була, звичайно, не лише гарна, а й багата, однак Танкред говорив щиро: в глибині душі він вважав, що всі ці Джібільдольче, Сеттесолі і мішки з грішми належали йому споконвіку.

— Дуже шкода, але здається, ти не зможеш побачити матері Анджеліки. Завтра вона їде до Шакки на курорт. Вона, бідолашна, дуже хвора.

Танкред загасив у попільничці недокурок сигари.

— Ходімо до вітальні. Ми вже тут надто засиділись.

Одного дня дон Фабріціо одержав листа від джірджентського префекта, у якому в найввічливішій формі повідомлялось про те, що до Доннафугати незабаром має приїхати кавалер Аймон Шевальє ді Монтерцуоло, секретар префектури, з важливою державною справою. Здивований дон Фабріціо наступного дня відрядив Франческо-Паоло на поштову станцію, щоб зустріти цього *missus dominicus*^[124] і супроводити його до палацу. Закони гостинності й звичайного людського милосердя звеліли не віддавати благородного п'ємонтця на

поталу тисячам паразитів, які напевне заїли б його в заїзді старого Меніко.

Поштова карета прибула надвечір; на передку сидів озброєний охоронець, а всередині — кілька стомлених похмурих пасажирів. З карети вийшов Шевальє ді Монтерцуоло, якого легко можна було впізнати по переляканому обличчі та вимушеній посмішці. Місяць тому він залишив свій невеличкий маєток в Монферрато і невдовзі опинився в самому серці Сицилії. Полохливий за вдачею, цей чиновник з діда-прадіда počував себе на острові, як риба на піску. Шевальє вже встиг наслухатись страшних історій про бандитів, що ними сицилійці випробовують міцність нервів у новоприбулих; уже цілий місяць кожний швейцар у префектурі здавався йому найманим убивцею, а кожний розрізувальний ніж, що лежав на письмовому столі, — бандитським кинджалом. До цього всього, від страв, приготовлених на оливковій олії, у нього зовсім розладнався шлунок. Вийшовши в сутінках з карети, він поставив біля ніг невеличку руду валізку із брезенту і неспокійно оглядав непривітну вулицю, посеред якої його висадили. Біла дощечка з блакитним написом «Тракт Віктора-Еммануїла», яка висіла на стіні розваленого будинку навпроти нього, не змогла переконати Шевальє в тому, що він перебуває в одній із провінцій рідної країни. Він не наважувався звернутись до селян, які, немов каріатиди, підпирали стіни будинків, певний, що вони його все одно не зрозуміють. До того ж йому все ще було дороге його життя, і він дуже не хотів, щоб його порснули ножем у живіт.

Коли Франческо-Паоло підійшов до нього, щоб відрекомендуватися, гість вирячив очі від жаху, подумавши, що тут йому й кінець, але чесний і спокійний вираз обличчя цього білявого юнака трохи заспокоїв його. Зрозумівши, що його запрошують у гості до князя Саліни, він був приємно здивований і на мить забув про свої страхи. По дорозі до палацу безперервно точилася боротьба між п'ємонтською та сицилійською ввічливістю (мешканці обидвох цих регіонів славилися своєю впертістю) з приводу того, хто нестиме валізку п'ємонтця; врешті вони погодились на тому, що понесли її вдвох, хоч вона була зовсім легка.

Побачивши в передньому дворі біля брами бородатих озброєних стражників, Шевальє знову затремтів і заспокоївся лише в палаці, коли його люб'язно привітав добродушний, але стриманий князь. Кімнати,

крізь які він проходив, вразили його своєю розкішшю. Виходець із однієї з тих родин дрібної п'ємонтської знаті, які у гордій бідності живуть на своїх землях, Шевальє вперше був гостем великого вельможі і тому почував себе дуже невпевнено. Криваві історії, що їх розповідали йому в Джірдженті, суворий вигляд містечка, до якого він приїхав, «горлорізи» (як він думав), що стояли біля входу до палацу, — все це сповнювало його серце жахом. Прямуючи до їдальні, він не міг позбутися неприємного почуття моторошності, відомого кожній людині, яка вперше потрапила до незвичного для неї товариства, а також страху, що кожної миті він може втрапити в розбійницьку пастку.

Він уперше добре повечеряв відтоді, як зійшов на сицилійський берег. Граціозність дівчат, суворість отця Пірроне та великосвітські манери дона Фабріціо поступово переконали його в тому, що князівський палац — зовсім не бандитське кубло і що в нього є всі підстави сподіватися вийти звідси живим. Особливо його підбадьорила присутність Кавріагі, котрий, як він дізнався, жив тут уже десять днів, але й досі був цілий та неушкоджений. Граф, до того ж, був другом юного Фальконері, і ця близькість між сицилійцем та ломбардцем здавалася Шевальє дивом. Наприкінці вечері він підійшов до дона Фабріціо і попросив дозволу поговорити з ним віч-на-віч; він мав намір від'їхати з Доннафугати наступного ж ранку, але князь, поклавши йому на плече свою важку руку, сказав із гепардячою посмішкою:

— Про це не може бути й мови, шановний кавалере, ви мій гість, і я триматиму вас як заложника стільки, скільки захочу. Завтра ви нікуди не поїдете, і, щоб у вас не було ніяких сумнівів щодо цього, нашу приємну розмову я відкладаю до завтрашнього пополудня.

Ці слова, які три години тому приголомшили б шановного секретаря, тепер, навпаки, втішили його. Цього вечора Анджеліки в палаці не було. Чоловіки вирішили пограти у віст. Сидячи за столом разом з доном Фабріціо, Танкредом та отцем Пірроне, Шевальє виграв два робери і сховав у кишеню три ліри і тридцять п'ять чентезімо. Потім він, попрощавшись, пішов до відведеної йому спальні, похвалив у думці приємну свіжість простирадл і заснув міцним сном праведника.

Наступного ранку Танкред і Кавріагі гуляли з гостем у саду, потім показали йому картинну галерею та колекцію гобеленів, що викликали в нього справжнє захоплення. Потім усі троє вирушили до містечка, яке в м'якому промінні листопадового сонця здавалось не таким похмурим, як напередодні; на обличчях у декого вони навіть побачили посмішки. Шевальє ді Монтерцуоло почав уже дещо спокійніше дивитися на життя в сільській Сицилії. Помітивши це, Танкред раптом відчув якийсь приступ дивної сверблячки, на яку страждають майже всі жителі цього острова, завжди ладні розповідати чужинцям страшні, але, на жаль, не вигадані історії. Коли вони проходили повз невеличкий будинок із чепурним фасадом, прикрашеним неоковирною рустикою, Танкред промовив:

— А це, шановний Шевальє, дім барона Мутоло. Тепер він порожній, бо вся родина переїхала до Джірдженті десять років тому, коли бандити викрали баронового сина.

П'ємонтець затремтів:

— Бідолашні, уявляю, який викуп з них заправили!

— Ні, платити їм не довелось. На той час вони вже переживали фінансові труднощі, і, як тут водиться, у них не було готівки. Хлопчика їм, однак, повернули, щоправда, не відразу, а частинами.

— Що ви маєте на увазі, князю?

— Те, що чуєте, кількома частинами. Спочатку прислали вказівний палець правої руки. Через тиждень — ліву ногу, а потім у прегарному кошику під шаром фіг — це було в серпні — голову. Очі були вирячені, а в куточках губів запеклася кров. Я цього не бачив, бо був тоді ще малий, але кажуть, що видовище було не дуже приємне. Кошика знайшли он на тій сходинці. Його залишила, здається, якась стара в чорній шалі на голові. Її ніхто не впізнав.

В очах Шевальє відбилися жах і огида; він уже десь чув про цю історію, але одна річ чути, а інша — бачити на власні очі ту сходинку, на яку було поставлено цей жахливий кошик. У ньому раптом прокинувся урядовець:

— Так-так, бурбонівська поліція була страшенно безпорадна. Ось скоро приїдуть наші карабінери, і все це скінчиться!

— Безперечно, Шевальє, безперечно.

Вони вже дійшли до будинку громадських зібрань, де в тіні платанів на залізних лавах сиділо кілька осіб у чорному. Коли повз них

проходило троє молодих людей, вони встали і привіталися.

— Погляньте на них, Шевальє, і добре запам'ятайте цю сцену. Через кожних кілька місяців у сутінках тут лунає постріл, і один із таких ось синьйорів уже ніколи не підводиться з лави. Ніхто ніколи не знає, хто і звідки саме стріляє.

Шевальє відчув потребу спертися на руку Кавріагі, немов шукаючи захисту у свого земляка.

Спускаючись крутою, вузькою вуличкою, над якою, немов гірлянди, майоріла вивішена сушитися білизна, вони побачили невеличку барокову церковцю.

— Це храм Святої Нінфи. П'ять років тому тут убили священика під час відправи.

— Постріли в церкві?! Який жах!

— Ви не вгадали, Шевальє! Ми надто щирі католики, щоб дозволити собі таке блюзнірство. Просто хтось сипнув пучку отрути в чашу зі святими дарами, це набагато пристойніше і, я б сказав, навіть літургійніше. Ніхто ніколи так і не дізнався, хто це зробив — священик був чудовою людиною і не мав ворогів.

Мов людина, що, прокинувшись серед ночі, бачить біля свого ліжка привида і, щоб не вмерти з жаху, намагається переконати себе, що це витівка друзів, Шевальє спробував звернути все на жарт:

— Дуже смішно, князю, дуже смішно! Вам би тільки романи писати. Ви так чудово розповідаєте ці анекдоти, що...

Але голос його тремтів. Танкредові раптом стало шкода його, і хоч по дорозі до палацу було ще принаймні три або чотири не менше пам'ятні місця, він утримався від будь-яких розповідей і заговорив про музику Белліні та Верді — цей чудотворний бальзам, який завжди допомагає забути про національні болячки.

О четвертій пополудні князь звелів переказати Шевальє, що він чекає на нього в своєму кабінеті. То була невеличка кімната, на стінах якої, під скляними ковпаками, висіли опудала рідкісних сірих куріпок з червоними лапками, трофеї князевих полювань. Біля однієї стіни стояла вузька й висока книжкова шафа, завалена старими числами математичних журналів. Над великим кріслом для відвідувачів на стіні висіли численні сімейні мініатюри: батько дона Фабріціо, князь Паоло, темношкірий, з чуттєвими губами, схожий на сарацина в своєму

чорному мундирі камергера, з перев'язаною через плече стрічкою ордена Святого Януарія; білява княгиня Кароліна, яка на час написання портрету була вже вдовою, з зачіскою у формі башти та суворими блакитними очима; сестра князя Джулія, княгиня Фальконері, яка сидить на лавці в саду, біля її ніг справа лежить розкрита малинова парасолька, а зліва одягнутий у жовте трирічний Танкред простягає їй букет польових квітів (цю мініатюру дон Фабріціо тайкома сховав у кишеню, коли судові виконавці робили опис майна у віллі Фальконері). Трохи нижче висів портрет старшого сина князя Паоло в обтислих панталонах для верхової їзди; він стоїть біля баского коня з вигнутою шиєю та вогняними очима, збираючись сісти на нього. Далі йшли портрети всіляких тіток та дядьків, яких важко було розпізнати; вони виставляли свої коштовності або сумно дивилися на бюст дорогого їм небіжчика. У центрі цього сузір'я, немов Полярна зірка, вирізнялася мініатюра більшого розміру: на ній був зображений сам дон Фабріціо у двадцять років із своєю юною дружиною, що схилилась на його могутнє плече з виразом цілковитого любовного забуття. Вона була смаглява, він — увесь рожевий, в розшитому сріблом блакитному мундирі королівської гвардії; обличчя його облямовували кучеряві світлі бакенбарди, на губах застигла добродушна усмішка.

Шевальє сів і одразу ж почав викладати суть місії, з якою прибув до князя.

— Після успішної анексії, тобто після довгожданого об'єднання Сицилії з Сардинським королівством, туринський уряд вирішив призначити кількох видатних сицилійців сенаторами. Владі провінцій доручили скласти список осіб, що їх можна було б рекомендувати центральному уряду, який, у свою чергу, пропонуватиме їх на розгляд короля. Природно, ми в Джірдженті відразу ж подумали про вас, князю: ваше ім'я славне своєю давністю, особистим престижем того, хто його носить сьогодні, його репутацією в науковому світі і сповненим гідності ліберальним ставленням до останніх подій.

Ця невеличка промова була заготовлена завчасу, текст її, написаний олівцем на аркушику з блокнота, лежав у задній кишені штанів Шевальє. Проте дон Фабріціо, здавалося, не чув ні слова: він сидів непорушно і спокійно дивився на гостя крізь примружені важкі повіки.

Потім його велетенська рука з золотистими волосинками лягла на баню алебастрового собору Святого Петра, який стояв на столі.

Звиклий до того, що балакучі, зазвичай, сицилійці завжди насторожено замовкають, коли їм щось запропонувати, Шевальє не розгубився.

— Перед тим, як надіслати до Турина список кандидатів, мої начальники вважають своїм обов'язком повідомити вас і запитати, чи ця пропозиція вам подобається. Отже, мета мого приїзду полягає в тому, щоб дістати вашу згоду. Уряд надає цьому великої ваги. Можу додати, що я з радістю погодився на цю місію, завдяки якій мав честь і приємність познайомитися з вами та вашою родиною і помилуватись цим чудовим палацом та мальовничою Доннафугатою.

Лестощі спливали з особи князя, як вода з листя латаття: це була одна із переваг, якою тішаться люди горді, які звикли бути гордими. «Цей добродій гадає, що приїхав зробити мені велику честь, — думав він, — мені, князю Саліні, який був пером Королівства обох Сицилій. Він хоче здивувати мене титулом сенатора. Щоправда, подарунки слід оцінювати залежно від того, хто їх робить. Селянин, який почастивав мене шматком сиру, виявив до мене більшу шану, ніж князь Джуліо Ласкарі, який запросив мене на обід. Усе лихо в тому, що від сиру мене нудить, і ніхто не помічає моєї душевної вдячності, зате всім впадає в око мій гидливо зморщений ніс». Уявлення князя про сенат були дуже поверхові. Він знав дещо про стародавній римський сенат і чув зокрема про сенатора Папіріуса, який зламав свій жезл об голову невихованого галла, та про коня Інчітатуса, що його Калігула зробив сенатором, — честь, яку хіба що його син Паоло не визнав би надмірною. Крім того, він ніяк не міг прогнати набридливу згадку про фразу, яку іноді цитував отець Пірроне: «*Senatores boni viri, senatus autem mala bestia*»^[125]. Був також імперський сенат у Франції, в якому сиділо зборище хапуг, що продались за гарну платню. Він також пам'ятав колишній палермський сенат, але це був лише гурт бездарних чиновників. Ні, все це не для князя Саліні. Він вирішив розпитати докладніше.

— Пробачте, кавалере, я не дуже розуміюсь на цих речах, тому поясніть мені, будь ласка, що таке сенат. Преса колишньої монархії не вміщувала ніяких відомостей щодо конституційної системи інших італійських держав, а тиждень, який я провів у Турині, виявився

недостатнім для того, щоб про все дізнатись. Що таке сенатор? Це тільки почесний титул, щось на взірєць нагороди? Чи, може, він має якісь законодавчі функції, приймає якісь рішення?

П'ємонтєць, представник єдиної ліберальної держави в Італії, обурився.

— Але ж, князю, сенат — це найвища палата королівства! У ній представлений цвіт італійських політичних діячів, зібраний мудрістю володаря! Сенат вивчає, обговорює, схвалює або відкидає закони, що їх пропонує уряд в ім'я дальшого поступу країни. Сенат — це водночас і остроги, і віжки! Спонукаючи уряд до діяльності, він разом з тим стримує його від надмірностей. Якщо ви згодитесь увійти в сенат, то репрезентуватимете в ньому Сицилію так само, як і обрані депутати. Вашими устами говоритиме цей чудовий край, перед яким тепер розкриваються нові, широкі перспективи, у котрого стільки ран, які треба вилікувати, стільки справедливих бажань, які вже час задовольнити.

Промова Шевальє тривала б ще досить довго, коли б Бендіко, що стояв за дверима, не попросив у «мудрості володаря» дозволу увійти до кабінету. Дон Фабріціо вдавав, що хоче підвестися, але п'ємонтєць, помітивши цей рух, миттю кинувся до дверей. Бендіко пильно обнюхав штани Шевальє і, переконавшись, що має справу з Добрим чоловіком, ліг під вікном і заснув.

— Послухайте, Шевальє. Коли б ішлося лише про знак почесності, про титул, яким можна було б прикрасити візитну картку, я б з радістю погодився. Я гадаю, що в цей вирішальний для майбутньої італійської держави час обов'язок кожного — бути лояльним до уряду, щоб продемонструвати нашу національну єдність усім іншим країнам, які то з надією, то з острахом стежать за нами, і заспокоїти ці острахи, котрі, як і надії, нічим не виправдані, але котрі поки що існують.

— То чому б вам, князю, не прийняти цю пропозицію?

— Стривайте, Шевальє, зараз усе вам поясню. В минулому у нас так часто змінювались правителі, які не сповідували нашої релігії і не знали нашої мови, що ми звикли вдаватися до хитрощів. То був єдиний спосіб уберегтися од візантійських збирачів податків, од берберських емірів, од іспанських віце-королів. Але тепер це вже увійшло в нашу кров. Я говорив про лояльність до уряду, а не про участь у ньому. Протягом цих останніх місяців, відколи ваш Гарібальді висадився в

Марсали, тут накоїли чимало дурниць, не питаючи нашої думки. Тепер пізно вже пропонувати, щоб ми, представники старого правлячого класу, взяли справу в свої руки і довели її до щасливого кінця. Я не збираюся сперечатись тут з вами, чи те, що зроблено, добре чи погане, але, на мою думку, багато що було зроблено кепсько. Одначе відкрию вам те, в чому ви самі переконаєтесь, якщо поживете серед нас якийсь рік. На Сицилії зовсім не має ваги, як ви діяли — добре чи погано; єдиний гріх, якого ми ніколи не прощаємо — це сам факт діяння. Ми старі, Шевальє, страшенно старі. Уже принаймні двадцять п'ять сторіч ми несемо на своїх плечах тягар блискучих цивілізацій, хоч усі вони прийшли звідкілясь, жодна з них не народилась на Сицилії, жодної з них ми не можемо назвати своєю. Ми такі ж білі, як і ви, Шевальє, як і сама англійська королева, але ось уже дві з половиною тисячі років ми фактично є колонією. Я кажу це не для того, щоб поскаржитися вам, — ні, великою мірою це наша вина. Проте ми вже втомились від цього і страшенно виснажились.

Шевальє стривожився:

— Але ж усе це вже скінчилося. Віднині Сицилія не завойована земля, а вільна частина вільної держави.

— Чудові слова, Шевальє, але трохи запізнілі. А втім, я вже казав вам, що в цьому здебільшого наша вина. Ви мені щойно говорили про молоду Сицилію, перед якою відкриті широкі перспективи новочасного світу. Щодо мене, то я бачу її в образі німеччини старої, яку в інвалідній колясці везуть по Всесвітній Лондонській виставці; однак вона нічого не розуміє, їй немає ніякого діла ні до шеффілдських сталеплавильних заводів, ні до манчестерських ткацьких фабрик, вона мріє лише про те, щоб знов опинитись у своєму ліжку із заслиненими подушками, під яким стояв би нічний горщик.

Дон Фабріціо говорив спокійним голосом, але рука його дедалі сильніше стискала баню Святого Петра; пізніше виявилось, що хрестик на ній зламаний.

— Сну, шановний Шевальє, сну — ось чого бажають сицилійці, і вони завжди ненавидітимуть тих, хто спробує їх розбудити, хай навіть для того, щоб вручити найчудовіші дарунки. Між нами кажучи, я дуже сумніваюсь, щоб у мішку нового уряду було багато дарунків для нас. Усі вияви сицилійської вдачі, навіть найбурхливіші, належать до царини сну. Наша чуттєвість — це спроба забутись, постріли та удари

кинджалом — це бажання смерті, наші лінощі, наші запашні шербети — прагнення любосного заціпеніння, тобто теж смерті. Наші розмисли — це лише спроби ніщоти зануритись у тайни нірвани. Звідси та всевладність, якою користуються у нас окремі особи, ті, кому вдалося розплющити одне око; звідси й те славнозвісне відставання на ціле сторіччя, яким позначені в Сицилії усі вияви мистецького та розумового життя. Новини цікавлять нас лише тоді, коли вони вже мертві і неспроможні спонукати будь-кого до діяльності. Звідси також і це дивовижне явище — створення в наші часи міфів, які годилося б шанувати, коли б вони були справді давніми, але які є не чим іншим, як спробою знову занурити нас у минуле, тим привабливіше для нас, що воно давно вже мертве.

Шевальє зрозумів далеко не все, а остання фраза здалася йому зовсім туманною: він бачив строкаті фургони, які тягли прикрашені китицями коні, чув про героїчні лялькові театри^[126], але думав, що то справжні старовинні традиції.

— А не здається вам, князю, що ви трохи перебільшуєте? — мовив він. — У Турині я знав кількох сицилійських емігрантів, наприклад Кріспі, і вони мені зовсім не видалися схожими на сплячих.

Князь роздратовано сказав:

— Нас так багато, що можливі й винятки. До того ж я, здається, вже казав, що декому з нас вдається розплющити одне око. А про Кріспі краще судити не тепер, коли він ще молодий, а пізніше, коли мене вже не буде серед живих; тоді побачите, чи не порине він на старість у заціпеніння, як усі острів'яни. У нас ніхто не уникає цього. А втім, я, здається, неточно висловився: я говорив про сицилійців, а краще було б сказати про всю Сицилію, її атмосферу, клімат, сицилійський пейзаж. Саме ці сили викували нашу душу так само, а можливо навіть і більше, ніж чужоземне панування і недоречне насильство. Цей краєвид не знає золоті середини між любострасною млосністю та безжалісною посухою; він ніколи не відступає на задній план, не ховається, не дає місця людині, як годилося б землям, на яких мешкають розумні істоти. Тут лише кілька миль розділяють пекло, яке, буває, коїться навколо Рандаццо, та казкову красу бухти Таорміна^[127] — обоє вони виходять за всі межі, а отже є небезпечними; клімат щороку прирікає нас на шість місяців сорокаградусної спеки: порухайте самі, Шевальє, — травень, червень, липень, серпень,

вересень, жовтень — майже двісті днів прямовисного сонця над нашими головами; літо довге й похмуре, як російська зима, але важче за будь-яку зиму... Ви цього ще не знаєте, але я можу вам сказати, що на нас ллється згори вогонь, немов на ті прокляті Богом міста, про які розповідає Біблія. Протягом цих місяців кожен сицилієць, якби сумлінно працював, втрачав би втричі більше енергії, ніж деінде. А потім ще вода, вода, якої завжди обмаль, яку треба нести бозна-звідки, так що кожна її краплина оплачується потом. А наші грозові бурі, завжди такі шалені, що від них скаженіють ріки, потопають люди й тварини там, де два тижні тому і ті й ті гинули від спраги. Ця дикість пейзажу, жорстокість клімату, вічна напруженість в усьому, ці пам'ятки минулого, величні, але загадкові, бо збудовані іншими і здійснюються у наше небо, немов чудові німі привиди, усі ці правителі, які на чолі озброєного війська прибували невідомо звідки і яким ми негайно скорялись, хоч ненавиділи їх і не розуміли — усе це, так, усе це сформувало нашу вдачу, яку все ще обумовлюють як зовнішні напасти, так і страхітлива ізольованість нашої острівної душі.

Ті філософські хащі, в які заводив Шевальє дон Фабріціо у цьому кабінеті, злякали його не менше, ніж криваві історії, що їх він почув уранці від Танкреда. Він хотів було щось зауважити, але дон Фабріціо був надто збуджений, щоб слухати його.

— Звичайно, може бути, що кільком сицилійцям, які опинилися за межами свого острова, і пощастило уникнути його чарів. Але для цього треба виїжджати звідси замолodu, бо в двадцять років уже пізно, шкаралупа вже твердіє. У двадцять років сицилієць уже переконаний, що його край — такий самий, як будь-який інший, що на нього жорстоко зводять наклеп, що саме тут існує нормальне цивілізоване життя, а всі химерні його форми — деінде. Пробачте, Шевальє, я надто захопився і вже, мабуть, надокучив вам. Адже ви приїхали сюди не для того, щоб послухати, як Єзекїль скаржиться на біди Ізраїлю. Повернімось до нашої теми. Я дуже вдячний урядові, який згадав про мене і виявив мені таку високу честь, запропонувавши місце в сенаті, і прошу передати мою подяку кому треба; але я не можу його прийняти. Я представник старого правлячого класу, який заплямував себе співпрацею з бурбонівським режимом і який зв'язаний із цим режимом, якщо не духовно, то, в усякому разі, узами добропристойності. Я належу до того покоління невдах, якому

доводиться балансувати між минулим та сучасним і яке не знаходить собі місця ні тут, ні там. Крім того, як ви, безперечно, помітили, я людина без ілюзій. Яка буде користь сенату з недосвідченого законодавця, якому бракує здатності вводити в оману самого себе, що так необхідна кожному, хто хоче керувати іншими? Люди мого покоління повинні скромно сидіти у своїх кутках і тихенько спостерігати, як плигають і перекидаються молоді навколо цього помпезного катафалка. Вам треба саме молодих, спритних молодих, розум яких ще відкритий для «як?» більше, ніж для «чому?», котрі вміли б замаскувати чи, скажімо, сполучити своє власне користолоубство з туманними громадськими ідеалами.

Князь на мить замовк і перестав стискати собор Святого Петра. Потім додав:

— Ви дозволите дати вам одну пораду? Перекажіть її вашим начальникам.

— Звичайно, князю, до неї прислухаються з великим інтересом, але я хотів би сподіватись, що замість поради ви дасте свою згоду.

— Я міг би запропонувати вам у сенат кандидатуру дона Калоджеро Седари. У нього більше прав, ніж у мене, щоб там засідати; його рід, як я чув, досить шляхетний або незабаром стане таким; крім престижу, тобто крім того, що ви називаєте престижем, у нього є ще влада. Хоча в нього немає наукових заслуг, зате є виняткові заслуги громадські. Його діяльність під час висадки була не лише бездоганна, а й надзвичайно корисна; що ж до ілюзій, то я не думаю, що їх у нього більше, ніж у мене, але він досить хитрий і зможе створити їх, коли в цьому виникне потреба. Ось саме ця людина вам потрібна. Але поспішайте — як я чув, він збирається висунути свою кандидатуру до палати депутатів.

У префектурі багато говорили про Седару і знали про його життя як громадське, так і приватне. Почувши це ім'я, Шевальє аж підскочив: це був чесний чиновник, і його повага до законодавчої палати була така ж щира, як і чистота намірів. Тому він визнав доречним промовчати і цілком слушно: через десять років вельмишановний дон Калоджеро натяг на себе тогу сенатора. Взагалі, хоч Шевальє був чесний, дурнем він не був: можливо, йому бракувало тієї інтелектуальної спритності, яка вважається розумом на Сицилії, але він, хоч і повільно, зате правильно й глибоко розумів речі. До того ж,

на відміну од сицилійців, він не був байдужий до чужого лиха. Він зрозумів гіркий песимізм дона Фабріціо, і перед його очима вмиль постали картини злиднів, мерзенності, сліпої байдужості, свідком яких він був уже цілий місяць. Ще кілька годин тому він заздрих багатству та витонченому благородству князів Саліна, а тепер майже з ніжністю подумав про свій маленький виноградник, про маєток Монтерцуоло поблизу Казале, нехай бідний, але в якому він почував себе бадьорим та спокійним. І йому стало так само жаль князя, як і босих дітей, жінок, виснажених малярією, усіх тих невинних жертв, що їх списки кожного ранку приносили йому до кабінету. Тут усі були рівні, усі були товаришами по нещастю, усі борсалися на дні однієї і тієї ж ями.

Він вирішив зробити останню спробу і підвівся. Від хвилювання голос його зазвучав патетично:

— Князю, невже ви справді відмовляєтесь докласти будь-яких зусиль, аби спробувати змінити той стан матеріального та морального убозтва, в якому перебуває ваш край? Врешті-решт, з кліматом можна боротися, а пам'ять про поганих правителів згодом зітреться. Сицилійцям захочеться стати кращими. Якщо чесні люди залишаться осторонь, це звільнить шлях для людей без совісті, людей недалекоглядних, таких, як Седара, і все залишиться без жодних змін ще на століття. Послухайте, що вам каже ваше сумління, князю, і забудьте ті гіркі істини, про які ви щойно говорили. Допоможіть нам.

Дон Фабріціо посміхнувся, взяв гостя за руку і посадив поруч себе на диван.

— Ви шляхетна людина, Шевальє, і я вважаю за велику честь для себе з вами познайомитись. Ви в усьому маєте рацію і лише тоді помиляєтесь, коли кажете, що сицилійці захочуть стати кращими. Я розповім вам про один епізод, що трапився зі мною особисто. За два-три дні до прибуття Гарібальді в Палермо до мене завітали кілька офіцерів з англійських кораблів, які стояли на рейді, спостерігаючи за подіями. Вони якось дізналися, не знаю, як саме, що в мене на березі моря є будинок, з тераси якого добре видно навколишні гори. Офіцери попросили провести їх туди — мовляв, їм треба оглянути місцевість, по якій буцімто наступали гарібальдійці, бо з кораблів їм нічого не було видно. Я згодився і повів їх туди. То були юні хлопці, хоч і з рудуватими бакенбардами. Вони були в захваті від панорами, від сліпучого сонця і відверто зізналися, що їх дуже вразила похмурість та

занехаяність вуличок, які вели до мого дому. Я не став пояснювати їм, що одне впливає з другого, як щойно намагався пояснити вам. Тоді один із них запитав мене, якого біса потрібно на Сицилії італійським добровольцям. «They are coming to teach us good manners, — відповів я, — but won't succeed, because we are gods» — Вони прийшли, щоб навчити нас добрих манер, але їм це не вдасться зробити, бо ми — боги. Я не певен, чи вони щось зрозуміли з моїх слів, але весело засміялись і пішли геть. Цю відповідь я хотів би повторити і вам, шановний Шевальє. Сицилійці ніколи не захочуть стати кращими з тієї простої причини, що вони вважають себе досконалыми. У них марнолюбство важить більше від бідності. Будь-яке стороннє втручання у сицилійські справи — і з боку чужинців, і з боку незалежних духом сицилійців — дратує нас, бо розвіює нашу впевненість у власній досконалості і розворушує наше заціпеніння. Хоч по нас потоптався з десятків різних народів, ми вважаємо, що в минулому були імперією і що це дає нам право на пишний похорон. Невже ви гадаєте, Шевальє, що ви перші беретеся за прилучення Сицилії до потоку всесвітньої історії? Хтозна, скільки мусульманських імамів, скільки лицарів короля Рожера^[128], скільки швабських канцеляристів, анжуйських баронів, законників католицького короля тішили себе цією ж примарною надією? А іспанські віце-королі, чиновники-реформатори Карла Третього? Та хто тепер пам'ятає їхні імена? Сицилія спокійно собі спала, байдужа до їхніх заклинань. Та й чому вона б мала дослухатись до них, коли вона така багата, цивілізована, добродісна, коли всі захоплюються нею і заздять їй? Коли вона просто досконала?

У нас іноді кажуть, повторюючи те, що писав Прудон та цей німецький єврей (не пам'ятаю його імені): вся відповідальність за таке відчайдушне становище падає на феодалізм, цебто якоюсь мірою і на мене. Може, воно й так. Але феодалізм був Всюди, Всюди були й чужоземні нашестя. І вони забувають, що ваші предки, Шевальє, або англійські есквайри, або французькі синьйори господарювали не краще, ніж Саліни. Проте наслідки зовсім інші. А причиною цього є те почуття вищості, яким блищать очі кожного сицилійця; це почуття ми назвали гордістю, але справжнє його ім'я — сліпота. З ним ні тепер, ні потім нічого не вдієш. Мені прикро усвідомлювати це, але в царині політики я не ворухну й мізинцем: у мене його відразу відкусили б.

Таких речей не слід говорити сицилійцям, і якби це мені сказали ви, я б образився.

Проте вже пізно, Шевальє, ходімте переодягнемось, бо скоро обід. Зараз мені протягом кількох годин доведеться вдавати з себе виховану людину.

Вдосвіта наступного дня Шевальє вирушив у дорогу. Дон Фабріціо, який ішов на полювання, провів його до поштової станції. Похмурий, нахнюплений дон Чіччо Тумео брів поруч, несучи на плечах свою та князеву рушницю, а в душі — гіркоту своєї зневаженої гідності.

Доннафугата, огорнута тьмяним світлом світанку, здавалася безлюдною і сумною. Під обдертими стінами будинків купами лежали кухонні покидьки, і їх з ненаситною пожадливістю розривали голодні собаки. Де-не-де двері були вже відчинені, і вулицею плив сморід з приміщень, вщерть напханих сплячими людьми; при тьмяному блиманні каганців матері оглядали злиплі від трахоми повіки своїх дітей. Майже всі жінки були в жалобі, трупи їхніх чоловіків гнили десь на поворотах гірських доріг. Мужчини з кирками на плечах вирушали шукати роботи. Мертву тишу іноді розривали пронизливі й одчайдушно-істеричні зойки. За монастирем Святого Духа, під свинцево-сірими хмарами, тьмяно займалась зоря.

«Так довго не триватиме, — думав Шевальє, — наша нова діяльна адміністрація незабаром змінить усе це». «Усе це давно вже мусило б змінитись, — сумно міркував князь, — але триває ще й досі і триватиме вічно — сто років, двісті... Потім усе стане іншим, ще гіршим. Ми були гепардами, левами, а ті, що прийдуть нам на зміну, будуть шакалами та гієнами. Але ким би ми не були — гепардами, шакалами, баранами — ми завжди вважатимемо себе сіллю землі». Шевальє та дон Фабріціо подякували один одному, потисли руки. Шевальє забрався в брудно-жовту, мов блювотиння, поштову карету на двох парах низеньких коліс. Кінь, сама лише шкура та кості, зрушив з місця.

Почало світати; перші промені нового дня, розірвавши сіру завісу хмар, не проникали крізь брудні віконця карети. Шевальє їхав сам. Карета підстрибувала на вибоїнах, а він, послинивши палець, протер шибку і припав до неї очима. У попелясто-сірому тумані перед ним хитався краєвид, якого нікому не вдасться змінити.

Розділ п'ятий

Отець Пірроне в Сан-Коно. Розмова з друзями та зіллярем. Родинні клопоти єзуїта. Залагодження клопотів. Розмова з «чоловіком честі». Повернення до Палермо.

Лютий, 1861

Отець Пірроне походив з простолюду: він народився у Сан-Коно, крихітному сільці, яке тепер завдяки автобусам стало супутником Палермо; але сто років тому воно належало, так би мовити, до окремої планетарної системи, віддаленої від свого сонця, тобто від Палермо, чотирма або п'ятьма годинами їзди екіпажем.

Батько нашого єзуїта був управителем двох маєтків, якими мало щастя володіти на території Сан-Коно абатство Святого Елевтерія. Ремесло управителя було тоді досить таки небезпечним для спасіння душі і для здоров'я тіла, бо примушувало підтримувати сумнівні знайомства і вислуховувати різні оповідки, нагромадження яких спричиняло певну хворобу, яка одним ударом (дослівно) звалювала хворого з ніг біля якогось парапету, замурувавши всі ці оповідки в його нутрі й сховавши їх від цікавості всіляких ледацюг. Одначе дон Гаetano, батько отця Пірроне, зумів уникнути цієї професійної хвороби завдяки суворій гігієні, яка полягала в стриманості та передбачливому застосуванні запобіжних заходів, і мирно помер від запалення легенів однієї сонячної лютневої неділі, під шелест вітру, який теревив цвіт мигдалю. По ньому зосталася вдова і троє дітей (дві дочки і наш священик) у відносно непоганому матеріальному становищі; будучи людиною далекоглядною, він зумів чимало заощадити на вельми скромній платні, яку діставав від абатства, тому на момент смерті володів невеличким садком з мигдалевими деревами в долині, парою виноградників на схилах і невеличким пасовищем у горах. Звісно, були то мізерні посілості, але вони давали їх власникам певну вагу в умовах занепаoloї економіки Сан-Коно. Він був також власником хатини строго кубічної форми, розташованої при самому в'їзді у сільце з боку Палермо; хатина була пофарбована синім зовні і білим усередині, мала чотири кімнати на нижньому поверсі і стільки ж на верхньому.

Отець Пірроне покинув цю хатину в шістнадцять років, коли успіхи в парафіяльній школі та сприяння превелебного абата монастиря Святого Елевтерія спрямували його до архієпископальної семінарії, однак впродовж років він не раз вертався туди — чи то щоб благословити шлюб сестер, чи щоб дати цілком зайве (у світському розумінні) відпущення гріхів вмирущому дону Гаetano. От і тепер, наприкінці лютого 1861 року, він їхав туди з нагоди п'ятнадцятих роковин смерті батька. Як і тоді, день був вітряний і ясний.

Їхав він п'ять годин, підстрибуючи на вибоїнах і бовтаючи ногами позаду кінського хвоста. На стіни екіпажу були свіжо нанесені патріотичні малюнки, в центрі яких видніло сатанічне зображення яскраво-червоного Гарібальді попід ручку зі святою Розалією кольору морської хвилі; вони викликали у нього нудоту, але коли вона вгамувалась, подорож виявилась цілком приємною. Долина, що простяглася від Палермо до Сан-Коно, поєднувала у собі пишні краєвиди приморської зони і непривітні пейзажі внутрішньої Сицилії; там дули різкі вітри, які оздоровлювали повітря і славилися своєю здатністю відхиляти траєкторію найвлучніших куль, тому стрільці, зіткнувшись з нерозв'язними балістичними проблемами, воліли вправлятися деінде. Зрештою візник поринув у безконечні спогади про заслуги покійного, якого добре знав, і його слова, не завжди придатні для синівських і священничих вух, як звичайно, тішили слухача.

По приїзді його зустріли радісними слізьми. Він обняв і благословив сивоголову, рожевощоку матір у неодмінній вдовиній жалобі, привітався з сестрами та їхніми дітьми, зиркнувши, однак, кривим оком на свого небожа Кармело, який з нагоди свята геть недоречно додумався прикрасити свою шапку триколірною кокардою. Тільки-но він увійшов у будинок, на нього, як завжди, насунула солодка буря спогадів юності: все тут залишилось, як було — і підлога з червоної теракоти, і скромні меблі; таке ж саме світло вливалось з вузьких віконць; собака Ромео, який погавкував з кутка, був дуже схожий на свого прапрадіда, його вірного товариша по невгамовних іграх. З кухні долинали незабутні пахощі підливи, яка кипіла на плиті, — тушковані помідори, цибуля й баранина; нею поливали локшину в святкові дні. Усе навколо променіло погідністю, яка була плодом трудів покійного.

Невдовзі всі пішли до церкви, щоб вислухати заупокійну месу. У той день сільце Сан-Коно вирішило показати себе з найкращого боку і гордовито демонструвало розмаїті екскременти; по стрімких вуличках, поміж людьми, сновигали меткі кози з чорним відвислим вим'ям і чимало порослих темною шерстю, зграбних, мов мініатюрні лошата, сицилійських кабанчиків. Оскільки отець Пірроне став чимось на взірєць місцевої знаменитості, багато жінок, дітей, а навіть молодих людей товпилися навколо нього, прохаючи благословення або згадуючи давні часи.

Після меси він зайшов у ризницю привітатися зі священником, а відтак пішов до могильної плити в сусідній каплиці. Жінки, плачучи, цілували мармур плити, а син голосно молився своєю незрозумілою латиною; коли ж вони повернулись додому, локшина була вже готова, і отець Пірроне, якому кулінарні хитромудрощі вілли Саліна не зіпсували смаку до справжньої їжі, насолодився нею вповні.

Під вечір у його кімнаті зібралися друзі, які прийшли привітатися з ним. Зі стелі звисала мідна трираменна олійна лампа, освітлюючи кімнату приглушеним світлом своїх каганців; у кутку стояло ліжко, а на ньому лежали строкаті матраци, ледь прикриті теплою червоножовтою стьобаною ковдрою; інший куток кімнати був відгороджений високою і цупкою матою: за нею зберігалася пшениця мідного кольору, яку щотижня везли до млина, щоб намолоти борошна для потреб родини. На стінах висіли поїдені часом гравюри: святий Антоній вказував на Боже Дитя, свята Луція демонструвала свої виколоті очі, а святий Франциск Ксав'єр^[129] звертався з проповіддю до юрми напівголих індусів у пір'ї; надворі, у сутінках під зоряним небом, свистів вітер, сам-один віддаючи шану покійному. В центрі кімнати, під лампою, лежала на підлозі велика приземкувата жарівниця в рамі з відполірованого дерева, на якій можна було гріти ноги; навколо стояли мотузяні стільці, а на них сиділи гості. Це були священник, обидва брати Скіро, місцеві землевласники, і дон П'єтріно, старий зілляр; прийшли вони з похмурими лицами і, поки жінки клопоталися внизу, так само похмуро розмовляли про політику, сподіваючись утішних новин від отця Пірроне, який прибув з Палермо і мусив знати немало, адже жив серед «панів». Свою жадобу новин вони втамували, але щодо втішності, то тут їх чекало розчарування: їхній приятель єзуїт, почасти щиро, а почасти з тактичних міркувань намалював перед ними

чорну картину майбутнього: над Гаетою все ще майорів бурбонівський триколон, але облога натискала, один за одним вибухати порохіві склади твердині, і можна було вважати, що там усе вже пропало, крім хіба що честі, а це небагато. По-дружньому налаштована Росія була далеко, зате близько був віроломний Наполеон III, а про повстання в Базилікаті та Кампанії єзуїт говорив мало, бо йому було соромно. Доведеться, казав він, скоритися перед цією новоствореною італійською державою, безбожною і хижацькою, перед цими законами про конфіскацію і примус, які, мов пошесть, насувають з П'ємонту сюди.

— Побачите, — дійшов він не дуже оригінального висновку, — побачите, що нам навіть очей не залишать, щоб плакати.

Ці слова змішалися з традиційним хором селянських нарікань. Брати Скіро та зілляр уже відчули на собі вагу податкового тягаря: для перших то були додаткові податки і збори, а для другого — неприємна несподіванка: його покликали в муніципалітет і сказали, що, якщо він не плататиме двадцять лір щороку, йому не дозволять продавати зілля.

— Але ж я власними руками збираю в горах цю сенну, цю німицю, всі ці святі трави, створені Господом, у відповідні дні і ночі, дарма, чи дощ, чи година! Я сам сушу їх на сонці, яке належить усім, і сам товчу їх у ступі, яка належала ще моєму дідові! До чого тут ті з муніципалітету? За що я мушу платити їм двадцять лір? Отак просто, за гарні очі? — Слова виходили з його беззубого рота знівеченими, але очі його блискали справжнім гнівом. — То я маю рацію чи помиляюся, отче? Скажи мені сам!

Єзуїт любив його: коли він був ще хлопцем і шпурляв камінцями в горобців, той був уже дорослим чоловіком, сутулим від безперервного блукання і збирання трав. Його тішило також те, що коли дон П'єтріно продавав свої знадоби місцевим жіночкам, то завжди примовляв, що зілля буде безсиле, якщо не промовити певну кількість «Богородиць» чи «Отченашів»; зрештою, його обережний розум волів не знати, що саме містили ці трунки і задля яких цілей їх використовували.

— Звісно, ваша правда, доне П'єтріно, стократ ваша правда. Як же інакше? Але якщо вони не здеруть грошей з вас та з інших бідолах, то звідки вони візьмуть їх, щоб воювати з папою і відбирати в нього те, що йому належить?

Розмова точилася під м'яким світлом, яке тремтіло від вітру, що проникав крізь масивні віконниці. Отець Пірроне просторікував про неминучу конфіскацію церковних маєтностей: тоді село хай попрощається з несуворим пануванням абатства в околиці, з роздачею юшки під час суворої зими. А коли молодший з братів Скіро необережно бовкнув, що, можливо, тоді дехто з селян буде мати власний невеличкий наділ землі, в голосі єзуїта почулися рішучі нотки суворої зневаги.

— Побачите, доне Антоніно, ще побачите. Усе скупить мер, заплатить перший внесок і шукай вітру в полі. Так вже було в П'ємонті.

Врешті вони розійшлися, ще похмуріші ніж тоді, коли прийшли сюди: тепер вони матимуть на що нарікати ще зо два місяці. Залишився тільки зілляр, який тієї ночі не збирався іти спати, бо на небі був молодик, і він повинен був іти по розмарин на скелі П'єтраці; він узяв із собою ліхтар і мав вирушити, тільки-но сходи́ни скінчаться.

— Отче, ти от живеш серед благородних, то що ж пани кажуть про всю цю веремію? Що про це думає князь Саліна, адже він такий великий чоловік, грізний і гордий?

Отець Пірроне не раз ставив самому собі це питання, і відповіді на нього було нелегко, насамперед тому, що він не надав належної ваги словам, які сказав йому одного ранку майже рік тому дон Фабріціо в обсерваторії. Тепер він це розумів, але не міг знайти способу, щоб переказати це зрозумілими словами дону П'єтріно, який далеко не був дурнем, але краще знався на протизапальних, вітрогінних та, можливо, збуджуючих властивостях своїх трав, ніж на подібному філософуванні.

— Розумієте, доне П'єтріно, «панів», як ви висловились, зрозуміти нелегко. Вони живуть в особливому світі, а його створив не Бог, його створювали вони самі впродовж століть зі своїх радощів і тривоги, зі свого особливого досвіду. Вони мають дуже розвинуту колективну пам'ять, а отже хвилюються або радіють з речей, які вас і мене зовсім не обходять, але для них вони вкрай необхідні, бо пов'язані з цією спадщиною спогадів, надій і страхів їхньої верстви. Боже провидіння забажало, щоб я став крихітною часткою найславнішого ордену вічної церкви, перемога якої неминуча; ваше ж місце по іншій бік шкали, на іншому щаблі — не кажу, що нижчому, а просто інакшому. Коли ви

знаходите густий кущ материнки, чи добряче гніздо шпанських мушок (їх ви теж збираєте, доне П'єтріно, я знаю), ви перебуваєте у прямому зв'язку з природою, яку Господь сотворив з однаковими можливостями для добра і зла, щоб людина мала свободу вибору. І коли вам доводиться давати поради злобним мегерам чи похитливим дівчатам, ви сходите в безодню століть аж до найтемніших часів, які передували світлу Голгофи.

Старий здивовано витріщив на нього очі: він хотів лише знати, чи князь Саліна був задоволений новим станом речей, а той йому торочить про шпанських мушок і світло Голгофи. «Начитався книжок, бідолаха, то й з глузду з'їхав».

— А пани не такі, вони живуть на всьому готовому. Ми, священики, даємо їм упевненість у вічному житті, а ви, зіллярі, забезпечуєте їх заспокійливими чи збуджуючими засобами. Я зовсім не хочу сказати, що вони лихі люди — цілком навпаки. Вони просто інші. Може, вони здаються нам диваками тому, що досягли щабля, до якого змагають усі ті, хто не є святим, тобто набули звички нехтувати земними благами. Може, саме тому їм байдуже до багатьох речей, які натомість дуже важливі для нас; того, хто живе в горах, не турбують комарі в долинах, а хто живе в Єгипті, не потребує дощовика. Але перший боїться снігових лавин, а другий — крокодилів, а от нас ці речі мало обходять. Вони мають свої страхи, про які ми й гадки не маємо: я бачив, як дон Фабріціо, серйозна і мудра людина, розсердився через погано випрасуваний комірць сорочки; і чув, що князь Ласкарі якось не спав від злості цілу ніч, бо на обіді в намісництві його посадили не на те місце. Отож, хіба вам не здається, що люди, яких хвилює лише стан їхньої білизни або дотримання протоколу, це люди щасливі, а отже вони — істоти вищого порядку?

Дон П'єтріно перестав будь-що розуміти: нісенітниць ставало щораз більше, тепер до них додатися комірці сорочок і крокодили. Але йому все ще допомагав здоровий глузд селянина.

— Якщо це так, отче, то всі вони попадуть в пекло!

— Чому ж? Дехто з них буде проклятий, інші спасенні, залежно від того, як вони проживуть своє життя у тому своєму умовному світі. Так на око князь Саліна, мабуть, уникне згуби, адже гру свою він грає добре, за правилами, не шахрує. Господь Бог карає тих, хто добровільно порушує добре відомі йому божественні закони, хто з

власної волі звертає на лиху дорогу. А той, хто йде власним шляхом, завжди у виграші, аби лише він не допускався негідних учинків. Коли ви, доне П'єтріно, продасте цикуту замість м'яти, знаючи про це, тоді горіти вам у пеклі. Але якщо ви вважаєте, що це такі м'ята, то стара Тана помре шляхетною смертю Сократа, а ви полетите прямісінько на небо, на крилах і в білосніжному облаченні.

Смерті Сократа старий зілляр уже не витримав і задрімав. Отець Пірроне помітив це і втішився: тепер він міг говорити вільно, не боячись, що його погано зрозуміють; а говорити він хотів, хотів утілити в конкретні фрази думки, які глухо ворушились у нього всередині.

— Вони ще й творять чимало добра. Коли б ви знали, скажімо, скільки родин опинилися б просто неба, якби вони не дали їм притулку! І взамін вони не вимагають нічого, навіть утримання від дрібних крадіжок. Це робиться не для похвальби, а завдяки чомусь схожому на атавістичний інстинкт, який не дає їм чинити інакше. Може це й не очевидно, але вони не такі егоїсти, як інші: розкіш їхніх домів, пишнота їхніх святкувань мають у собі щось безособове, щось схоже на велич храмів та літургії, щось, що служить *ad maiorem gentis gloriam*^[130], і за це прощаються їм їхні гріхи. За кожен випитий ними келих шампанського вони офірують п'ятдесят келихів іншим, а коли кривдять когось, як це буває, то це грішить не їхня особистість, а радше їхня верства, яка потребує утвердження. Наприклад, *fata crescunt*^[131], і дон Фабріціо взяв під опіку і виховав свого небожа Танкреда, тобто врятував бідолашного сироту, який інакше був би пропав. Але ви скажете, що він це зробив тому, що юнак теж належав до панів, що він навіть пальцем не ворухнув би заради іншого. Це правда, але чому він мав би це робити, якщо, правду кажучи, цілим серцем він переконаний, що «інші» — це невдалі екземпляри, глиняні вироби, погано виліплені гончарем, які не варто навіть випалювати?

Коли б ви, доне П'єтріно, в цю мить не спали, ви б кинулись казати мені, що панам не слід зневажати інших і що всі ми однаково підпорядковані законам любові та смерті і рівні перед Творцем; а я міг би тільки визнати вашу рацію. Але я б додав, що не варто звинувачувати у зневазі лише «панів», бо порок цей усезагальний. Професор університету зневажає вбогого вчителя парафіяльної школи, хоч і не показує цього, а оскільки ви спите, я можу без остороги

сказати вам, що ми, церковники, вважаємо себе вищими від мирян, ми, єзуїти, маємо себе за кращих від решти кліру, так само як ви, зіллярі, погорджуєте зубодерами, які й собі вас осміюють. А лікарі теж насміхаються з зубодерів та зіллярів, хоч їх теж мають за ослів пацієнти, які збираються жити до ста літ, попри хворе серце чи печінку. Для суддів адвокати всього лиш набридливі типи, які намагаються перешкодити закону, а з другого боку, в літературі безліч прикладів сатири на бундючність, несумлінність, а то й ще гірші властивості суддів. Лиш ті, хто сапає землю, зневажають також себе самих, а коли вони навчаться зневажати інших, цикл замкнеться, і можна буде починати спочатку.

Чи ви колись думали, доне П'єтріно, скільки назв ремесел мають образливий відтінок? Починаючи від сажотруса, шевця та гречкосія до *reotre* та *rompier*^[132] у французів? Люди не думають про заслуги шевців і пожежників; вони бачать у них тільки другорядні вади і називають їх хамами та зарозумільцями; і добре, що ви тепер не чуєте мене, бо я можу сказати вам, що мені чудово відоме поточне значення слова «єзуїт».

До того ж ці благородні принаймні зберігають гідність у біді: бачив я якось одного бідолашу, який вирішив накласти на себе руки наступного дня, але виглядав усміхненим і жвавим, як підліток перед першим причастям. А от якби вам, доне П'єтріно, довелося випити якусь вашу мікстуру з сенною, ціле село гуділо б від ваших лементів. Гнів і насмішка личать панам, а от скиглення і нарікання — ні. Я навіть можу дати вам пораду: якщо вам трапиться «пан», який бідкається і нарікає, придивіться до його генеалогічного дерева: ви обов'язково знайдете там висохлу гілку.

Цю верству важко знищити, бо вона весь час оновлюється, а коли треба, вміє вмерти гідно, залишивши після себе нові паростки. Погляньте-но, що діється у Франції: тамтешні аристократи з притаманною їм елегантністю йшли на шибеницю, але вигубити їх не змогли, а тепер вони вернулися і все залишилося, як раніше. Я кажу «як раніше», бо не латифундії і не феодалські права роблять з людини пана, а інший душевний склад. Мені розповідали, що в Парижі тепер є польські графи, яких повстання і деспотія довели до вбогого життя на вигнанні. Працюють вони візниками, але дивляться на свого клієнта-

буржуа так, що той почуває себе, мов побитий собака, хоч і сам не знає чому.

А ще я вам скажу, доне П'єтріно, що коли б цій верстві судилося зникнути, як уже не раз було, відразу виникне інша, така ж сама, з тими самими чеснотами і вадами; вона, може, ґрунтуватиметься вже не на крові, а, скажімо, на тривалості проживання в якомусь місці чи на нібито кращому знанні якогось нібито священного тексту.

Тут на дерев'яних сходах почулися кроки матері. Вона ввійшла і, сміючись, спитала:

— З ким це ти балакаєш, синку? Хіба не бачиш, твій приятель спить!

Отець Пірроне трохи засоромився і, не відповівши, сказав:

— Зараз я його проведу. Бідолаха, йому доведеться бути на холоді цілу ніч.

Він вийняв з ліхтаря гніт, запалив його від полум'я люстри, ставши навшпиньки і заляпавши олією свою рясу; тоді поклав його на місце і зачинив дверцята ліхтаря. Дон П'єтріно плавав у снах; з рота йому витікав струмочок слини і розливався по коміру. Розбудити його вдалося не відразу.

— Даруй мені, отче, але ти говорив так незрозуміло і заплутано...

Вони усміхнулись один одному і, зійшовши сходами, вийшли. Хатина, сільце і ціла долина потопали в ночі; ледве виднілися поблизькі і, як завжди, похмурі гори. Вітер стих, але було дуже холодно; зірки несамовито виблискували, даючи тисячі градусів тепла, але зігріти бідного старого вони не могли.

— Бідолашний дон П'єтріно! Може, я принесу вам ще один плащ?

— Спасибі, я вже звик. Побачимось завтра, тоді ти мені нарешті розкажеш, як князь Саліна пережив революцію.

— Я розкажу вам це зараз у двох словах: він каже, що ніякої революції не було і що все буде, як раніше.

— Ото дурень! А тобі не здається, що це таки була революція, якщо мер хоче, щоб я платив за сотворені Богом трави, які сам збираю? Чи, може, ти теж з'їхав з глузду?

Світло ліхтаря ривками віддалялося, аж врешті зникло в густих, як смола, потемках.

Отець Пірроне подумав, що тим, хто не знається на математиці або на теології, світ, мабуть, здається великою загадкою. «Господи Боже

мій, лише Твоя Всевідушність могла вигадати всі ці ускладнення».

Наступного ранку йому трапився ще один приклад цих ускладнень. Зійшовши вниз, щоб іти до церкви на месу, він побачив свою сестру Саріну, яка різала на кухні цибулю. Вона плакала, але сльози ці, схоже, не були наслідком цього її заняття.

— Що сталося, Саріно? Якесь нещастя? Не журись, Господь хоч і посилає біди, але дає й потіху.

Його лагідний голос розвіяв рештки стриманості, які ще залишалися у бідолашної жінки: вона почала голосити, схиливши голову на заляпаний жиром стіл. Поміж схлипуваннями чулися весь час ті самі слова:

— Анджеліна, Анджеліна... Коли Віченціно дізнається, він уб'є їх обох... Анджеліна... Він уб'є їх!

Отець Пірроне стояв і дивився на неї, запхавши долоні за широкий чорний пояс так, що було видно тільки великі пальці. Зрозуміти було неважко: Анджеліна — це була незаміжня дочка Саріни, а Віченціно, люті якого сестра боялася, був її батько, тобто свояк єзуїта. Єдиним невідомим у цьому рівнянні було ім'я того іншого, очевидно, коханця Анджеліни.

Небогу свою вчора він побачив вже дорослою дівчиною, а востаннє бачив її плаксивим дівчатком сім років тому. Їй було десь вісімнадцять років, вродою вона не вдалася: шелепи її виступали вперед, як у багатьох селянок у тій місцевості, а перелякані очі були схожі на очі бездомного собаки. Побачивши її по приїзді, він подумки став порівнювати її, таку ж жалюгідну, як і плебейський варіант її імені, з тією Анджелікою, розкішною, як і її ім'я, прославлене Аріосто^[133], яка останнім часом збурила спокій у будинку Салін: порівняння було явно не на її користь.

Отож біда була серйозна, і від неї так просто не відкараскатися; отцеві Пірроне спали на гадку слова дона Фабріціо: щоразу як зустрічаєшся з родичем, це немов заганяєш собі скабку в палець, але потім він пошкодував, що згадав це. Він вийняв праву руку з-за пояса, зняв капелюха і поклав руку на сестрину спину, яка весь час здригалася від ридань.

— Облиш, Саріно, не треба! На щастя, я з тобою, а плач нічому не зарадить. А де Віченціно?

— Віченціно вже пішов у Ріматі, де мав зустрітися з наймитом братів Скіро.

Тим ліпше, можна було говорити, не боячись несподіванок. Поміж схлипуванням, потоком сліз і шморганням носом він врешті почув цілком цю нещасну історію. Анджеліна (яку всі звали Нчіліна) дала себе звабити. Це сталося під час бабиного літа — вона зустрічалася з коханцем у повітці донни Нунціати. Тепер вона, будучи вже на третьому місяці вагітності і божеволіючи від страху, зізналася матері. Невдовзі буде видно живіт, і Віченціно повбиває їх.

— І мене теж уб'є, бо я нічого йому не сказала, а він же ж чоловік честі.

Аякже, низькочолий, з неохайними пасмами волосся, що звисали йому на скроні, з вихилястою ходою, з постійно відстовбурченою правою кишенею штанів, Вінченцо справді виглядав на «чоловіка честі», тобто на одного з тих недоумків, які в кожную мить готові влаштувати різанину.

Саріну охопив новий напад плачу, ще сильніший, ніж раніше, бо в нестямі їй здалося, що вона зводить наклеп на свого чоловіка, цей взірець шляхетності.

— Саріно, Саріно, годі вже! Перестань! Хлопець має з нею оженитися, і він таки оженився. Я піду до нього додому, поговорю з ним і з його родиною, і все владнається. Віченціно дізнається тільки про заручини, і його дорогоцінна честь залишиться незаплямованою. Але мені треба знати, хто цей хлопець. Якщо знаєш, скажи мені.

Сестра підвела голову; в її очах уже не було попереднього, тваринного страху перед смертю від ножа, а був інший страх, глибший і жорсткіший, природу якого брат поки що не міг зрозуміти.

— То був Сантіно Пірроне! Син Турі! Він зробив це навмисне, щоб образити мене, нашу матір, святу пам'ять нашого батька. Я ніколи з ним не говорила, всі казали, що він добрий хлопець, а насправді він мерзотник, гідний син тієї каналії, свого батька. Я лише потім це згадала: у ті листопадові дні я часто бачила, як він, у супроводі двох своїх приятелів, походжав перед нашим домом з червоною квіткою герані за вухом. Мов пекельний вогонь, їй-богу!

Єзуїт взяв стілець і сів поруч з жінкою. Ясна річ, месу доведеться відкласти. Справа була серйозна. Турі, батько спокусника Сантіно, був його дядьком, старшим братом його покійного батька. Двадцять років

тому він працював разом з доном Гаetano, саме тоді, коли той досяг найбільших успіхів у своїй праці управителя. Опісля між братами сталася сварка, одна з тих сімейних сварок, причини яких неможливо збагнути і які неможливо владнати, тому що жодна зі сторін не висловлюється ясно, бо кожен має що приховувати. Річ була в тім, що коли покійний придбав мигдалевий садок, його брат Турі заявив, що насправді половина має належати йому, бо він чи то дав половину грошей, чи то взяв на себе половину трудів. Але купча була складена лише на ім'я Гаetano, Царство йому Небесне. Турі лютував, бігаючи по вуличках Сан-Коно, аж піна йшла йому з рота; репутація покійного опинилась під загрозою, втрутилися друзі, і найгіршого вдалося уникнути. Мигдалевий садок залишився за Гаetano, але прірва між двома гілками родини Пірроне виявилась бездонною. Турі не прийшов навіть на похорон брата, а в домі сестер його інакше не називали, як «та каналія». Єзуїт дізнався про це завдяки заплутаним листам, які писав від імені сестер священик, і склав собі щодо всього цього власну думку, яку не висловлював з огляду на синівську пошану. Тепер мигдалевий садок належав Саріні.

Було зрозуміло, що про кохання чи пристрасть тут не йдеться. То було просто свинство, яким помстилися за інше свинство. Але справі можна було зарадити: єзуїт подякував провидінню, яке завело його в Сан-Коно саме в ці дні.

— Послухай-но Саріно, я все залагоджу за дві години. Але ти мушиш мені допомогти. Половину Кіббаро (так називався садок) мушиш віддати у посаг Нчіліні. Нема ради, ця дурепа наробила вам клопоту.

І подумав собі, що Господь іноді використовує навіть сучок у тічці, щоб здійснити свою справедливість.

Саріна оскаженіла:

— Половину Кіббаро! Тим паскудним вилупкам! Нізащо! Краще вмерти!

— Гаразд. Тоді після меси я поговорю з Віченціно. Не бійся, я не дам йому розійтися.

Він одяг капелюха і знов застромив долоні за пояс. Впевнений у собі, він терпляче чекав.

Навіть та версія приступу люті Віченціно, яку представив їй у відредагованому і переглянутому вигляді отець єзуїт, не вкладалася в

увів нещасливої Саріни, яка втретє почала плакати. Але помалу схлипування стихали і врешті припинились. Жінка підвелася.

— Хай буде воля Божа! Владнай цю справу, бо так жити не можна. Але так шкода Кіббаро, зрошеного потом нашого батька!

Сльози були готові знов з'явитися на її очах, але отця Пірроне вже не було.

Відправивши службу Божу і випивши чашку кави, якою почастивав його місцевий священик, єзуїт одразу ж поквапився до будинку дядька Турі. Він ніколи там не бував, але знав, що то вбога халупа у верхньому кутку села, поруч з кузнею майстра Чікку. Він знайшов її відразу, і оскільки там не було вікон, а двері були прочинені, щоб усередині було трохи світла, він зупинився на порозі. У темряві видніли в'ючні сідла для мулів і купи саков та мішків — дон Турі жив з того, що був погоничем мулів, а тепер йому допомагав син.

— *Dorazio!* — гукнув отець Пірроне.

То було скорочення привітання *Deo gratias (agamus)*^[134], яким церковнослужителі прохали дозволу увійти. Почувся голос старого:

— Хто там? — і чоловік у глибині кімнати підвівся та підійшов до дверей.

— Я ваш небіж, отець Саверіо Пірроне. Я б хотів поговорити з вами, якщо дозволите.

Той зовсім не здивувався: подібних відвідин він, мабуть, сподівався вже зо два місяці. Дядько Турі виявився досить жвавим стариганом; тримався він напрочуд прямо, хоч роки важкої праці під сонцем і градусом не пощадили його. Лице його перетинали зловісні борозни, що їх нещастя залишають на обличчях недобрих людей.

— Заходьте, — мовив він без усмішки, тоді пропустив єзуїта до хати, знехотя вдаючи, що цілує йому руку. Отець Пірроне сів на одне з великих дерев'яних сідел. Приміщення було вкрай убоге: в кутку порпалися в землі дві курки, всюди смерділо лайном, мокрими ганчірками та недобрим убозтвом.

— Дядьку, ми вже стільки років не бачилися, але це не лише моя провина. Ви ж знаєте, я не живу тут, в селі, а ви ніколи не показуєтеся в домі моєї матері, вашої невістки. Нам від цього дуже прикро.

— Ноги моєї не буде в тому домі. Мене аж нудить, коли проходжу повз нього. Турі Пірроне не забуває завданих йому кривд, навіть через

двадцять років.

— Звісно, я розумію. Але нині я прийшов виконати роль голубки, яка прилетіла до Ноевого ковчегу, щоб звістити вам, що потоп скінчився. Я дуже радий, що прийшов сюди, а вчора був щасливий почути, що ваш син Сантіно заручився з моєю небогою Анджеліною. Вони гарна пара, як мені кажуть, і їхній шлюб покінчить з ворожнечею між нашими родинами, яка мені, дозвольте сказати, завжди справляла величезну прикрість.

На обличчі Турі вималювалось здивування, яке було надто виразним, щоб не бути вдаваним.

— Коли б на вас не було цього святого облачення, отче, я б сказав, що ви брешете. Хтозна, що за вигадки вам нарозказували ті ваші баби. Сантіно ніколи в житті навіть не розмовляв з Анджеліною. В ньому забагато синівської шаноби, щоб він наважився піти проти волі батька.

Єзуїт належно оцінив незворушність старого: той брехав, не моргнувши оком.

— Видно, дядьку, мене ввели в оману. Уявіть собі, мені навіть сказали, що ви вже домовилися про посаг і що нині ви з сином прийдете до них на оглядини! Ото байки розказують ці нерозумні жінки! Але навіть якщо це неправда, ці балачки відкривають, чого хоче їхнє добре серце. Ну що ж, дядьку, мені нічого більше тут робити, побіжу притьмом додому, щоб присоромити сестру. І даруйте мені! Я був дуже радий побачити вас у доброму здоров'ї.

На обличчі старого почала вимальовуватися жадібна цікавість.

— Заждіть, отче. Посмішіть мене ще трохи побрехеньками вашої родини. То про який це посаг балакали ці плетухи?

— Хіба я знаю, дядьку? Здається, я чув, що йшлося про половину Кіббаро. Нчіліна, казали вони, радість їхньої душі, і жодна жертва не буде завеликою для того, щоб віднайти мир у родині.

Дон Турі більше не сміявся. Він підвівся.

— Сантіно! — зарепетував він з такою ж силою, з якою укоськував впертих мулів. А що ніхто не приходив, він гукнув ще голосніше: — Сантіно! На кров Божу, де ти?

Коли він побачив, як отець Пірроне здригнувся, то враз з несподіваною догідливістю замовк.

Сантіно порався біля тварин у сусідньому дворіку. Він боязко увійшов, тримаючи в руці скребло. То був дужий хлопець двадцяти

двох років, високий і худий, як батько, з ще не озлобленими очима. Напередодні він бачив, як єзуїт ішов вуличками села, і відразу впізнав його.

— Це Сантіно. А це отець Саверіо Пірроне, твій брат у перших. Дякуй Богові, що тут є його превелебність, інакше я б нам'яв тобі вуха. Що то за любощі ти там крутиш, а я, твій батько, нічого про це не знаю? Діти народжуються, щоб бути поміччю батькам, а не щоб бігати за спідницями.

Юнак засоромився, але не стільки через свій непослух, як через попередню змову з батьком, тому не знав, що сказати. Щоб вийти якось зі скрутного становища, він поклав скребло на землю і пішов поцілувати єзуїтові руку. Той посміхнувся, показавши зуби, і дав йому благословення.

— Хай Бог благословить тебе, сину мій, хоч ти, мабуть, цього не заслуговуєш.

Старий провадив далі:

— Цей твій брат у перших так просив мене, що врешті я мусив дати йому згоду. Але чому ти раніше нічого мені не казав? Піді опорядися, і тут же підемо до дому Нчіліни.

— Заждіть-но, дядьку, заждіть. — Отець Пірроне подумав, що йому ще треба поговорити з «чоловіком честі», який ні сном ні духом нічого не знав. — Там, певно, захочуть гідно приготуватися. Зрештою, мені сказали, що чекають вас увечері. То ж приходьте, будемо вельми вам раді.

Батько з сином обняли його, і він пішов.

Повернувшись до кубічної хатини, отець Пірроне побачив, що його свояк Віченціно вже повернувся, тому, щоб заспокоїти сестру, став подавати їй знаки з-за спини її гордого мужа, чого було цілком достатньо, зважаючи, що обоє вони були сицилійці. Тоді сказав своякові, що мусить з ним поговорити, і вони попрямували до обдертого навісу за домом. Нижня пола ряси єзуїта коливалася, описуючи навколо його постаті щось подібне до рухомого, але непроникного бар'єру. Товсті сідниці «чоловіка честі» здригалися, мов вічний символ агресивної зарозумілості. Розмова, зрештою, поточилася зовсім іншим чином, ніж передбачав єзуїт. Почувши запевнення про неминучість весілля Нчіліни, «чоловік честі»

цілковито збайдужів до поведінки дочки. Натомість варто було лише згадати про посаг, який йому доведеться дати, він ураз закотив очі, жилки на скронях йому надулися, і вся його постать почала сіпатися. З рота йому вирвався потік брудної, непристойної лайки, підсилений убивчими намірами. Його рука, яка навіть пальцем не поворухнула на захист честі дочки, нервово сягнула до правої кишені штанів, показуючи, що на захист мигдалевого садку він готовий пролити скільки завгодно чужої крові.

Отець Пірроне чекав, аж той перестане гидко лаятись, а коли лайка вже межувала з блюзнірством, швидко хрестився; на погрозливе сягання до кишені він не звернув жодної уваги.

— Звісно, Віченціно, — мовив він, коли ж той замовк, — я теж хочу долучитися до замирення. Я збираюся скасувати той документ, який запевняє мені мою частку спадщини по покійному, — я розірву його і надішлю тобі з Палермо.

Цей цілющий бальзам подіяв відразу. Віченціно, пильно обраховуючи про себе вартість обіцяної спадщини, замовк; у залитому сонцем холодному повітрі лунали фальшиві звуки пісні, яку співала Нчіліна, прибираючи в дядьковій кімнаті.

Пополудні дядько Турі та Сантіно прийшли до них з візитом причепурені, в білосніжних сорочках. Наречені, сидячи поруч на стільцях, раз у раз без слова вибухали голосним сміхом одне одному в лице. Обоє були задоволені: вона тішилася, що влаштувала собі життя і запопала такого гарного хлопця, а він радів, що вчинив за порадою батька, а тепер матиме вдома служницю і володітиме половиною мигдалевого садка. Червона герань, яку він знову встроїв собі за вухо, більш нікому не здавалася відблиском пекельного вогню.

Два дні по тому отець Пірроне вирушив до Палермо. По дорозі він обмірковував свої враження, у яких було мало приємного: ці брутальні любовощі під час бабиного літа, ця жалюгідна половина садка, вирвана з допомогою наперед спланованого залицяння — все це нагадувало про мало привабливий бік інших подій, свідком яких він був останнім часом. Нехай великі пани поводять себе стримано і загадково, а селяни — відкрито і без недомовок; але диявол однаково всіх їх обводить навколо пальця.

На віллі Саліна князя він застав у чудовому настрої. Дон Фабріціо спитав, чи гарно він провів ці чотири дні і чи не забув передати його вітання своїй матері. Він познайомився був з нею шість років тому, коли вона гостювала на віллі, і її вдовина погідність вельми сподобалася господарям. Єзуїт геть забув про вітання, тому мовчав. Але потім сказав, що мати з сестрою доручили йому висловити свою повагу його вельможності: це була просто вигадка, а отже, не такий гріх, як брехня.

— Ваша вельможносте, — додав він, — я б хотів просити, щоб завтра ви наказали дати мені карету. Мені треба поїхати до архієпископа і попросити дозволу на шлюб: моя небога заручилася з моїм братом у перших.

— Звичайно, отче, звичайно, якщо треба. Але післязавтра я саме збираюсь у Палермо, ви б могли поїхати зі мною. Чи це діло таке спішне?

Розділ шостий

По дорозі на бал. Бал. Поява Паллавічіно та Седара. Невдоволення дон Фабріціо. Танцювальна зала. В бібліотеці. Дон Фабріціо танцює з Анджелікою. Вечеря та розмова з Паллавічіно. Кінець балу. Повернення додому.

Листопад, 1862

Княгиня Марія-Стелла першою піднялася в карету й сіла на блакитну сатинову подушку, ретельно підібравши зборки бальної сукні. Навпроти неї вмостились Кончетта й Кароліна; від їх однакових рожевих суконь війнуло фіалковими парфумами. За хвилину на підніжок стала велетенська нога, так що карета аж захиталась на високих ресорах, і дон Фабріціо зайняв своє звичне місце поруч дружини. В кареті було тісно: через обручі трьох кринолінів у кареті ніде було повернутись, а долі, між чорними лакованими черевиками князя та коричневими замшевими черевичками княгині, ледве знайшлося місце для атласних туфельок дівчат. Кожен відчував дотик чужих ніг і не знав, де притулити свої.

Лакей підібрав обидві приступки підніжка і, почувши наказ: «До палацу Понтелеоне!» — став на зап'ятки; конюх, що тримав коней за вуздечку, відскочив убік; кучер ледве чутно клацнув язиком — і карета рушила.

Саліни їхали на бал.

Палермо в ту пору переживало один із періодів світських веселощів — жоден день не минав без балу. Після прибуття п'ємонтського регулярного війська, після славнозвісного побоїща на Аспромонте^[135] боязнь насильств та експропріацій зникла, і ті двісті осіб, які являли собою «вищий світ», з нетерпінням прагнули зустрітись і привітати один одного з тим, що їм пощастило вижити. Ці різні і водночас схожі між собою свята влаштовувались так часто, що подружжя Салін вирішило на три тижні переїхати до свого міського палацу і таким чином уникнути майже щоденних довгих подорожей від Сан-Лоренцо. Щодня в чорних, схожих на труни коробках із Неаполя прибували дамські сукні, палаци сповнилися істеричною

метушнею модисток, перукарів та шевців, захекані слуги не встигали відносити кравцям усе нові й нові термінові замовлення. Бал у розкішному палаці князя Понтелеоне мав стати найважливішою подією в цьому короткому сезоні: його важливість визначалася величиною цієї родини, пишнотою палацу та кількістю запрошених. Ще важливішим був він для князя і княгині Салін, які цього вечора вперше представляли бомонду Анджеліку, чарівну наречену свого небожа.

Звичайно, о пів на одинадцятку їхати на бал ще рано, князеві Саліні личить приїжджати лише тоді, коли бал уже в розпалі. Але традицією довелося пожертвувати заради того, щоб не ставити в незручне становище Анджеліку та Калоджеро Седару — мер Доннафугати, безперечно, прибуде точно в той час, який вказано на лискучій картонці запрошення. «Вони, бідолашні, ще не розуміються на таких тонкощах». Дістати їм запрошення було не так легко: в Палермо їх ніхто не знав, і княгиня Марія-Стелла мусила ще десять днів тому зробити візит Маргариті Понтелеоне. Звичайно, їй не відмовили, але це була ще одна з тих гострих колючок, на які дедалі частіше наражались чутливі лапи гепарда з часу Танкредових заручин.

Дорога до палацу Понтелеоне проходила по кривих, темних, вузьких вуличках — через вулиці Саліна, Вальверде, узвіз Бамбінаї, де вдень біля крамничок воскових фігурок панувала радісна метушня, а вночі було так похмуро. Коні йшли ступою, важко цокаючи копитами, і карета ледве посувалася поміж двома рядами невеличких похмурих будинків, що вже спали чи, може, вдавали, що сплять.

Дівчата, ці загадкові створіння, для яких бал — свято, а не набридлий світський обов'язок, збуджено перешіптувались. Княгиня Марія-Стелла заклопотано обмацувала сумочку, чи не забула часом свого флакону з нашатирем. Дон Фабріціо наперед радів од думки, яке враження справлять на гостей врода Анджеліки, якої вони ще не знали, та вибір Танкреда, якого вони знали дуже добре. Його радість раптом затьмарилась тінню тривоги: в якому фракці буде цього вечора дон Калоджеро? Звичайно, в кращому, ніж у Доннафугаті: Танкред сам подбав про костюм свого майбутнього тестя — потяг його до наймоднішого кравця в Палермо і навіть був присутній під час примірки. Результатами він був задоволений, але, розповідаючи дону Фабріціо про цей епізод, юнак зізнався: «Фрак у дона Калоджеро шикарний, але самому йому бракує лоску». Це було безсумнівно.

Проте із звичайною для нього іронією він урочисто пообіцяв, що сам простежить за голінням Седари й підбере йому пристойні черевики — а це вже було чогось варте.

У кінці узвозу Бамбінаї, біля апсиди Домініканського собору, карета зупинилась. З темряви долинуло тихе теленькання дзвіночка. За мить усі побачили священика, який підіймався нагору, тримаючи в руках чашу із святими дарами. Позад нього йшов хлопчик-прислужник, тримаючи над його головою білу гаптовану золотом парасоллю, а попереду другий хлопчик ніс у лівій руці запалену свічку і щосили розмахував срібним дзвіночком, який держав у правій руці; здавалось, це йому страшенно подобалося. Отже, в одному з цих припишклих будиночків хтось вмирав, і його йшли причащати. Дон Фабріціо вийшов з карети й опустився на коліна. Жінки побожно перехрестились. Священик звернув в одну з вуличок, що збігають вниз від церкви Святого Якова. Карета знову рушила далі, а її пасажери на мить замислились над цим нагадуванням про швидкоплинність життя.

За кілька хвилин вона зупинилась перед великим палацом і, коли Саліни зійшли, в'їхала на подвір'я, де вже стояли екіпажі, що прибули раніше.

По скромних кам'яних, але з класичними пропорціями сходах, прикрашених гірляндами польових квітів, гості піднялися до облицьованого гранітом вестибюля, в якому на сірому тлі колон чітко вирізнялися застигли постаті лакеїв у кармазинових лівреях та напудрених перуках. З двох загратованих вікон другого поверху до них долинув дитячий сміх та перешіптування: це онуки Понтелеоне, яких не пускали на бал, глузували з гостей, щоб помститися. Дами на ходу розрівнювали зборки на своїх бальних сукнях; дон Фабріціо, який йшов позаду, тримаючи під рукою свій шапокляк, височів над ними на цілу голову, хоч і відставав на цілу сходинку. На порозі першого салону їх зустріли господарі дому. Сивого огрядного дона Дієго можна було б прийняти за простолюдина, коли б не владний погляд його чорних вогняних очей. Худорлява горбоноса донна Маргарита схожа була на старого каноніка, незважаючи на блискучу діадему та потрійне смарагдове кільце.

— Ви сьогодні пунктуальні. Це дуже добре. Але не турбуйтеся, ваші гості ще не прибули. — В лапи гепарда вп'ялась ще одна

колючка. — Танкред уже тут.

У протилежному кутку салону князів небіж, чорний і тонкий, як вуж, розповідав щось страшенно дотепне, але, мабуть, непристойне кільком молодикам, які мало не лягали зі сміху, а сам весь час неспокійно позирав на двері. Танці вже почалися, з бального залу, через цілу низку салонів, долинали звуки оркестру.

— Сьогодні ми чекаємо і полковника Паллавічіно, який так чудово повівся на Аспромонте.

Ця фраза князя Понтелеоне здавалась простою тільки на перший погляд. Зовні це була лише констатація факту, позбавлена будь-якого політичного змісту, — скромна похвала тактовності, делікатності, навіть ніжності, з якими в ногу генерала було всаджено кулю. У ній схвалювалась благородність Паллавічіно, який так по-лицарськи опустився на коліна перед пораненим героєм і поцілував йому руку, поки той лежав під каштаном на калабрійському пагорбі і теж усміхався, але не іронічно, як можна було б очікувати, а від зворушення (бо Гарібальді, на жаль, не мав почуття гумору). Крім того, в цій фразі був, так би мовити, прихований комплімент воєнному хисту полковника, який ретельно продумав розташування військ, правильно розставив батальйони і здобув перемогу над тим самим противником, який зовсім недавно, цілком незрозумілим чином розгромив при Калатафімі п'ятитисячну армію Ланді^[136]. Нарешті, в глибині душі Понтелеоне давав «чудовому поведженню» полковника також значно ширше тлумачення: йому пощастило зупинити, перемогти, поранити, узяти в полон Гарібальді і врятувати таким чином той компроміс, якого з таким трудом було досягнуто між старим та новим ладом.

Немов у відповідь на ці схвальні слова й думки на сходах почулося бряжчання брелоків, ланцюжків та острог, і незабаром в залі з'явився сам полковник, одягнений у теплий двобортний кітель, тримаючи під пахвою правої руки свій трикутний капелюх з китицею, а лівою підтримуючи криву шаблю. То був світський чоловік з приємними, м'якими манерами, відомий віднині на всю Європу як цілувальник рук. Дами, які відчували цього вечора дотик напахчених вусів полковника на своїх пальчиках, могли з усіма деталями уявити собі той історичний епізод, який так прославляла преса.

Стійко витримавши потік похвал, котрими зустріли його Понтелеоне, потиснувши два пальці, які йому простяг дон Фабріціо,

Паллавічіно був поглинутий легкими, пахучими хвилями шовку: його обступили дами. Мужнє обличчя полковника височіло над білими, мов морська піна, жіночими плечима, і в усьому салоні можна було чути уривки його фраз: «Я плакав, графине, плакав, як мале дитя», або: «Він був прекрасний і величний, мов той архангел». Ця чоловіча сентиментальність Паллавічіно зачаровувала жінок, які завдяки його берсальєрам уже могли нічого не боятись. Анджеліка та дон Калоджеро барились; Саліни вже збирались перейти до іншого салону, але раптом побачили, що Танкред покинув своїх співрозмовників і стрілою помчав до входу: нарешті з'явилися ті, кого всі чекали. Великий рожевий кринолін мірно коливався, відтіняючи білі плечі Анджеліки та її ніжні й сильні руки. Маленька голова на гарній білій шиї дівчини, яку прикрашала низка навмисне скромних перлин, була гордовито піднята. Коли її величенька, але гарної форми рука звільнилась від довгої лайкової рукавички, всі побачили, як заіскрився неаполітанський сапфір. Дон Калоджеро йшов слідом за нею, немов той казковий пацюк-охоронець прекрасної троянди. Одягнутий він був хоча й не елегантно, але досить пристойно. Седара зробив лише одну помилку, причепивши до вилоги фрака орден Італійської корони^[137], яким його нещодавно нагородили. Проте ця недоречна прикраса невдовзі зникла в одній із потайних кишень Танкреда.

Анджеліка перейняла у свого нареченого ту стриманість, яка лежить в основі доброго тону. «Ти можеш бути експансивною та балакучою лише зі мною, люба, всі інші повинні бачити в тобі майбутню княгиню Фальконері, вищу за багатьох і рівну найвищим», — повчав її Танкред. Отже, вона привітала господиню з добре відрепетируваним виразом дівочої скромності, неоаристократичної гордовитості та юної граціозності.

Палермці, врешті, теж італійці і теж чутливі до жіночої вроди та до грошей. Усі знали, що чарівний Танкред бідний, як церковна миша, і вважали його незavidною партією (і дарма, як стало зрозуміло пізніше, коли було вже пізно); у заміжніх дам він користувався більшим успіхом, аніж у дівчат, які хотіли заміж. Ці приваби і вади Анджеліки та її жениха забезпечили їй несподівано теплий прийом. Можливо, деякі юнаки ладні були кусати собі лікті, що самі не зуміли відшукати для себе таку прекрасну амфору, повну золотих монет. Проте всі знали, кому належала Доннафугата, і не дивувались, що саме Танкредові

князь передав знайдений там скарб — немов, скажімо, несподівано виявлені поклади сірки, — як не крути, то була його власність.

А втім, ці заздрощі не могли потьмарити сяйва зелених променистих очей. Серед юнаків навіть почалася штовханина: усі навперебій хотіли відрекомендуватись Анджеліці і запросити її на танець. Кожному з цих кавалерів Анджеліка поблажливо всміхнулась свіжими, мов вишні, устами і показала свій *carnet*^[138], де проти всіх польок, мазурок та вальсів стояло одне ім'я: Фальконері. Потім підбігли дівчата і стали навперебій пропонувати: будемо на «ти»! Незабаром вона відчула себе, наче дома, серед людей, які не мали жодного уявлення ні про її селючку-матір, ні про її лихваря-батька.

Анджеліку ні на мить не зрадило самовладання: ніхто не бачив, щоб вона надмірно розглядала присутніх чи розмахувала руками, і голос її ні разу не вирізнявся з гомону голосів інших жінок.

— Розумієш, люба, — повчав її напередодні Танкред, — ми надаємо неабиякої ваги обстанові наших домівок і тому ображаємось, коли на них не звертають уваги. Отже, роздивляйся уважно навколо себе і хвали все, що бачиш. До речі, палац Понтелеоне заслуговує на це. Однак пам'ятай, що ти вже не наївна провінціалка, яка дивується з усього, що потрапляє їй на очі. Ти повинна поєднувати похвалу із зауваженнями. Коли бачиш щось гарне, не бійся сказати про це, але завжди порівнюй його з тим кращим, що ти вже бачила раніше.

Анджеліка багато чого навчилася під час своїх довгих прогулянок по доннафугатському палацу. Тепер вона могла захоплюватись гобеленами Понтелеоне і водночас зауважувати, що гобелени в палаці Пітті^[139] мають набагато кращі бордюри; хвалити «Мадонну» Дольчі^[140], але додавати, що меланхолійна «Мадонна дель Грандука»^[141] значно експресивніша. Коли котрийсь із кавалерів приніс їй скибку торта, вона, покуштувавши його, сказала, що здоба чудова, майже така, яку робить «месьє Гастон», кухар Салін. А що «месьє Гастон» був «Рафаелем кухонь», а майстер, який виткав гобелени Пітті, був «месьє Гастоном» ткацького верстата, то ніхто не міг заперечити їй, і всі, навпаки, сприйняли це порівняння як комплімент. З того вечора Анджеліка почала набувати незаслуженої репутації тонкого знавця мистецтва, яка супроводжувала її все життя.

У той час, як Анджеліка збирала свої лаври, Кончетта й Кароліна своєю полохливістю відштовхували од себе найчемніших кавалерів і не спускали очей з матері, яка розмовляла на дивані зі своїми двома старими подругами. Дон Фабріціо пішов по салонах. Він цілував руки жінкам, котрих зустрічав, плескав по плечах чоловіків, котрі вітались з ним, і відчував, як його повільно опановує поганий настрій. Насамперед йому не подобались покої — господарі не обновляли своїх меблів протягом останніх сімдесяти років; вони залишались такими, якими були в добу королеви Марії-Кароліни. Вважаючи себе людиною сучасних смаків, Саліна обурювався: «Боже мій, з такими прибутками, як у Дієго, вже давно можна було б викинути на смітник увесь цей мотлох, усі ці потьмянілі дзеркала! Хай би придбав гарні меблі з палісандрового дерева, оббиті плюшем, і хоч трохи пожив з комфортом. Як тільки йому не соромно перед гістьми? Треба йому врешті-решт про це сказати». Звичайно, князь нічого нікому не сказав — ці його міркування були породжені виключно поганим настроєм і бажанням усім перечити, тому були швидко забуті: зрештою, він сам уже давно нічого не змінював у своїх палацах у Сан-Лоренцо та Доннафугаті. Але в той момент це тільки збільшувало його роздратування.

Жінки, що були присутні на балу, йому теж не сподобались. Кілька з літніх дам були колись його коханками; тепер, побачивши їх, отяжілих від років і в оточенні невісток, він з гіркотою подумав, що змарнував найкращі свої роки, домагаючись любові у таких потвор. Та й молоді, за незначним винятком, були не кращі. Правда, він довгенько таки милувався гордовитою, але делікатною постаттю юної сіроокої герцогині ді Пальма, а побачивши чарівну Туту Ласкарі, подумав, що якби був молодший, то їх зустріч могла б скінчитися інакше. Але решта... «Добре, що Анджеліка вийшла з доннафугатської п'тьми. Вона покаже палермцям, що таке гарна жінка».

Невдоволення князя не було зовсім безпідставним: у ті часи численні шлюби між двоюрідними братами та сестрами, в основі яких лежав перш за все голий розрахунок, а також небажання шукати кращого партнера, спричинилися до певного виродження палермської аристократії. Цьому посприяла також нестача білків і надмір крохмалю в харчах. На світ дедалі частіше стали з'являтися кволі золотушні діти, яких, до того ж, змалку привчали нехтувати фізичною діяльністю на

свіжому повітрі. Особливо згубно це позначалось на дівчатах, що росли хирлявими, хворобливими бридулями. Вони громадились купками, іноді кидаючи — всі разом — закличні погляди переляканим юнакам, і здавалось, що їм судилося хіба що відтіняти своєю потворністю вроду кількох справжніх красунь, таких, як русява Марія ді Пальма та велична Елеонора Джардінеллі, що гордо пропливали по салонах, немов лебеді по ставку, повному жаб. Чим довше він дивився на них, тим більше це його дратувало. Проходячи довгою галереєю, посеред якої стояв великий пуф, що на ньому зібралось ціле кодрло цих жалюгідних істот, дон Фабріціо, чий розум виховувався довгими, часто абстрактними роздумами на самоті, раптом немов побачив перед собою мавпятник з цілою сотнею молодих макак. Йому здалося, що вони кожної миті можуть вихопитися на люстри і почати гойдатись, зачепившись за них хвостами, виставляючи свої зади, обкидаючи мирних гостей горіховою шкаралупою та сповнюючи повітря дикими криками.

Це зоологічне видіння князя несподівано розвіяли релігійні заклинання, які раз по раз долинали з гурту цих макак у кринолінах:

— Матінко Божа, який чудовий будинок! — вигукували бідолашні дівчата. — Матінко Божа, який красунь цей полковник Паллавічіно!

— Матінко Божа, як у мене болять ноги!

— Матінко Божа, я така голодна. Коли вже, нарешті, відчинять бенкетну залу!

Взивання до Богоматері, що його на всі голоси повторював цей дівочий хор, знов перетворили макак на людей: важко було припустити, щоб мавпи навернулися на католицизм.

З легким почуттям відрази князь пішов до сусіднього салону, де отаборилося інше плем'я — чоловіки. Молодші подалися до зали танців, і в салоні залишилися здебільшого князеві ровесники, що вважали себе його друзями. Він на хвилю підсів до них. Тут ніхто не звертався до небесної цариці, зате кожен вважав своїм обов'язком вимовити якусь банальність. Ці пани між собою називали дона Фабріціо ексцентриком; на його захоплення математикою вони дивилися майже як на патологічне збочення, і коли б він не був князем Саліною, коли б його не знали як вправного наїзника, невтомного мисливця і неабиякого джигуна, то паралакси і телескопи, біля яких він проводив стільки часу, напевно поставили б його за межі «вищого

товариства». А втім, до князя мало хто звертався, бо холодна блакить його очей, що просвічувала крізь важкі примружені повіки, спантеличувала співрозмовників, і вони бокували від нього не тому, що надто поважали, як гадав дон Фабріціо, а тому, що боялись.

Він підвівся. Його меланхолія переросла в гнітючий настрій. Він даремно прийшов на цей бал: Стелла, Анджеліка та його дочки чудово обійшлися б і без нього, а він міг би тепер спокійно сидіти у своєму маленькому кабінеті, поруч з терасою, в будинку по вулиці Саліна, слухати дзюрчання фонтану і ловити комети в телескоп. «Але я тут... Було б нечемно піти зараз додому. Піду гляну на танцюючих».

Од підлоги до стелі танцювальна зала сяяла золотом — світлим, майже сріблястим на стінах і зовсім темним на наличниках та зачинених внутрішніх віконницях, завдяки чому кожний, хто потрапляв до цього приміщення, відчував себе немов замкнутим усередині дорогоцінної шкатулки, з якої немає виходу в грубий зовнішній світ. Це була не та непристойна бронзова позолота, до якої вдаються сучасні декоратори, а чисте тьмянувате золото — такий колір має іноді волосся деяких дітей на півночі країни — яке ретельно і не по-сьогоднішньому цнотливо приховувало свою справжню ціну і краса якого примушувала забувати про його вартість. Подекуди на стінах світло канделябрів вихоплювало із затінку панно в стилі рококо з вирізьбленими квітами, такими блідими, що вони здавались відблиском світла люстр.

Ця сонячна тональність, ця гра світла й тіней раптом викликала надзвичайно болісне відчуття у князя, який стояв, спершись на одвірок дверей. Посеред цієї патриціанської розкоші в його пам'яті раптом почали поставати сільські картини: ця хроматична гама нагадала йому безкраї лани, які простягалися навколо Доннафугати, благаючи милості у безжального неба. У цій залі, так само, як і в серпні на полі, він уже давно зібрав свій урожай, залишилась тільки згадка про нього — колір вигорілої на сонці, нікому не потрібної стерні. Звуки вальсу, що линули в задушливому повітрі, здалися йому відтворенням невпинних поривів вітру, який виливає свою тугу, граючи на арфі спраглої землі — вчора, сьогодні, завтра, вічно. Юрма танцюючих, у якій було стільки далеких, хоча й близьких йому по крові людей, раптом почала здаватись йому нереальною, немов майже погаслі

згадки про давнє минуле, такою ж ефемерною, як сон. Величні боги, які сиділи на своїх позолочених тронах, схилилися з настельних фресок, щоб глянути на юрму, безжальні й усміхнені, як літнє небо. Звичайно, вони вважали себе вічними, аж поки одного дня тисяча дев'ятсот сорок третього року бомба, виготовлена у Піттсбурзі, штат Пенсільванія, не довела їм протилежного.

— Чудово, князю, чудово! Тепер таких речей уже не роблять! От де грошей вгатили!

Біля князя зупинився Седара. Його маленькі хитрі очиці пильно оглядали залу, прикидаючи її вартість, байдужі до краси.

Князь раптом відчув, що він люто ненавидить дона Калоджеро. Це через нього й інших таких, як він, через їхні темні махінації, пожадливість, зажерливість над усіма палацами нависла тінь смерті. Це через нього та його друзів, через їх відчуття власної неповноцінності, їх заздрощі дон Фабріціо, дивлячись на танцюючих у чорних фраках, думав про круків, які ширяють над глухими ущелинами, шукаючи падла. Йому захотілося наговорити мерові грубощів, послати його під три чорти. Але він стримався: то був гість, батько Анджеліки. Можливо, цей Седара теж по-своєму нещасний.

— Чудово, доне Калоджеро, чудово. Але не менш чудові наші діти.

Саме в цю мить у танці повз них пропливали Танкред і Анджеліка; юнача рука в рукавичці ледь торкалася талії дівчини, витягнуті руки сплелися разом. Вони не відривали одне від одного очей. Його чорний фрак і її рожева сукня злились разом, і вони були схожі на якусь чудну коштовну прикрасу. То було надзвичайно хвилююче видовище: двоє закоханих, які танцюють разом, сліпі до вад одне одного, глухі до застережень долі, переконані, що ціле їхнє життя буде таким же гладким, як і підлога цього салону, несвідомі актори, яким режисер велить зіграти ролі Ромео і Джульєтти, приховавши від них склеп і отруту, які, однак, передбачені сценарієм. Ні він, ні вона не були добрими людьми, у житті їх вів розрахунок і таємні цілі; але обоє вони були милі й зворушливі, а їхні не дуже чисті, зате простодушні амбіції розпливалися за словами, повними грайливої ніжності, що їх він шепотів їй на вухо, за пахощами її волосся, за тісними обіймами цих їхніх смертних тіл.

Наречені віддалялися. Пропливали інші пари, не такі гарні, але такі ж зворушливі, такі ж засліплені своїм минушим щастям. Донові

Фабріціо стислося серце: він відчув, як його відразу поступається місцем перед глибоким співчуттям до цих недовговічних істот, що раділи скупому променю радості, дарованому їм між темрявою, що передувала їхньому народженню, і потемками, що наставали після передсмертних судом. Як мати таку злобу до тих, кого чекає певна смерть? Адже це все одно, що уподібнюватися до тих торговок рибою, які шістдесят років тому глумилися над приреченими до страти на базарному майдані в Палермо. Схожі на мавп дівчата, що сиділи на дивані, та старі недоумкуваті знайомі раптом здалися князеві безпорадними і беззахисними істотами, мов та скотина, що сповнює жалібним ревом палермські вулиці, коли її серед ночі женуть на забій. До кожного з них рано чи пізно завітає така ж процесія, яку він бачив по дорозі на бал, кожен у свій час почує срібний дзенькіт дзвіночка. Ні, вони не заслуговують на його ненависть. Ненавидіти можна лише безсмертних.

Крім того, усі, хто зібрався у цьому палаці, усі ці бридулі, бевзі, всі пойняті марнолюбством чоловіки й жінки були однієї з ним крові, найближчі для нього люди. Лише серед них він міг почувати себе невимушено. «Можливо, я розумніший за них, безперечно освіченіший, але ми одного поля ягоди, і я повинен бути завжди разом з ними».

Князь почув, як дон Калоджеро розмовляє з Джованні Фінале про можливе підвищення цін на бринзу. В хитрих очицях Седари світилася радість. Дон Фабріціо міг залишити його без докорів сумління.

Досі стримувана злість додавала князеві енергії, але, заспокоївшись, він відчув утому; минула вже друга година ночі. Дон Фабріціо почав шукати місця, де можна було б спокійно посидіти осторонь від людей, таких рідних йому і таких нудних. Невдовзі він знайшов те, що шукав, — це була маленька тиха бібліотека, добре освітлена, але порожня. Князь сів, потім підвівся, щоб налити собі води із карафки, яка стояла на столику. «Вода — єдиний напій, що не шкодить здоров'ю», — подумав він, як справжній сицилієць, і не став витирати краплі, що залишились на губах. Напившись, князь сів; це місце йому подобалось, невдовзі він став почуватись тут зовсім невимушено. Бібліотека не опиралась йому, бо з усього було помітно, що тут рідко бувають люди. Понтелеоне не належав до тих, хто марнує

час за книгою. Дон Фабріціо став розглядати картину, що висіла навпроти на стіні. То була непогана копія «Смерті праведника» Греза^[142]. На ній було зображено вмираючого. Він лежав на чистій постелі, оточений засмученими внуками та граціозними внучками, які підіймали до неба руки. Дівчата були пишнотілі, у відкритих сукнях, вираз їхніх облич викликав уявлення скоріше про хтивість, аніж про скорботу: безперечно, саме в них крився справжній зміст картини. Дон Фабріціо спочатку здивувався, що Діго може подобатись ця меланхолійна сцена, але скоро заспокоївся: його друг навряд чи заходив до цієї кімнати частіше, ніж двічі на рік.

Потім він запитав себе, чи не нагадуватиме «Смерті праведника» його власний скін. Можливо, що так, але постіль не буде такою чистою, бо у вмираючих вона завжди забруднена: блювотина, випорожнення, плями від мікстур... Можна було також сподіватись, що Кончетта, Кароліна та інші будуть одягнуті пристойніше. Але загалом картина буде дуже схожа. Як завжди, думка про власну смерть заспокоїла його так само, як турбувала смерть інших; можливо, тому, що в глибині душі він почував, що його кончина нікого не засмутить, — адже разом з ним помре той світ, в якому він жив.

Згодом князь подумав про те, що слід було б полагодити фамільний склеп у монастирі капуцинів. Шкода, що тепер заборонено підвішувати трупи за шию, як двісті років тому: можна було б бачити, як він поступово муміфікується. У нього був би грізний вигляд — високий, широкоплечий, він би полохав дівчат своєю застиглою посмішкою на пергаментному обличчі та своїми білими пікейними панталонами. Але ні, його одягнуть у святковий костюм, можливо, у цей самий фрак, який на ньому сьогодні.

Двері до бібліотеки відчинилися.

— Дядечку, цього вечора ти справжній красунь. Тобі дуже личить фрак. Але що це ти розглядаєш? О, ти залицяєшся до смерті!

Танкред стояв під руку з Анджелікою; обоє перебували ще під збудливим впливом танцю і обоє були втомлені. Анджеліка сіла і попросила в Танкреда хусточку, щоб витерти скроні. Дон Фабріціо простяг їй свою. Молоді люди подивилися на картину з цілковитою байдужістю. Їхнє уявлення про смерть було суто абстрактним фактом, який вони взяли до відома, воно нічим не нагадувало того знайомого князю майже фізичного відчуття, що коріниться в самій глибині його

єства. Звичайно, смерть існувала, але для інших. Дон Фабріціо подумав, що саме ця відсутність відчуття близькості найвищої потіхи робить молодих такими вразливими до страждань — старі знають, що для них аварійний вихід уже близько.

— Князю, — мовила Анджеліка, — нам сказали, що ви тут. Ми прийшли сюди трохи відпочити, але маємо прохання до вас. Сподіваюсь, ви мені не відмовите. — Вона поклала руку на рукав дона Фабріціо; в її усміхнених очах грали лукаві іскорки. — Я хочу запросити вас на мазурку. Погодьтеся, не будьте злим, усі знають, що колись ви чудово танцювали.

Від радості князь раптом знову відчув себе молодим: до дідька фамільні склепи! Його щоки затремтіли від задоволення. Проте він завагався: мазурка, цей гусарський танець, безперервне тупання ногами та ставання на коліна, був уже не для його суглобів. Він з радістю опустився б на коліна перед Анджелікою, та що, як потім важко буде підвестися?

— Дякую, Анджеліко, з тобою я почуваю себе молодим. Я охоче задовольнив би твоє бажання, але замість мазурки краще подаруй мені перший вальс.

— Бачиш, Танкреде, який у тебе чудовий дядечко? Він не капризує, як ти. Знаєте, князю, він не хотів дозволити мені запросити вас на танець. Він ревнує.

Танкред засміявся.

— Коли в тебе такий гарний та елегантний дядько, то не дивно й приревнувати. Але цього разу я не заперечую.

Усі троє засміялися. Дон Фабріціо запитував себе, що спонукало їх прийти сюди: жалість чи бажання поглузувати з нього? А втім, хіба йому не однаково? Вони обоє такі милі.

Виходячи, Анджеліка торкнулась пальцем оббивки на кріслі:

— Чудові крісла! І колір який гарний! Але у вас, князю...

Корабель далі прямував заздалегідь встановленим курсом. Танкред не витримав:

— Годі, Анджеліко. Ми обидва тебе дуже любимо навіть без твого смаку до меблів. Облиш крісла і ходімо танцювати.

Ідучи до танцювальної зали, дон Фабріціо побачив, що Седара ще розмовляє з Джованні Фінале. З окремих слів — тургідум, спельта, двозернянка — можна було зрозуміти, що вони говорили про ціни на

пшеницю. Князь знав, що ця розмова закінчиться запрошенням мера в гості до Фінале, який був схиблений на сільськогосподарських нововведеннях у своїй садибі в Маргароссі і вже встиг пустити на вітер усе своє майно.

Анджеліка та дон Фабріціо танцювали блискуче. Князь вів свою даму напрочуд легко й упевнено, і його величезні чорні лаковані черевики жодного разу не зачепили світлих атласних тувельок. Велетенська правиця князя впевнено обіймала талію дівчини, його підборіддя ледь торкалося чорних хвиль її волосся, і він з насолодою вдихав тонкий аромат французьких парфумів, який не міг пересилити п'яного запаху юного свіжого тіла. Дон Фабріціо раптом згадав слова Тумео: «Її постіль, мабуть, пахне раєм». Слова непристойні, грубі, але такі близькі до істини. О, цей Танкред...

Анджеліка не вмовкала. Її природне марнолюбство було так само задоволене, як і невситима амбіція.

— Я така щаслива, дядечку. Всі були такі добрі до мене, такі ласкаві. А Танкред просто чудовий, і ви теж. Усім цим я зобов'язана вам, дядечку, навіть Танкредом. Адже коли б ви не згодились, то все могло б бути зовсім інакше.

— Я тут ні при чому, донечко. Усім цим ти зобов'язана самій собі, лише собі.

Князь мав рацію: перед красою Анджеліки Танкред міг би ще встояти, та не перед її багатством. Він би одружився з нею, незважаючи ні на які перешкоди. Серце князя раптом стиснулось від болю: він побачив перед собою очі Кончетти, горді, але переможені. Проте біль скоро вщух; з кожним туром вальса з плечей князя спадав рік. Він відчував себе таким, яким був у двадцять років, коли танцював у цьому ж залі зі Стеллою, коли ще не знав розчарувань, нудьги й багато чого іншого... На якусь мить у цю ніч він зовсім забув про смерть — вона знов була для нього чимось, що трапляється «з іншими».

Князь так глибоко поринув у свої спомини, які так гармоніювали з його теперішніми пережиттями, що навіть не помітив, що в залі танцюють лише вони з Анджелікою. Можливо, попереджені Танкредом, інші пари зупинились, щоб помилуватись на них. Подружжя Понтелеоне теж було в залі, обоє були зворушені: самі

старі, вони добре розуміли його, старого. Але хоч Стелла теж була немолода, вона дивилася на це видовище похмурими очима. Коли оркестр замовк, то ледве не пролунали оплески; проте у князя був надто суворий вигляд, щоб гості могли дозволити собі таку вільність.

Після вальсу Анджеліка запросила дона Фабріціо повечеряти разом з ними. Князь і не бажав би кращого, але раптом, уявивши себе на місці Танкреда, подумав, як нудно було б йому самому тридцять років тому розважати старого дядька, коли б поруч нього сиділа Стелла. «Закохані завжди прагнуть залишитися на самоті або загубитися в юрмі незнайомих людей, тільки б не зостатись із старими і, що найгірше, із старими родичами».

— Дякую, Анджеліко, я не голодний. Підживлюсь чимось навстоячки. Іди з Танкредом і не турбуйся про мене.

Князь почекав, поки Танкред та Анджеліка зникли за дверима, і за хвилину й собі подався до банкетної зали. В глибині її стояв вузький та довгий стіл, освітлений дванадцятьма знаменитими канделябрами з позолоченого срібла, що їх дід дона Дієго одержав від іспанського короля, коли був послом у Мадриді. Шість срібних атлетів та шість жіночих статуєток стояли напереміну на високих п'єдесталах, тримаючи над головами позолочені факели, кожен з яких був увінчаний дюжиною запалених свічок. Скульптор майстерно відтворив спокійну впевненість чоловіків, які держали свій тягар без жодного зусилля, та граціозну напругу жінок. Дванадцять чудових витворів мистецтва. «Та за це можна було б придбати бозна-скільки гектарів землі», — сказав би бідолашний Седара, побачивши подібну річ. Дон Фабріціо пригадав, як одного дня Дієго показав йому футляри цих канделябрів — справжні скрині із зеленого сап'яну, на боках яких виднілись тиснені золотом трикутний щит Понтелеоне та сплетені вензелі іспанського короля.

Під цими канделябрами, під високими п'ятиярусними вазами з пірамідами всілякого печива, якого ніхто ніколи не куштував, на столі в кілька рядів стояли таці з червоними, мов корали, вареними лангустами, жовтим, як віск, телячим *chauds-froids*^[143], сталєво-сірими морськими окунями, залитими густим соусом, золотистими смаженими на рожнах індичками та бекасами, рожевим печінковим паштетом у желатиновому студенці, янтарними драглями та іншими

розмаїтими барвистими наїдками. На обох кінцях столу стояли великі срібні супниці з прозорим, як бурштин, *consommé*^[144]. Кухарі, мабуть, добре попопріли, з самого світанку готуючи цю вечерю.

«Боже, скільки їжі! Донна Маргарита не осоромиться! Але це вже не для мого шлунку», — подумав князь.

Він пройшов повз буфет з напоями, який стояв праворуч, сяючи кришталем та сріблом, і попрямував до столу з солодощами, на якому можна було впізнати величезні, схожі на гірські вершини, руді *babas Monts Blancs*^[145] зі сніжно-білими шапками крему, віденські пиріжки, вкриті білими цятками мигдалю і зеленими — фісташок, гори шоколадних заварних тістечок, схожих на ґрунт з долин Катанії, звідки вони кружними шляхами й походили, різноманітні *parfaits*^[146], які поскрипували, коли хтось набирав лопаткою порцію; мажорні мелодії зацукрованих вишень, кислуваті арії соковитих ананасів, «тріумф гурманства», вкритий зеленою масою мелених фісташок, і, нарешті, безсоромні *gâteaux des Vierges*^[147] у формі дівочих перс. Дон Фабріціо взяв собі два такі тістечка — на тарілці вони виглядали карикатурою на святу Агату, яка показує свої відрізані груди^[148]. «Як це святий престол не здогадався заборонити ці тістечка, коли ще міг це зробити? «Тріумф гурманства» (тобто обжерства, а це ж смертний гріх!), груди святої Агати, виставлені на продаж у монастирях і куповані для частування гостей! Гм!»

Дон Фабріціо пильно оглянув залу, повну пахощів ванілі, вина та пудри, шукаючи вільного місця. Танкред побачив його з-за свого столу і кивнув на стілець біля себе. Анджелі-ка зиркнула на своє відображення в срібній тазі і поправила зачіску. Дон Фабріціо, посміхаючись, похитав головою і пішов далі. З-за сусіднього столу долинув вдоволений голос Паллавічіно: «Я пам'ятатиму все життя...» Поруч нього було вільне місце. Але який нудний тип! Може, все-таки вибрати вдавану, але приємну люб'язність Анджеліки і лапідарні дотепи Танкреда? Ні, краще вже нудьгувати самому, ніж набридати іншим. Дон Фабріціо підійшов до столу полковника, спитав дозволу і сів поруч з ним. Те, що, побачивши його, той устав, піднесло його в очах Гепарда. Смакуючи своє бланманже з фісташками і корицею, князь розговорився з полковником і незабаром відчув, що його перше враження від Паллавічіно було дещо хибним. Полковник зовсім не був

дурнем, його пишні фрази призначались лише для дам. Він теж належав до «благогородних», і з-під гордих берсальєрських відзнак на його кітелі виринув неодмінний скептицизм його класу, адже він почував себе у своєму рідному середовищі, де не було потреби в риториці, призначеній для казарм і дам-шанувальниць.

— Радикали хочуть прикувати мене до ганебного стовпа за те, що в серпні я наказав моїм берсальєрам стріляти в генерала. Але скажіть, як я міг діяти інакше, коли цього вимагав наказ, що лежав у мене в кишені? І, крім того, мушу визнати, що коли я побачив перед собою на Аспромонте цю галасливу юрму головорізів з пиками невинуваних фанатиків та професійних заколотників, то з радістю відчув, що мої особисті думки не розходяться з наказом. Коли б я не дав команди стріляти, то з мого полку навряд чи щось би залишилось. Та не в цьому лихо — це могло б призвести до австрійської та французької інтервенції. А тоді почалася б така веремія, що ми й не зогляділись би, як не стало б цього чудом народженого італійського королівства. До речі, між нами кажучи, від цієї короткої перестрілки найбільше виграв сам Гарібальді: інакше ця банда ні за що не випустила б його із своїх лабетів. Ви ж знаєте, як використовували його для своїх цілей усілякі підозрілі типи, наприклад Дзамб'янкі^[149]. Можливо, то були шляхетні цілі, але геть безглузді, інспіровані з Тюільрі^[150] та палацу Фарнезе^[151]. Усі ці люди дуже відрізнялися від тих патріотів, які висадились у Марсалі і мріяли повторити в Італії французький сорок восьмий рік. Гарібальді розумів усе це. В ту мить, як я опустився перед ним на коліна, він потиснув мені руку так гаряче, немов не за мою команду дістав кулю в ногу п'ять хвилин тому, і знаєте, що він мені сказав, зовсім тихо, наче боявся, що його можуть почути інші? «Дякую, полковнику!» За що дякую, питаю я вас? За те, що я навіки скалічив його? Навряд. Він був мені вдячний за те, що я допоміг йому зрозуміти, якими боягузами, легкодухами, якими чванливими марнославцями, якщо не гірше, є ці його так звані послідовники.

— Пробачте, полковнику, але чи не здається вам, що ви зайшли надто далеко з вашими поклонами та цілуванням рук?

— Йй-богу, ні. Ці вияви почуттів були стихійними. Коли б ви бачили цього бідолашного героя, як він лежав долі під каштаном, страждаючи не лише тілесно, а й духовно. У всіх, хто там був, серце обливалось кров'ю. Усі раптом зрозуміли, що перед ними дитина, легковажний,

простодушний хлопчисько, незважаючи на його сиву бороду. Я повинен був діяти як жандарм, але не міг подолати почуттів. Та й чому я мав долати їх? Я цілую руки лише жінкам, але в ту мить, князю, я бачив перед собою ангела, а не звичайну людину, ангела-покровителя Королівства, перед яким схиляються всі військові.

Повз їх стіл у цю мить проходив лакей, і дон Фабріціо попросив його принести скибку Монблану та келих шампанського.

— А ви, полковнику? Ви нічого не хочете?

— Ні-ні, дякую. Їсти я нічого не буду. Хіба вип'ю трохи шампанського.

Потім він знову повернувся до своєї розповіді; було видно, що йому ніяк не вдавалося відігнати од себе згадку про ті кілька пострілів, які були доказом його чудової військової вправності.

— Коли мої берсальєри почали обеззброювати його солдатів, ті страшенно лаялись і проклинали — знаєте кого? — його, який своєю кров'ю заплатив за все! Яка ганьба! А втім, нічого дивного — вони відчули, що з їхніх лабетів вислизає це велике дитя, яким вони так довго прикривали свої темні інтриги! Що ж, навіть якщо мої знаки пошани були надмірними, мені не соромно за себе. Ми, італійці, ніколи не перебільшуємо у виявах емоцій, бо це найефективніший з усіх політичних аргументів, що є в нашому розпорядженні.

Полковник випив вино, яке йому подали, і це, здавалось, лише збільшило його гіркоту.

— Ви їздили на континент після проголошення Королівства? Ні? І добре зробили, що не їздили. Це жахливе видовище. Ми ніколи не були такими роз'єднаними, як після об'єднання. Турин не хоче відмовлятися від ролі столиці, Мілан вважає наше правління гіршим за австрійське, Флоренція боїться позбутися своїх витворів мистецтва, Неаполь плаче за своєю промисловістю, яка не витримує конкуренції з північчю, а тут, на Сицилії, готується якась величезна безглузда катастрофа... Сьогодні, можливо, завдяки і вашому покірному слугі, більше не говорять про червоні сорочки, але згодом про них заговорять знову. А коли вони зникнуть, то з'являться інші, якогось іншого кольору, але потім усе одно знову будуть червоні. Чим усе це закінчиться? Тепер усі вірять в «щасливу зірку Італії»^[152], але ви, князю, знаєте краще від мене, що жодне світило не вічне.

Трохи захмелівши, полковник ще довго виголошував подібні пророцтва, і, слухаючи його, дон Фабріціо відчував, як від тривожних передчуттів у нього стискається серце.

Коли пробило шосту, бал ще тривав. Гості були стомлені і їм страшенно хотілося спати. Але піти рано означало б, що бал не вдався, і було б образою для господарів, які завдали собі стільки клопоту.

Обличчя в жінок поблідли, сукні зім'ялися, дихання стало важким.

— Матінко Божа, як я втомилась!

— Матінко Божа, як я хочу спати!

Обличчя чоловіків були брезкими, в роті було повно гіркої слини, краватки порозв'язувалися. Вони все частіше заходили до маленької кімнатки, суміжної з танцювальною залою. Там рядами стояли десятків зо два великих нічних горщиків, наповнених по самі вінця; з деяких з них уже лилося через верх. Розуміючи, що бал ось-ось закінчиться, сонні слуги вже не міняли свічок. Воскові недогарки освітлювали салони тьмяним зловісним світлом. У спорожнілій банкетній залі залишались самі недоїдки та склянки з недопитим вином, яке похапцем допивали слуги, скося позираючи на двері. Крізь шпарки в позолочених віконницях проникало сіре, плебейське світло світанку.

Гості поступово розходились; кілька з них, прощаючись, юрмилися біля донни Маргарити:

— Чудово!

— Казковий бал!

— Як у старі добрі часи!

Танкред добряче спітнів, поки, нарешті, розбудив дону Калоджеро, який, відкинувши голову, спав у кріслі. Холоші його штанів підсунулися майже до колін, і над шовковими шкарпетками виднілися грубі кальсони з домотканого полотна. У полковника Паллавічіно були синці під очима, проте він голосно заявляв усім, хто хотів його слухати, що з палацу Понтелеоне він вирушить просто на плац: цього вимагала залізна полкова традиція.

Коли князівська родина знову всілась на змокрілих від роси подушках карети, дон Фабріціо заявив, що піде додому пішки, мовляв, йому треба трохи просвіжитись, у нього болить голова. Насправді він хотів знайти трохи розради, споглядаючи зірки. Кілька з них ще сяяли

на небі, просто в зеніті. Як завжди, побачивши їх, князь піднісся духом. Вони були далекі, всемогутні, але завжди покірні його розрахункам — пряма протилежність людям, занадто близьким, слабким і таким непостійним.

На вулицях уже почався рух: з'явилося кілька візків, навантажених купами покидьків, вчетверо більшими за ослів, які їх тягнули. Мимо проїхала довга відкрита підвода з безладно зваленими тушами биків, недавно забитих і четвертованих: безсоромна смерть виставила напоказ усі їхні нутроші. Раз у раз на бруківку капала червона густа кров.

З поперечної вулички, на сході, над самим морем виднівся шматок неба: там сяяла його давня знайома, Венера; вона завжди вірно чекала на дону Фабріціо, коли йому доводилося виходити надвір рано-вранці — чи то в Доннафугаті на полюванні, чи тепер після балу.

Князь зітхнув. Коли вже, нарешті, вона призначить йому довгождане побачення там, де немає ні крові, ні покидьків — у царстві вічного спокою?

Розділ сьомий

Смерть князя

Липень, 1885

Це відчуття було здавна знайоме дону Фабріціо. Вже кілька десятків років підряд він відчував, як повільно й невпинно його покидають життєві сили, крапля за краплею, крихта за крихтою, немов ті піщинки, що, не поспішаючи, але й не зупиняючись, течуть одна за одною крізь вузьку шийку піщаного годинника. Іноді, в моменти інтенсивної діяльності або зосередженої уваги, воно зникало, щоб невдовзі знову з'явитись у коротку мить спокою, при найменшій спробі самоаналізу. Це скидалось на постійний шум у вухах або цокання годинника, які раптом нагадують про себе, коли все змовкає; і тоді розумієш, що вони ні на мить не вщухали, що вони весь час чатували на тебе, навіть коли ти їх не чув.

Зазвичай йому досить було мінімальної уваги, щоб відчути легкий шелест цих піщинок часу, які назавжди вислизали з його життя. Спочатку це відчуття не викликало в нього ніякого занепокоєння, бо не було пов'язане з якоюсь хворобою. Навпаки, це невловиме втрачання життєздатності було доказом того, що він живе; воно, так би мовити, зумовлювало відчування життя. Звиклий досліджувати неозорі простори всесвіту, а також вивчати глибини душі, він не бачив у цьому нічого неприємного: це повсякчасне, ледве помітне руйнування його єства було немов запорукою того, що воно відтвориться (завдяки Богові) десь-інде, менш свідоме, але всеосяжне. «Піщинки» не зникали безслідно: вони переливались до іншого, таємничого місця, щоб стати частинками якоїсь тривалішої споруди. Проте йому не подобалось слово «споруда»: воно асоціювалось з чимось важким, незграбним. Та й «піщинки» теж були надто вагомі. Краще було б сказати молекули пари, що підіймаються зі ставка й утворюють у небі великі хмари, легкі й вільні. Його інколи дивувало, що життєвий резервуар не спорожнів до дна після цього невпинного багаторічного убування. «Навіть коли б він був завбільшки з піраміду...» Здебільшого ж він у душі навіть пишався тим, що міг усвідомлювати цю безнастанну

втрату, тоді як ніхто з його близьких не помічав нічого подібного. В цьому він бачив підставу гордувати іншими: таку погорду відчуває ветеран до рекрута, котрий заспокоює себе ілюзією, що кулі, які дзижчать навколо нього, — великі нешкідливі мухи. У цьому відчутті невідомо чому ніхто сам не признається; про нього можна тільки здогадуватись. Ніхто з його близьких не був здатний на це — ні дочки, які уявляли собі потойбічне життя ідентичним земному, з суддями, кухарями, монастирями і годинникарями, ні навіть хвора на діабет Стелла, що так відчайдушно чіплялася до останньої миті за це сповнене страждань існування. Лише Танкред, можливо, збагнув усе на якусь мить, коли промовив із своєю нещадною іронією: «О, ти залицяєшся до смерті!» Тепер залицання вже скінчилося, красуня дала свою згоду на втечу, в поїзді вже замовлено купе.

Але тепер усе було інакше, зовсім інакше. Сидячи в кріслі на балконі готелю «Трінакрія» з обмотаними ковдрою ногами, він відчував, що життя витікає з нього хвиля за хвилю, бурхливим потоком, шум якого відлунюється в його душі, немов оглушливий гуркіт рейнських водоспадів. Був полудень понеділка наприкінці липня, і принишкла, напрочуд непорушна Палермська затока простягалася вниз, розпластавшись, немов собака, що намагається уникнути гнівного погляду свого хазяїна. Та марно: над нею, розчепіривши ноги, стояло бездушне сонце і безжально шмагало її. Навкруги панувала глибока тиша. Він чув лише десь у самій глибині свого єства приголомшливий шум, з яким із його тіла виривалось життя.

Кілька годин тому князь повернувся з Неаполя, куди їздив до знаменитого професора Семмола разом із сорокарічною Кончеттою та внуком Фабріцієтто. Подорож була жахливою і повільною, мов траурна процесія. Безглузда портова метушня, кислий сморід каюти, дикий гелгіт божевільного Неаполя вкрай роздратовали дону Фабріцію, і його жалісливі скарги, ще більше знесилюючи самого князя, доводили до відчаю його нещасних супутників. Він почав вимагати, щоб назад їхали суходолом, і, хоч лікар пробував заперечити, князевого престижу ще вистачило на те, щоб перемогла його воля. Через це йому довелося пролежати тридцять шість годин у розпеченому купе, задихаючись від паровозного диму в незчисленних тунелях, сліпнучи від сонця на відкритій місцевості, страждаючи від приниження, коли доводилося

просити всіляких дрібних послуг у переляканого внука. Вони проїжджали повз зловісні пустизни, голі, кам'янисті кряжі та малярійні долини Калабрії й Базілікати, ландшафт яких здавався йому напрочуд диким, хоча нічим не відрізнявся від сицилійського. Прямої залізничної лінії між Неаполем та Палермо в той час ще не було; тому від Реджо поїзд круто повернув до Метапonto і кілька годин повз по мертвих кам'янистих рівнинах, що немов на посміх носили горді, милозвучні імена — Кротоне, Сібарі. Від Мессіни, після облудної посмішки протоки, що враз змінилася суворою сухістю обпалених сонцем пагорбів, почався ще один об'їзд, довгий, як чекання вироку. Поїзд спустився до Катанії, потім подерся вгору до Кастроджованні; паровозик задихався на крутезних підйомах і здавалось — ось-ось впаде мертвий, як загнаний кінь. Нарешті, після карколомного спуску, вони прибули до Палермо. На пероні вже чекала група усміхнених масок — родичі вітали його з щасливим закінченням подорожі... І саме ці фальшиві посмішки, ця наївно-вдавана невимушеність розкрили князеві очі на його справжній стан, який Семмола приховав від нього кількома заспокійливими фразами. Саме тоді, коли він, зійшовши з поїзда, по черзі вітався зі своєю невісткою в удовиній жалобі, з дітьми, що намагалися посміхатись, з Танкредом, що не приховував своєї тривоги, і пишногрудою Анджелікою, затягнутою в тугий корсет, — саме тоді він уперше почув гуркіт водоспаду.

Він, мабуть, утратив притомність, бо не пам'ятав, як опинився в екіпажі. Опритомнівши, він відчув, що лежить на сидінні і що в нього затерпли ноги. Потім побачив Танкреда, який сидів поруч. Карета ще не рушила, зовні долинали знайомі голоси: «Нічого страшного», «Вплинула довга дорога», «У таку спеку кожен може знепритомніти», «Зараз його краще не везти до вілли. Хай відпочине». Його розум поступово прояснився, він упізнав приглушені голоси Кончетти й Франческо-Паоло, які про щось радились, помітив, який елегантний був Танкред у своєму бежевому картатому костюмі та в коричневому капелюсі; від його погляду не сховалось і те, що на якусь мить обличчя небожа осяйнула не іронічна, як завжди, а сумна, меланхолійна усмішка. Його душа сповнилась гірким і водночас солодким відчуттям: Танкред любив його, але знав, що жити йому залишилось недовго, і саме тому його звична іронія змінилася ніжністю. Карета рушила і скоро звернула праворуч.

— Куди ми ідемо, Танкреде?

Він не впізнав власного голосу: в ньому немов відлунювався глухий внутрішній гуркіт.

— До готелю «Трінакрія», дядечку. Ти втомився, а до вілли далеко. Переночуєш у місті, відпочинеш, а завтра можна буде й додому. Ти не заперечуєш?

— Тоді краще поїдьмо до нашого приморського будинку. Він ще ближче.

Він знав, що це неможливо — в будинку ніхто не мешкав, у ньому лише іноді снідали після купання, там навіть ліжка не було.

— В готелі тобі буде краще: там ти матимеш усі вигоди.

З ним поводитись, як із немовлям; а втім, хіба він був не такий же немічний?

Першою з вигод, які він побачив у готелі, був лікар, якого, мабуть, покликали відразу ж, тільки-но він знепритомнів. Але то був не акуратний, завжди усміхнений Каталіотті в білій краватці та окулярах в золотій оправі, що лікував його, а якийсь бідолаха, ескулап навколишніх нетрищ, безпорадний свідок тисяч передсмертних агоній. Над пошарпаним сюртуком височіло вихудле обличчя, що настовбурчилося білими волосинами, — розчароване обличчя злиденного інтелігента; на годиннику без ланцюжка, який він вийняв із кишеньки, було видно зеленкуваті плями, які проїли фальшиву позолоту. Він теж був схожий на зношений старий міх, з якого витікали останні краплі олії. Лікар помацав пульс, прописав камфорні краплі, скупно блиснув своїми каріозними зубами, бажаючи підбадьорити хворого, і, нечутно ступаючи, зник за дверима.

Незабаром з найближчої аптеки принесли краплі, князь прийняв їх, і йому стало трохи легше. Але хвилини, які вислизали від нього, не зменшили швидкості своєї втечі.

Він глянув у велике трюмо, що стояло в кутку кімнати, і, зразу впізнавши свій костюм, довго не міг упізнати себе: неголений, високий, худий, з запалими щоками, він скидався на одного з тих маніяків-англійців, що зображені на ілюстраціях до романів Жюль Верна, які він дарував на Різдво малому Фабріціетто. Гепард у жахливій формі. Чому людина не може померти із своїм справжнім обличчям? Чому всі помирають в масці, навіть молоді, як той закривавлений солдат, або навіть його Паоло, якого підняли з бруківки

з побитим і спотвореним обличчям, в той час як перехожі кинулись доганяти коня, який скинув його з сідла? І коли в ньому, старому, шум життя, що витікало крапля за краплею протягом довгих років, був таким оглушливим, то яким могутнім повинен був бути рев того потоку, що за якусь мить спорожняв такі повні басейни цих молодих тіл? Він усією душею хотів би уникнути цього абсурдного маскараду, але відчував, що це неможливо: підняти бритву сьогодні йому було б важче, ніж дубовий секретер кілька років тому.

— Треба покликати цирульника, — сказав він Франческо-Паоло. Але в ту ж мить подумав: «Ні. У цій грі є свої, хоч і неприємні, але тверді правила. Мене поголять пізніше». І вголос промовив: — Не треба! Зробимо це потім.

Він спокійно уявив свій холодний труп, над яким схилювся цирульник.

Незабаром до кімнати ввійшов лакей, несучи миску теплої води та губку. Він зняв з князя піджак та сорочку і почав умивати його, як малу дитину, як небіжчика. Після півтора дня подорожі поїздом вода в мисці теж набрала траурного кольору. У низенькій кімнаті стояла задуха; повітря було насичене найрізноманітнішими випарами, від важких запорошених плюшевих порт'єр нудотно тхнуло пліснявою, від слідів десятків роздушених тарганів доносився гострий запах скипидару, що змішувався з терпким смородом сечі, який підіймався від тумбочки біля ліжка і сповнював усю кімнату. Князь попросив підняти жалюзі; готель був у тіні, але очі вражало сліпуче сонячне світло, що відбивалось від дзеркальної поверхні моря. Однак це було краще, аніж задихатися тими в'язничними смородами. Князь звелів поставити крісло на балконі. Потім, спираючись на руку лакея, насилу дочвалав до крісла і сів після кількох кроків з такою ж полегкістю, яку відчував колись, сідаючи відпочивати після чотирьох годин полювання.

— Скажи, щоб мене не турбували. Мені вже краще. Я буду спати.

Йому справді хотілось спати, але він подумав, що піддатися цьому заціпенінню було б так само безглуздо, як з'їсти шматок торта перед бенкетом. Він посміхнувся: «Я завжди був розумним гурманом». І посеред глибокої зовнішньої тиші став прислухатися до грізного внутрішнього гуркоту.

Ліворуч, біля самої гори Пеллегріно, в гірському кільці виднілася ущелина, а за нею бовваніли два пагорби, під якими стояла вілла

Саліна, тепер уже недосяжна для нього. Він раптом згадав свою обсерваторію, телескопи, з яких уже ніхто не стиратиме пороху, покійного отця Пірроне, картини, на яких були зображені його маєтки, шовкові шпалери з мавпами, мідне ліжко, на якому померла його Стеллочка, всі ті коштовні речі, які тепер здавались йому такими нікчемними, — золоті та срібні вази, старовинні гобелени, рідкісні полотна, що жили завдяки йому і які незабаром, без жодної провини, будуть занедбані і забуті. У нього болісно стиснулось серце; він забув про свої страждання, думаючи про неминучий кінець цих колись дорогих йому речей. Він намагався якомога чіткіше пригадати свій палац у Доннафугаті, але натомість у пам'яті поставали обдерті, жалюгідні хатинки, мертві гірські хребти, залиті нещадним сонцем кам'янисті рівнини, повз які він недавно проїжджав. Він не міг чітко відновити в пам'яті жодної деталі, немов бачив усе це уві сні, немов палац йому ніколи насправді не належав. Узагалі тепер у нього не було нічого, окрім цього немічного тіла, цих грифельних плит під ногами та цієї бездонної блакитної прірви. Він був самотній, його корабель потонув, а цей вуглий пліт, на якому він опинився, підхопила й несе невідомо куди нестримна течія.

Звичайно, в нього були ще діти. Його діти. Єдиний, хто був схожий на нього, Джованні, був далеко. Що два роки він надсилав вітання з Лондона, де вже не працював на вугільному складі, а торгував діамантами. Після смерті Стелли на її адресу прибув невеличкий лист, а слідом за ним — пакунок з браслетом. Так-так, Джованні теж давно вже «залицяється до смерті». Покинувши все, він організував собі ту дещицю смерті, яку можна мати, далі перебуваючи при житті. А інші... Правда, у нього були ще й онуки: Фабріцієтто, наймолодший із роду Саліна, такий гарненький, такий жвавий, такий любий...

Такий огидний. З кров'ю Мальвіки в жилах, з інстинктами жуїра, з нахилом до міщанського шику. Безглуздо намагатись обдурити себе — останнім з роду Саліна був він сам, знесилений велетень, який скоро помре на цьому готельному балконі. Мати шляхетський титул — значить підтримувати традиції, тобто зберігати живими спогади, а незвичні згадки, не такі, як у інших родинах, були лише в нього. В пам'яті Фабріцієтто залишаться самі тільки тривіальні спомини, як і у всіх його товаришів по гімназії: про злі жарти проти вчителів, про пікніки, про коней, куплених не тому, що вони справді добрі, а тому,

що дорогі. У своєму імені він бачитиме лише підставу для чванства, весь час боячись, що хтось інший може мати підставу чванитися більше за нього. А далі почнеться полювання на багату наречену, бо це вже стало банальним звичаєм, а не сміливою авантюрою, відважним грабунком, як шлюб Танкреда. Гобеленам Доннафугати, мигдалевим садам Рагатізі, і, хто зна, можливо й фонтанові Амфітрити судився, мабуть, гротескний кінець: вони будуть продані з молотка і підуть на паштет та на дешевих кокоток, ефемерніших за рум'яна, які вкривають їхні обличчя. Хлопець згадуватиме його як старого, дратівливого діда, що сконав одного липневого дня, саме тоді, коли він саме збирався їхати в Ліворно купатись у морі. Він думав, що Саліни завжди залишатимуться Салінами. Він помилявся. Він останній із Салін. Гарібальді, цей бородатий Вулкан, усе-таки перемиг.

З сусідньої кімнати, що виходила на цей же балкон, долинув голос Кончетти: — Ми повинні це зробити. Його неодмінно треба покликати. Інакше я ніколи цього собі не прощу.

Він зрозумів: йшлося про священика. Йому раптом захотілося відмовитись — збрехати, закричати, що він себе добре почуває, що йому нікого не треба. Та за мить він збагнув усю безглуздість свого наміру: він був князем Саліною і повинен був померти як князь Саліна, із священиком і всім іншим. Кончетта мала рацію. Та й навіщо йому уникати того, чого прагнуть тисячі інших вмираючих? Князь припишк, намагаючись почути тельнякання дзвоника, який супроводжує маслосвяття. Він згадав бал у Понтелеоне, згадав Анджеліку, пахучу, мов квітка, у своїх обіймах. Незабаром він його почув: парафіяльна церковця Мук Христових стояла майже навпроти готелю. Веселий срібний дзенькіт підіймався по сходах, вривався в коридор. Потім двері розчинилися, і слідом за хазяїном «Трінакрії», плюгавеньким швейцарцем, роздратованим тим, що в його готелі хтось умирає, до кімнати ввійшов парафіяльний священик отець Бальзано, несучи дароносицю під шкіряним чохлом. Танкред і Фабріцієтто підняли крісло і внесли князя до кімнати; всі інші опустили на коліна. Кволим голосом дон Фабріціо промовив:

— Геть, геть!

Він хотів висповідатися. Коли вже щось робити, то робити як слід. Усі вийшли, і він уже зібрався було почати сповідь, як раптом відчув, що йому нема чого сказати: він добре пам'ятав кілька своїх гріхів, але

тепер вони здалися йому такими нікчемними, що заради них не варто було турбувати такого поважного священика та ще й у такий жаркий день. Він не відчував себе невинним, але тепер йому здавалось гріховним усе його життя, а не якісь окремі вчинки, адже буває тільки один справжній гріх — первородний. Проте в нього залишалось замало часу, щоб розповісти про все своє життя. В його очах з'явився вираз занепокоєння, яке священик прийняв за каяття; у певному сенсі так воно й було. Він дістав розгрішення, а що підборіддя його було опущене на груди, отцю Бальзано довелось стати на коліна, щоб покласти йому в рот облатку. Потім були проказані слова, які з незапам'ятних часів розчищають умираючому шлях у кращий світ, і священик вийшов.

Крісло на балкон уже не виносили. Фабріцієтто й Танкред сіли поруч князя і взяли його за руки. Хлопець пильно вдивлявся йому в обличчя з природною цікавістю того, хто вперше спостерігає за агонією; але помирала не просто людина, а його дідусь. Танкред міцно стискав князеві руку і говорив, без упину говорив веселим голосом: він розповідав про свої плани, коментував політичні події; він уже був депутатом парламенту, його мали послати на чолі дипломатичної місії в Лісабон; він знав безліч цікавих секретів. Проте гугнявий голос і дотепні слова Танкреда пролітали над бурхливим потоком, яким виливалось з князя життя, навіть не торкаючись його поверхні. Дон Фабріціо був вдячний небожу за цю розмову і хотів міцно потиснути йому руку, але сили вже зовсім залишили його. Він був вдячний, але не слухав, що той казав. Він підводив підсумок свого життя, намагаючись відшукати в попелі згаяних років золоті зернинки щасливих хвилин: два тижні до одруження і шість опісля; півгодини, коли народився Паоло, коли він уперше відчув гордість від того, що дав новий пагін генеалогічному дереву роду Саліна (гордість була надмірною, тепер він розумів це, але радість — справжньою); кілька розмов з Джованні перед тим, як той утік із дому (точніше, кілька монологів, під час яких йому здавалося, що він відкрив у хлопця вдачу, схожу на його власну); численні години, проведені в обсерваторії, де через абстрактні обчислення він марно намагався збагнути незбагненне. Але чи можна було зарахувати ці години до активу його життя? Чи не були вони пасивним засмаком того блаженства, яке настає лише після смерті? А

втім, тепер це не має вже ніякого значення, важливо лише те, що вони справді були.

Внизу на вулиці, під готелем, зупинився катеринщик і почав награвати жалісливу мелодію, марно сподіваючись зворушити чужоземців, яких у ту пору року в готелі не було. Він грав «Ти вже летиш до Бога»^[153]. Дон Фабріціо з болем подумав, яким прокляттям для всієї багатостраждальної Італії є оця ось убога механічна музика. Танкред з притаманною йому інтуїцією вибіг на балкон, кинув монету і зробив знак, що досить. Зовні знову настала тиша. Гуркіт усередині посилювався.

Танкред. Звичайно, до активу його життя належить і Танкред, його тонкий скептичний розум, чудове вміння маневрувати поміж життєвими труднощами, стримана, іронічна, але по-справжньому щира відданість. Небіж завжди приносив йому естетичне задоволення. Майже таке ж, як собаки: гладкий мопс Фіфі, запальний пудель Том, його улюбленець і друг, благородний і великодушний Свельто, чарівний пустун Бендіко, ніжний пойнтер Поп, який у цю мить, мабуть, шукає його в кущах та під лавками вілли Саліна і ніколи вже не знайде. Далі він згадав кількох коней, але це не викликало в нього ніяких емоцій. Йому також пригадалися його приїзди до завжди незмінної Доннафугати, відчуття традиції і вічності, виражене у камені й воді, мов замерзлий час. Веселе клацання курків під час полювання, влучні постріли у зайців та бекасів, кілька веселих жартів з Тумео, кілька хвилин каяття в монастирі посеред запахів плісняви і конфітур. Невже це й усе? Ні, було дещо інше, але то були крихти золота, змішаного з землею: його вдоволення, коли він дотепно відповідав дурневі; радість, коли він у вроді та вдачі Кончетти вгледів справжні салінівські риси; приємна несподіванка, коли він одержав листа від Араго^[154], який бурхливо висловлював своє захоплення точністю його розрахунків руху комети Гекслі^[155]. Чому б і ні? Захоплення публіки, коли йому привселюдно вручали золоту медаль у Сорбонні; гостре вдоволення, яке відчував од дотику до тонкого шовку краватки, від запаху дубленої шкіри, від вигляду кількох елегантних любострасних жінок, яких він зустрів на вулиці, — наприклад, тієї, яку помітив учора серед натовпу на Катанійському вокзалі в коричневому дорожньому костюмі та лайкових рукавичках. Здавалось, вона намагається розгледіти його виснажене обличчя, що манячіло за брудним вікном

купе. А який галас зчиняла ця юрма... «Сендвічі!», «Кор'єре дель Ізола»^[156]! Потім задуха в поїзді, нещадне сонце по приїзді в Палермо, нещирі обличчя, гуркіт водоспадів...

Князеві раптом захотілося підрахувати, скільки часу він по-справжньому жив, але розум уже не міг впоратись з найпростішими арифметичними операціями: три місяці, три тижні, цілих шість місяців, шість на вісім, вісімдесят чотири... сорок вісім тисяч... квадратний корінь з вісімсот сорока тисяч. Він напружив усі свої сили. «Мені сімдесят три роки, але з них я жив, по-справжньому жив, усього два... щонайбільше три роки». А страждання, турботи, скільки тривали вони? Це вже неважко підрахувати — решту років, сімдесят.

Князь відчув, що його вже ніхто не тримає за руки. Танкред швидко підвівся й вибіг з кімнати... Бурхливий потік нараз перетворився на спінений, несамопитий океан...

Він, мабуть, знепритомнів був на якусь мить, бо раптом відчув, що лежить на ліжку. Хтось мацав його пульс; безжальне проміння сонця, відбиваючись од моря, вривалося крізь вікна і засліплювало його. В кімнаті чувся приглушений свист — то було його передсмертне хрипіння, але князь цього не знав. Навколо зібралась юрма незнайомих йому людей, які пильно дивились на нього переляканими очима. Поступово він упізнав їх: Танкред, Кончетта, Анджеліка, Франческо-Паоло, Кароліна, Фабріцієтто. Потім він упізнав також доктора Каталіотті, який тримав його зап'ястя, і спробував посміхнутись до нього на привітання, але цього ніхто не помітив. Усі плакали, крім Кончетти. Танкред раз у раз повторював: «Дядечку, любий дядечку!»

Раптом серед тих, що стояли біля нього, з'явилась юна струнка незнайомка в коричневому дорожньому костюмі, з широким турнюром і в солом'яному капелюшку з цяткованою вуалькою, яка не могла сховати її вродливого лукавого обличчя. Попросивши пробачення, вона просунула руку в лайковій рукавичці поміж тих, що плакали, і, розштовхуючи їх, повільно наближалася до нього. То була вона, істота, якої він завжди прагнув, — вона прийшла за ним. Як дивно, що вона, така юна, хоче віддатись йому. Адже поїзд ось-ось відійде. Наблизивши своє свіже личко до його обличчя, вона підняла вуальку. Цнотлива, але готова належати йому, вона в цю мить здавалась вродливішою, ніж навіть тоді, коли посміхалась до нього із зоряних просторів... Гуркіт раптом вщух.

Розділ восьмий

Візит генерального вікарія. Картини та реліквії. Кімната Кончетти. Візит Анджеліки та сенатора Тассоні. Кардинал і втрата реліквії. Кінець.

Травень, 1910

Той, хто приходив з візитом до літніх синьйорин Саліна, майже завжди міг побачити один або кілька капелюхів священиків на кріслах у передпокої. Синьйорин було три, таємна боротьба за гегемонію в домі протиставляла їх одну одній, і кожна з них, натура по-своєму незалежна, бажала мати приватного сповідника. Як це водилося 1910 року, сповідатися можна було вдома, і сумління грішниць вимагало, щоб сповіді повторювались часто. До чоти сповідників слід було додати ще й капелана, який щоранку приходив правити утрєню в приватній капличці, єзуїта, що взяв на себе загальну духовну опіку над домом, і священиків та ченців, які навідувались збирати пожертвування на ту чи іншу парафію, на те чи інше Боже діло. Снування церковників не припинялось ні на мить: передпокій вілли Саліна іноді скидався на одну з тих римських крамниць біля площі Мінерви, де виставлено всі церковницькі головні убори, які тільки можна собі уявити, — від вогняно-червоних шапочок для кардиналів до вугільно-чорних капелюхів для сільських священиків.

Цього травневого дня 1910 року кількість капелюхів була просто-таки безпрецедентною. На окремому стільці лежала велика фіолетова шапка з тонкого кастору та шовкова рукавичка такого ж кольору, видаючи присутність генерального вікарія палермської єпархії; чорний капелюх з лискучого ворсистого плюшу, облямований тоненьким малиновим шнурком, свідчив про те, що монсеньйор прибув у супроводі свого секретаря; два темні крислаті фетрові капелюхи скромно сповіщали про присутність священиків-єзуїтів. А на невеличкому стільці в самому кутку причаївся капелюх салінівського капелана, немов так само завинив, як і його хазяїн.

Церковники зібралися до вілли Саліна з вельми поважного приводу. Відповідно до папських настанов, кардинал почав

обстеження приватних каплиць на Сицилії, щоб перевірити компетентність осіб, які чинили в них відправи, упевнитись, що обстановка та ритуал не суперечать церковним канонам, і, нарешті, встановити автентичність реліквій, яким там поклонялись. Каплиця синьйорин Саліна була найвідомішою в місті, і тому його превелебність вирішив відвідати її в першу чергу. Генеральний вікарій прибув до вілли спеціально для того, щоб напередодні візиту кардинала самому оглянути каплицю і попередити господиень. Прикрі поговори, які невідомо хто розпускав, дійшли навіть до його превелебності. Звичайно, вони стосувались цієї знаменитої каплички, а не самих княжен та їхнього права влаштовувати релігійні відправи вдома, — це не викликало жодних заперечень. Не підлягали сумнівам також тривалість і частота відправ; з цього приводу не було закидів, якщо не зважати на крайню відразу — зрештою, зрозумілу — з якою ставилися синьйорини Саліна до присутності сторонніх осіб на їхніх молитвах. Увагу кардинала привернув один образ, перед яким молились у віллі, та численні реліквії, виставлені в каплиці: щодо їхньої автентичності ходили вельми тривожні чутки, тому її слід було перевірити. Капелана, чоловіка досить освіченого, з хорошими перспективами, було викликано в єпархію, де йому, як то кажуть, добряче намилили тонзуру за те, що він не розкрив очей літнім синьйоринам.

Усі зібралися в головному салоні вілли, оздобленому славетними настельними фресками та шовковими шпалерами, де мавпи передражнявали папуг. На придбаному тридцять років тому, оббитому яскравим синім сукном з червоними смугами дивані, який сильно дисонував з бляклими кольорами фресок і шпалер, по ліву руку од вікарія, сиділа синьйорина Кончетта. З обох боків од них у двох кріслах вместилися синьйорина Кароліна та один з єзуїтів, отець Корті. Синьйорина Катерина, у якої були паралізовані ноги, сиділа в кріслі на коліщатах; решта церковників розмістились на кріслах, оббитих шовком у тон зі шпалерами, які тоді всім здавалися далеко не такими цінними, як ці крісла, предмет заздрощів усіх знайомих.

Усім трьом сестрам уже перевалило за сімдесят, і хоч Кончетта не була найстаршою з них, боротьба за верховенство, про яку було згадано вище, закінчилася поразкою сестер, тому ніхто б і не подумав заперечувати її роль повновладної господині в домі. Її зовнішність ще

зберігала сліди колишньої вроди: огрядна й імпозантна в строгій чорній муаровій сукні, вона зачісувала своє густе сиве волосся так, що залишалось відкритим високе чисте чоло; ця зачіска, холодні зневажливі очі та гнівна зморшка на перенісці надавали їй владного, навіть урочистого вигляду. Її небіж, побачивши якомсь у книзі портрет знаменитої російської цариці, почав величати тітку «Катериною Великою». Можливо, хлопець не наважився б називати так свою добродішну родичку, якби краще був обізнаний з російською історією.

Розмова тривала вже близько години, каву вже давно випили, надворі сутеніло. Монсеньйор вікарій почав резюмувати те, про що говорив раніше.

— Його превелебність по-батьківськи бажає, щоб відправи у приватних каплицях провадилися відповідно до ритуалу нашої святої матері-церкви. Саме тому він так цікавиться вашою каплицею, що являє собою справжній маяк для палермських католиків, і хоче, щоб реліквії, які шануються у вас, були гідними вашого дому.

Кончетта мовчала. Кароліна, старша із сестер, не витримала:

— Отже, ви хочете, щоб на нас усі знайомі пальцями показували?! Пробачте мені, монсеньйоре, але сама думка перевіряти нашу каплицю не повинна була з'явитись у голові його превелебності.

Вікарій поблажливо всміхнувся:

— Синьйорино, ви навіть уявити собі не можете, як мене тішить ваша схвильованість: вона — яскравий вияв щирої віри, такої приємної для нашої церкви і, звичайно, для Господа Нашого Ісуса Христа. Але саме для того, щоб іще більше розцвіла та очистилась ця віра, святий отець порадив провести такі обстеження, які, до речі, вже кілька місяців проходять у всьому католицькому світі.

Посилання на святого отця було, правду кажучи, не дуже доречним. Кароліна належала до тих католичок, які вважають себе побожнішими за самого папу. А коли Пій Х запровадив деякі помірковані реформи, тобто анулював кілька другорядних релігійних свят, це кинуло її в розпач.

— Краще б цей папа займався своїми справами!

Потім вона подумала, що зайшла надто далеко, перехрестилась і забубоніла «*Gloria Patri*»^[157].

Але в цю мить до розмови втрутилася Кончетта.

— Кароліно, не слід говорити те, чого насправді не думаєш. Що подумає про нас монсеньйор?

З губ вікарія не сходила добродушна посмішка: йому було трохи жаль цієї постарілої дитини, яка дотримувалася таких застарілих поглядів на католицьку віру.

— Монсеньйор думає, що перед ним сидять три святі жінки, — м'яко промовив він.

Отець Корті вирішив трохи розрядити атмосферу.

— Монсеньйоре, я один з тих, хто може найкраще підтвердити ваші слова. Отець Пірроне, пам'ять якого шанують усі, хто його знав, часто розповідав мені, коли я ще був послушником, у якій благочестивій родині виховувались синьйорини Саліна. А втім, це ім'я говорить само за себе.

Вікарію не терпілось перейти до діла.

— Синьйорино, оскільки все вже ясно, я, з вашого дозволу, хотів би оглянути каплицю, щоб розповісти його превелебності, який світоч щирої віри він побачить завтра.

За життя князя Фабріціо каплиці у віллі не було; кожного свята вся родина йшла до церкви, і сам отець Пірроне щоранку повинен був пройти чималу відстань, щоб відправити месу. По смерті дона Фабріціо, коли після довгих сварок за спадщину вілла стала виключно власністю трьох сестер, вони вирішили відкрити свою молитовню. Для цього вибрали затишний салон з колонами із штучного мармуру, який чимось нагадував римську базиліку, і, здряпавши із стелі поганську фреску, встановили в ньому вітвар. Так з'явилася каплиця.

Коли вікарій увійшов до каплиці, проміння призахідного сонця осявало вітвар і падало на велику картину над вітварем, перед якою синьйорини звикли молитися. То був чудовий портрет гарненької тендітної дівчини з очима, підведеними до неба; її м'яке темне волосся граціозно розсипалось по напівоголених плечах; у правій руці вона тримала зім'ятого листа; на схвильованому обличчі застиг вираз чекання, а великі чисті очі іскрилися радістю. На другому плані зеленів ломбардський пейзаж. Художник не намалював ні Ісусика, ні німбу, ні змія, ні зірок, ні взагалі будь-якого з тих символів, які завжди малюють на образах Діви Марії. Він, мабуть, вважав, що Богоматір можна буде впізнати по її дівочому виразу обличчя. Вікарій підійшов

до віттаря, піднявся на першу сходинку і, не перехрестившись, довго розглядав портрет з усмішкою захопленого цінителя мистецтва. За його спиною княжни побожно хрестились і шепотіли «*Ave Maria*»^[158].

— Прекрасна картина, — мовив він нарешті, зійшовши зі сходинки. — Напрочуд виразне обличчя.

— Та це ж чудотворний образ, монсеньйоре, справді чудотворний, — зауважила бідолашна хвора Катерина, сидячи у своєму інвалідному кріслі. — Коли б ви знали, скільки чудес він зробив!

— Авжеж, чимало чудес, — докинула Кароліна. — Це Мадонна з листом. Пресвята Діва тримає в руці послання до свого божественного Сина, в якому просить його заступитись за народ Мессіни. Це заступництво Боже востаннє виявилось позаторік у чуді під час землетрусу.

— Прекрасна картина, що б вона не зображала. Дорогоцінний витвір мистецтва. Його треба берегти, як зіницю ока.

Монсеньйор вікарій почав оглядати реліквії: їх було сімдесят чотири, і вони займали повністю дві стіни праворуч і ліворуч од віттаря. Кожна з них була вправлена в рамку, під якою висіла картонна табличка з основними даними щодо реліквії і номером документа, який підтверджував її автентичність. Самі документи, великі сувої з важкими печатками, зберігалися в накритій одамашком скрині, що стояла в кутку каплиці. Рамки були найрізноманітніші: з воронованого й полірованого срібла, зі шкіри, коралів та черепахових панцирів, з філіграні, з червоного дерева, з самшиту, обтягнуті червоним та синім оксамитом; великі, маленькі, восьмикутні, квадратні, круглі, овальні. Деякі з них не мали ціни, інші були куплені в крамниці Бокконі^[159]. Однак для екзальтованих синьйорин, переконаних, що саме небо веліло їм бути охоронницями цих скарбів, усі вони, як і реліквії під ними, були однаково священні й недоторканні.

Думка збирати реліквії вперше з'явилась у Кароліни: вона десь розшукала стару опасисту донну Розу, напівчерницю, у якої були зв'язки майже в усіх палермських церквах, монастирях та релігійних братствах. Що два-три місяці донна Роза приносила до вілли Саліна якусь святу реліквію, загорнуту в м'який папір, і пояснювала, що їй пощастило вирвати цей скарб у однієї парафії, яка опинилася у фінансовій скруті, або в якоїсь знатної родини, що збанкрутувала. При

цьому з цілком зрозумілих причин не згадувалось жодного імені, і в очах княжен ця стриманість донни Рози була гідна найвищої похвали. До того ж, докази автентичності, що їх завжди приносила донна Роза і передавала у руки княжнам, здавались досить переконливими: це були згортки паперу, списаного латинськими, грецькими та арабськими літерами. Кончетта, що керувала господарством та розпоряджалася фінансами, виплачувала гроші. Після цього залишалось знайти рамки і вправити в них реліквії. І знову Кончетта байдуже платила. Протягом цілих двох років ця колекціонерська манія не давала спати ні Кароліні, ні Катерині: вранці вони розповідали одна одній, які чудесні реліквії вони віднайшли уві сні, і починали сподіватись, що сні справдяться; нерідко, почувши про ці нічні видіння, донна Роза допомагала їх здійсненню. Що снилося Кончетті, не знав ніхто. Потім донна Роза померла, і приплив реліквій одразу ж припинився; правду кажучи, сестри теж уже наситилися ними.

Вікарій побіжно оглянув кілька реліквій, на які йому показали.

— Чудесні речі, чудесні... А які прекрасні рамки!

Потім він похвалив тонкий смак господинь, пообіцяв наступного дня, рівно о дев'ятій, повернутись разом з його превелебністю і, вклякнувши та перехрестившись перед скромним образком Помпейської Мадонни^[160], що висів на бічній стіні, вийшов з каплиці. Стільці в передпокої спорожніли, і священники вмостилися в трьох екіпажах, які чекали на них посеред двору, запряжені вороними кіньми.

Вікарій запросив до своєї карети капелана, отця Тітта, який сприйняв це, як найвищу честь. Монсеньйор мовчав. Карета проминула вже розкішну віллу Фальконері, коло якої цвіла бугенвілія, переливаючись каскадами через паркан чудово доглянутого саду. Коли ж вони звернули на шлях, який поміж апельсиновими садами вів прямо до Палермо, вікарій заговорив:

— Як ви могли, отче Тітта, стільки років відправляти службу Божу перед портретом цієї дівки? Дівки, яка одержала любовного листа і чекає на свого коханця! Не вдавайте, ніби й ви прийняли його за святий образ!

— Знаю, я винен, монсеньйоре, але, повірте, з синьйоринами Саліна неможливо сперечатись, особливо з Кароліною... Та звідки вам це знати?

Вікарій зітхнув.

— Сину мій, я розумію, як тобі було важко. Не турбуйся, це буде враховано.

Щоб угамувати свій гнів, Кароліна сіла писати листа К'ярі, заміжній сестрі, що жила в Неаполі; Катерину, стомлену довгою розмовою, відвезли в ліжко, а Кончетта пішла до своєї кімнати. Це була одна з тих кімнат (їх так багато, що хочеться сказати, що всі вони такі), що ніби приховують своє обличчя: сторонній відвідувач бачить тільки їхню маску, в той час як справжнє лице відкривається лише втаємниченим і насамперед господареві, перед яким вони постають у своїй справжній нікчемній подобі. Вона була залита сонцем, а вікна її виходили в глиб парку, в кутку стояло велике ліжко з чотирма подушками (у Кончетти було хворе серце, і вона спала майже сидячи). На гарній білій кахляній підлозі не було килима, зате кімнату прикрашав коштовний комод з десятком інкрустованих мармуром та перламутром шухлядок, невеличкий письмовий столик і великий круглий стіл у центрі. Всі ці меблі в стилі маджоліно^[161] були вкриті майстерною різьбою в місцевій манері: на темному палісандровому фоні виділялись силуети мисливців, собак, дичини м'якого янтарного кольору. Однак гарнітур цей не подобався Кончетті, вона навіть вбачала в ньому вияв поганого смаку (проданий після її смерті з аукціону, він сьогодні прикрашає салон одного заможного комісіонера і викликає заздрощі у його гостей). На стінах висіли портрети, акварелі, образи святих. Скрізь було чисто, всюди панував порядок. Лише дві речі, здавалося, були не на місці: гора з чотирьох великих зелених скринь з велетенськими навісними замками, що стояли в кутку навпроти ліжка, та напівзогнила купка шерсті, що лежала долі під нею. Непоінформований відвідувач цієї кімнатки, мабуть, усміхнувся б — усе це на перший погляд свідчило лише про педантичність старої діви.

Для того ж, хто знав історію родини, і для самої Кончетти ця кімната була справжнім пеклом; у ній усе викликало сумні згадки. У великій зеленій скрині зберігались десятки суконь, сорочок, капотів, пошивок, простирадл, ретельно поділених на «святкові» та «на щодень». Це був посаг Кончетти, приготований п'ятдесят років тому. Вона ніколи не відмикала замка, боячись, що звідти вискочать якісь небачені демони, і від всюдисущої палермської сирості білизна вже

давно зітліла, нікому не принісши користі. На портретах були зображені покійні родичі, яких вона ніколи не любила; з фотографій дивилися колишні друзі, які ще за життя заподіяли їй глибокі душевні рани і яких лиш через це вона не забула після їх смерті. На акварелях були намальовані маєтки, які не належали більше родині Саліна: їх продали або, точніше, прогайнували марнотрати-нащадки. Святі на стінах були більше схожі на привидів, яких бояться, але в яких насправді більше не вірять. Той, хто пильніше придивився б до купки шерсті, міг би помітити, що це опудало собаки — двоє вух, морда з чорного дерева та двоє блискучих очей з жовтого скла. Це було все, що залишилось від Бендіко, який здох сорок п'ять років тому. Тепер тут гніздилися павуки та міль, і хоч слуги весь час наполягали, щоб викинути його на смітник, Кончетта не дозволяла: їй хотілось зберегти єдину пам'ятку про минуле, що не викликала болю в її душі.

Та цього дня болісні відчуття Кончетти (у певному віці кожен день приносить свої болі) стосувались лише майбутнього. Стриманіша за Кароліну, кмітливіша за Катерину, вона вмить збагнула сенс візиту генерального вікарія і вже могла передбачити наслідки: наказ винести всі або майже всі реліквії, замінити картину над вітварем і, можливо, переосвятити каплицю. Вона ніколи не вірила в автентичність цих реліквій і платила за них з поблажливою байдужістю матері, що купує іграшки своїм малолітнім дітям, аби лише ті не капризували. Кончетту мало непокоїла втрата реліквій — найбільше її турбувала і боліла та ганьба, якою вкрився дім Саліна в очах церковної влади і про яку невдовзі дізнається ціле місто. Звичайно, в Сицилії ніхто не вмів так берегти таємницю, як церква, але можна було не сумніватись, що не мине й двох, найбільше трьох місяців, і новина розлетиться повсюди, як водиться на цьому острові, який замість трикутника^[162] повинен був мати за емблему сіракузьке Вуха Діоніса^[163], що перетворює на громоподібний гуркіт найлегше зітхання в радіусі п'ятдесяти метрів. А стосунки з церквою були важливі для Кончетти. Престиж дому Саліна танув повільно й невблаганно разом з багатством, яке після численних розподілів та перерозподілів стало не більшим, ніж у сотень звичайних, неродовитих палермських сімей і здавалось нікчемно малим порівняно з прибутками деяких заможних промисловців. Але в лоні церкви, у стосунках з нею рід Саліна зберіг своє місце. Варто хоча

б згадати, як урочисто приймав трьох сестер його превелебність, коли вони на Різдво зробили йому візит! А тепер?

До кімнати Кончетти ввійшла покоївка.

— Ваша вельможносте, прибула княгиня. Її автомобіль уже на подвір'ї.

Кончетта підвелась, поправила зачіску, накинула на плечі мережану шаль; вигляд її знову став царствено-холодний. Коли вона ввійшла до передпокою, Анджеліка вже підіймалась по зовнішніх сходах; вона страждала розширенням вен на ногах, які у неї завжди були трохи закороткі й погано тримали її, тому вона ледве йшла, спираючись на руку свого лакея, чия надто довга чорна ліврея підмітала сходи.

— Люба Кончетто!

— Мила Анджеліко! Ми вже цілу вічність не бачились!

Хоча з часу останнього візиту Анджеліки не минуло й тижня, жінки так любили одна одну, що зустрічались мало не щодня (через кілька років подібні почуття живили одне до одного італійські та австрійські вояки, братаючись в сусідніх окопах).

Обличчя Анджеліки, якій було коло сімдесяти років, ще зберігало сліди колишньої вроди, і, дивлячись на неї, ніхто не міг би подумати, що через якихось три роки страшна хвороба перетворить її тіло на безпорадну мумію. Її зелені очі майже не змінилися, лише трохи потьмяніли, а зрадливі зморшки на шиї ховалися під широкими чорними стрічками вдовиного капора з вуалькою, який вона носила вже третій рік з якимось ностальгічним кокетством.

— Нічого не вдієш, — казала вона Кончетті, коли вони, обійнявшись, прямували до салону, — нічого не вдієш! Через це свято п'ятдесятиріччя висадки гарібальдійців я не маю ні хвилинки спокою. Уяви собі — кілька днів тому мені запропонували увійти до почесного комітету, звичайно, на знак пошани до нашого любого Танкреда. Я на свою голову згодилась, а тепер часини вільної не маю. Треба і подумати, де розмістити ветеранів, які прибудуть з усіх кінців Італії, і розподілити запрошення на трибуни так, щоб нікого не образити, і забезпечити присутність усіх мерів сицилійських міст... До речі, люба, мер Саліни, клерикал, відмовився взяти участь у параді. Я зразу подумала про твого небожа Фабріцієтто, він прийшов до мене з візитом, там я його і впіймала. Він не зміг відмовитись, і в кінці місяця

ми його побачимо на параді: він ітиме в сюртуку вулицею Свободи перед гарненьким прапорцем з написом «Саліна» отакенними літерами. Правда, чудово? Саліна вшановує пам'ять Гарібальді! Це буде злиття старої і нової Сицилії. Я про тебе теж подумала, люба моя, — ось тобі запрошення. Ти сидітимеш серед почесних гостей по праву руку від королівської трибуни.

Анджеліка витягла зі своєї маленької паризької сумочки згорнутий папірець такого ж червоного кольору, як та шовкова хустка, яку Танкред колись носив на шиї.

— Кароліна та Катерина будуть незадоволені, — спокійно провадила вона далі, — але мені пощастило дістати лише одне запрошення, а ти, звичайно, маєш на нього більше право, ніж вони, — ти ж була улюбленою кузиною нашого любого Танкреда.

Анджеліка вміла гарно говорити; сорок років спільного життя з Танкредом — життя бурхливого й неспокійного, але достатньо довгого — давно стерли у неї останні сліди доннафугатської вимови та манер. Вона настільки уподібнилась до нього, що навчилась навіть сплітати разом пальці рук так, як це звик був робити Танкред. Вона багато читала, і на її столі останні книги Анатолія Франса та Поля Бурже лежали поруч з творами д'Аннунціо та Матільди Серао^[164]. В палермських салонах княгиня Фальконері вважалась спеціалісткою з французької архітектури: вона часто з неприхованим захопленням розповідала про замки над Луарою, напівсвідомо протиставляючи спокійність французького Ренесансу барочній примхливості палацу в Доннафугаті, до якого відчувала глибоку відразу, незрозумілу для тих, хто не знав, яке безрадісне й сумне було в неї дитинство.

— Пробач, люба, я так забалакалася, що мало не забула головного. Зараз сюди має приїхати сенатор Тассоні. Він гостює у мене на віллі і хоче познайомитись з тобою: це великий друг нашого бідолашного Танкреда і його товариш по зброї. Здається, небіжчик багато говорив йому про тебе. Любий наш Танкред!

Вона вийняла із сумочки шовкову хустинку з тонесенькою чорною облямівкою і витерла свої все ще прекрасні очі.

Кончетті ледве вдавалося вставити слово в нескінченну балаканину Анджеліки. Почувши ім'я Тассоні, вона зовсім замовкла. Перед нею знов постала та далека, але все ще виразна в її пам'яті сцена, немов вона дивилася на неї крізь перевернутий бінокль: великий білий стіл,

за яким сидять усі ті, хто тепер вже на тому світі; поруч з нею Танкред, який тепер теж уже покійний, як покійною є, фактично, й вона сама; його брутальна розповідь, істеричний сміх Анджеліки й не менш істеричні її сльози. Той обід став поворотним пунктом у її житті; шлях, по якому вона відтоді пішла, привів її у пустелю, де вже не жило ні згасле кохання, ні забутий гнів.

— Я чула про ті неприємності, які ви маєте з курією. Які вони справді набридливі! Але чому ти мене вчасно не попередила? Я б могла щось зробити, кардинал добре ставиться до мене. Боюсь, що тепер уже пізно. Але я знаю, до кого звернутись. Та й, зрештою, нічого не станеться.

Невдовзі до вілли прибув сенатор Тассоні; то був уже старий, жвавий, елегантний чоловік; його велике багатство, яке, до того ж, весь час збільшувалось, було нажите в безжальній боротьбі з конкурентами. Труднощі цієї боротьби його не виснажили — він виніс з неї бурхливу енергію і бадьорість, яка давала йому змогу забути про старість. Ті кілька місяців, що їх він провів в армії Гарібальді, дали йому військову виправку, яка залишилась на все життя; вміння подобатись жінкам забезпечило йому в минулому чимало успіхів. Незважаючи на похилий вік, Тассоні ще й досі вмів домогтися свого на засіданнях адміністративних рад банків і текстильних компаній. Добра половина Італії та значна частина балканських країн пришивали свої гудзики нитками, виготовленими фірмою «Тассоні та К°».

Сидячи біля Кончетти на низенькому пуфі, що годився б більше для пажа, він говорив:

— Синьйорино, сьогодні здійснюється мрія моєї далекої юності. Скільки разів холодними ночами, коли ми стояли табором біля Вольтурно навколо обложеної Гаети, наш незабутній Танкред згадував про вас! Мені здавалось, що я особисто знав вас, що я був у цьому будинку, де він провів свою бурхливу молодість. Я щасливий, що хоч із запізненням можу скласти мою шану до ніг тієї, чий образ був підтримкою одного з найгероїчніших борців за наше визволення!

Кончетта не звикла розмовляти з людьми, яких бачила вперше, крім того, вона не любила читати і тому ніколи не могла виробити в собі імунітет проти красномовства, перед яким завжди була безсилою. Слова сенатора зворушили її; вона забула непристойну історію п'ятдесятирічної давності і перестала бачити в Тассоні солдата, що

силою вривається в монастир, знущається з нещасних, переляканих черниць; це був друг, старий і щирий друг Танкреда, який з ніжністю згадував про нього і який немов приніс їй запізнілий привіт від померлого.

— А що говорив про мене мій любий кузен? — півголосом запитала вона, збентежившись, немов вісімнадцятирічна дівчина, попри сиве волосся і чорну одягу.

— Та багато чого! Він згадував про вас не менше, ніж про донну Анджеліку. Вона була для нього коханням, а ви — ніжною подругою юності, яка так швидко минає у солдатів.

Холод знову стиснув її немолоде серце. Тассоні на мить повернувся до Анджеліки:

— Пам'ятаєте, княгине, що він розповідав нам у Відні, років десять тому? — Потім знов повернувся до Кончетти і почав пояснювати: — Я їздив туди у складі італійської делегації, яка мала підписати торговельну угоду. Танкред, як щирий друг, вірний товариш і справжній дворянин, дуже привітно зустрів мене і запропонував оселитись у посольстві. Його, можливо, схвилювала зустріч з колишнім бойовим товаришем у цьому ворожому для нас місті; в усякому разі, він весь час згадував минуле. Якимось під час антракту в опері, де ми слухали «Дон Жуана», він признався нам із притаманною йому іронією про свій гріх, непростий гріх, якого він допустився щодо вас, так, щодо вас, синьйорино. — Тассоні на якусь мить замовк, щоб дати Кончетті змогу підготуватися до сюрпризу. — Уявіть собі, Танкред розповів, як одного вечора під час обіду в Доннафугаті він дозволив собі вигадати казку про бої в Палермо, згадавши при цьому й мене. Ви повірили його словам і страшенно образились. Ще б пак — подібна розповідь за столом була надто сміливою для тогочасних смаків... То було п'ятдесят років тому. Ви йому вчитали за це. «В ту мить, коли Кончетта гнівно глянула на мене, вона була така чарівна — очі її блищали, а губки так мило надулися, — що я ледве стримався, щоб не поцілувати її на очах у двадцятьох чоловік, на очах у самого грізного дядька Фабріціо!» — згадував Танкред. Ви, звичайно, вже забули про це, але Танкред з його вразливим серцем усе добре пам'ятав, можливо, тому, що вчинив цей злочин того самого дня, коли вперше зустрівся з донною Анджелікою.

І Тассоні шанобливо вклонився в бік княгині, махнувши в повітрі правою рукою, як цього вимагала старовинна традиція, увічнена Гольдоні, що збереглася хіба що серед сенаторів королівства.

Розмова тривала ще якийсь час, але Кончетта вже нічого не чула. Усвідомлення цього несподіваного відкриття завдавало їй дедалі нестерпнішого болю. Коли гості поїхали і Кончетта залишилась сама, це усвідомлення ставало щораз яснішим, а отже завдавало ще більших страждань. Привиди минулого, здавалось, уже давно були прогнані; звісно, вони ховались десь у глибині, надаючи всьому присмаку гіркоти та нудьги. Але вона вже давно не бачила їх в лице, а тепер раптом вони вистрибнули, з комічною похмурістю звістуючи непоправне лихо. Було б абсурдом казати, що вона й досі кохала Танкреда: кохання може тривати щонайбільше два-три роки, а не півстоліття. Але, так само як людина, що колись перенесла віспу, до кінця днів своїх залишається із спотвореним обличчям, хоча й забуває про страждання, Кончетта не могла стерти з свого серця сліди тих ран, які заподіяла їй нещасна любов. Це її розчарування вже належало до історії настільки, що тепер офіційно святкувалося його п'ятдесятиріччя. Але досі, коли вона іноді згадувала про те, що сталося в Доннафугаті того далекого літа, її підтримувало усвідомлення власного мучеництва і завданої їй кривди, неприязнь до батька, який віддав її у жертву, і щемлива пристрасть до того іншого небіжчика. Тепер ці почування, які становили основу її способу мислення, розвіялися — у неї не було інших ворогів, крім неї самої. Нерозважність і гнівлива гордовитість, властива представникам роду Саліна, перекреслили її майбутнє. Саме тепер, у хвилину, коли через багато років ожили спогади, вона не мала навіть тієї останньої потіхи, до якої вдається людина у розпачі, — змоги звинуватити інших у власному нещасті.

Якщо все справді було так, як розповідав Тассоні, то довгі години, які вона проводила перед портретом батька, смакуючи свою ненависть, і затятість, з якою вона усувала з-перед очей усі фотографії Танкреда, щоб не зненавидіти ще і його, були наслідком трагічної помилки, жорстокої несправедливості з її боку. Вона раптом з відчаєм згадала, яким пристрасним, благальним голосом просив Танкред у її батька дозволу увійти в монастир. У тому його проханні промовляла його любов до неї, а вона нічого не зрозуміла, своєю різкістю, своєю

нікчемною гордістю прогнала його, і він пішов геть, як побите щеня. З глибин її єства чорною хвилею піднявся біль: їй відкрилася істина.

Та чи справді це була істина? Ніде істина не живе так мало, як на Сицилії. Ще не встигає вона народитись, як уже її суть розчиняється, приховується, прикрашається, спотворюється, приглушується і скасовується фантазією та грою інтересів; цнотливість, страх, великодушність, ворожість, пристосовництво, милосердя — усі можливі пристрасті, добрі й лихі, мов ті люті звірі, кидаються на неї, і за якусь мить вона вже перестає існувати. А нещасна Кончетта хотіла знайти істину в невисловлених, примарних почуттях п'ятдесятирічної давності! Істини більше не було; на зміну недовговічній істині прийшло вічне страждання.

А тим часом Анджеліка із сенатором доїжджали до вілли Фальконері. Тассоні був занепокоєний.

— Анджеліко, — промовив він (у нього була коротка інтрижка з нею тридцять років тому, і відтоді в їхніх взаєминах встановилась та виняткова інтимність, яку дають кілька годин, проведених під однією ковдрою), — Анджеліко, я боюся, що своїми спогадами завдав болю вашій кузині. Ви помітили, якою мовчазною стала вона під кінець візиту? Дуже шкода, це така мила жінка!

— Певна річ, ви завдали їй болю, Вітторіо, — відповіла Анджеліка під впливом подвійних ревнощів. — Кончетта була по вуха закохана в Танкреда, а йому хоч би що.

Ще одна жменя землі впала на могилу істини.

Палермський кардинал був справді святою людиною, на Сицилії ще й досі згадують про його милосердя та побожність. Але за його життя про нього судили інакше: він не був сицилійцем, ні взагалі південцем, ні навіть римлянином. З наполегливістю жителя півночі він не шкодував зусиль, аби лише зійшло важке тісто сицилійської духовності, насамперед у духовенства. Невдовзі після свого приїзду до Палермо в супроводі двох секретарів з його земляків він уже вітав себе з тим, що заборонив деякі надмірності, розчистивши таким чином ґрунт від найбільших каменів спотикання. Проте незабаром він переконався, що його діяльність була не більш ефективною, ніж рушничний постріл в тюк вати: маленький отвір, що утворюється після нього, в ту ж мить затягується тисячами волоконець, і все

залишається, як і до цього, незважаючи на витрачений порох та марні зусилля. Кардиналові судилося розділити репутацію тих, хто в ті ж самі роки намагався змінити сицилійську вдачу: його назвали пришелепуватим, і не безпідставно. Згодом йому довелося відмовитись од своєї реформаторської манії і обмежитись благодійництвом, яке ще більше підірвало його популярність, адже часто вимагало від облагодіяних певних зусиль — наприклад, прийти до архієпископського палацу, щоб одержати допомогу.

Отже, літній прелат, який того ранку — чотирнадцятого травня — вирушив у кареті до вілли Саліна, був людиною доброю, але встиг уже позбутися своїх колишніх ілюзій; до своєї пастви він здавна ставився з презирством, часто незаслуженим, і саме воно зумовлювало його різку і сувору манеру поведінки, яка дедалі глибше затягувала його у трясовину зневіреності в людях.

Як уже говорилося, сестри Саліна були глибоко ображені цим оглядом, який загрожував їхній каплиці. Проте в душі вони подитячому, чи то по-жіночому, раділи, що один із князів церкви на власні очі побачить розкіш будинку Салін, яку вони простодушно вважали вічною, і вже уявляли, як він походитиме салонами, немов той павич, сяючи лискучим пурпурним шовком своєї мантиї. Проте й ці скромні сподівання синьйорин не здійснилися. Коли до ганку під'їхала карета кардинала, сестри побачили, що гість був одягнений у буденну чорну сутану. Лише маленькі пурпурні гудзики свідчили про його високий сан. Хоч на обличчі його превелебності застиг вираз ображеної доброчесності, він мав такий же непоказний вигляд, як доннафугатський парафіяльний священик. Кардинал був увічливий, але стриманий у мові, і, висловлюючи повагу до дому Саліна та чеснот кожної синьйорини, не приховував свого презирства до їх фанатичної, але суто формальної побожності. Проходячи через салони, він і словом не відповів на захоплені вигуки монсеньйора вікарія, який вихваляв обстанову, і навіть відмовився від приготованого пишного частунку:

— Красно дякую, синьйорини, я б випив лише води. Сьогодні переддень свята мого небесного покровителя.

Кардинал навіть не сів, а пішов просто до каплиці, преклонив на мить коліна перед Помпейською Мадонною, одним поглядом окинув реліквії. Проте з пастирською благодушністю він поблагословив господиень та слуг, що стояли навколішках біля входу до каплиці, і

звернувся до Кончетти, по обличчю якої помітно було, що цієї ночі вона й ока не склепила:

— Синьйорино, у вашій каплиці не можна буде відправляти месу протягом трьох-чотирьох днів, але я подбаю, щоб її якнайшвидше переосвятили. На мою думку, образ Помпейської Мадонни може з гідністю зайняти місце того портрета, що висить над вітварем. А картина, до речі, вельми прикрасить ту колекцію творів мистецтва, якою я милувався у ваших салонах. Що ж до реліквій, то я залишаю тут донна Пакіотті, мого секретаря, дуже компетентного в цій галузі; він ознайомиться з документами і повідомить вас про наслідки своєї роботи. Я наперед згоден з усім, що він вирішить.

Він милостиво дозволив усім присутнім поцілувати його перстень і поважно піднявся в карету разом із своїм невеличким почтом.

Не встигла карета завернути за ріг, як Кароліна з судомно перекошеним обличчям і палаючими очима вигукнула:

— А по-моєму, цей папа — турок!

Катерині довелося давати нюхати нашатирний спирт. Кончетта спокійно розмовляла з доном Пакіотті, який згодився випити чашку кави та з'їсти шматочок пирога.

Потім священик попросив ключа від скриньки з документами, вибачився і пішов до каплиці, взявши зі своєї сумки молоток, пилку, викрутку, лупу і два олівці. Він навчався колись у Ватиканській школі палеографії, а крім того був п'ємонтцем. Працював він довго і ретельно; слуги, що проходили повз двері каплиці, чули стукіт молотка, тонке вищання пилки та скрегіт викрутки і приглушені зітхання. За три години дон Пакіотті вийшов з каплиці; його сутана була вкрита порохом, руки були чорні, але спокійне обличчя світилось задоволенням і очі весело поблискували з-під окулярів. У руках він тримав великий кошик.

— Пробачте, синьйорини, — чемно промовив він, — у цьому кошику складені речі, які треба викинути на смітник. Дозвольте поставити його тут. — Він поставив у кутку кошика, в якому лежали шматки паперу та картону, всілякі коробки й кістки. — Я з радістю повідомляю вас, що знайшов п'ять цілком автентичних і гідних вшанування реліквій. А решта — он там, — він показав на кошик. — А зараз, шановні синьйорини, я попросив би вас показати, де можна помити руки та опорядитися.

За п'ять хвилин він повернувся, витираючи руки великим рушником, на краю якого танцював червоний гаптований гепард.

— Забув сказати вам, що всі рамки лежать на столі в каплиці; деякі з них справді прекрасні. — Він почав прощатися: — Синьйорини, прийміть моє шанування.

Катерина не схотіла поцілувати йому руку.

— А що нам робити з тим, що в кошику?

— Що завгодно, синьйорини, можете зберегти або викинути на смітник — воно не має ніякої цінності.

Помітивши, що Кончетта збирається наказати, щоб для нього запрягли їхню карету, отець Пакіотті промовив: — Не турбуйтеся, синьйорино, мене запросили на сніданок до монастиря ораторіанців. Це зовсім поруч. Карета мені не потрібна.

Потім склав інструменти в сумку і легкими кроками пішов до виходу.

Байдужа до всього, Кончетта пішла до своєї кімнати. Їй здавалось, ніби вона живе у знайомому, але чужому світі, від якого вона вже одержала всі можливі імпульси і який існував уже суто ілюзорно. На стіні замість батькового портрета вона бачила квадратний шматок полотна, зелені скрині стали лише кількома кубометрами деревини. Трохи згодом їй принесли листа. На конверті стояла чорна печатка з великою випуклою короною. «Люба Кончетто, я щойно довідалась про візит його превелебності і дуже рада, що кілька реліквій удалося врятувати. Сподіваюсь умовити монсеньйора вікарія відслужити першу відправу, як тільки ваша каплиця буде переосвячена. Сенатор Тассоні завтра від'їздить і просить не згадувати його лихом. Я скоро завітаю до тебе, а поки що ніжно цілую всіх вас. Твоя Анджеліка». Кончетта поклала листа; в душі у неї була справжня пустка. Раптом її погляд зупинився на напівзогнилій собачій шкурі біля скрині, і серце стиснулось від болю. Це була сьогоднішня порція страждання: навіть бідолашний Бендіко викликав гіркі спогади. Вона подзвонила.

— Анетто, — мовила вона, — це опудало геть поїдене міллю. Винесіть його геть звідси.

Коли служниці тягнули опудало дога, щоб викинути його на смітник, Кончетті здалося, що жовті скляні очі з німим докором глянули на неї. Через кілька хвилин те, що залишилось від Бендіко,

вже лежало в кутку подвір'я, звідки його мав забрати сміттяр. Вилітаючи з вікна, пес на якусь мить наче ожив, і замість безформного опудала всі побачили великого вусатого звіра з піднятою передньою лапою, немов у жесті прокляття. Ледве торкнувшись землі, він розсипався на порох.

Додаток

Післямова

Полеміка навколо автентичності опублікованого тексту «Гепарда» не вщухла цілковито після видання, «що відповідає рукописові 1957 року», яке з'явилося друком у видавництві «Фельтрінеллі» в 1969 році і яке відтоді весь час передруковують. Тут не місце розглядати ширше ці проблеми, але ідея перевидати «Гепарда», виправляючи всі розходження з рукописом, знайдені філологами (зрештою, йдеться лише про 49 виправлень), схоже, була слушною. Крім того, за останні роки було знайдено чимало текстів, написаних автором і пов'язаних з «Гепардом», які збагатили теперішнє видання.

Ці знахідки дають змогу підтвердити слушність порядку написання різних версій роману, вказані в моєму «Передньому слові». Зокрема, слід зазначити, що один з примірників машинопису містить близько двох третин виправлень рукою автора, які потім були внесені в рукопис 1957 року. Він є останньою, перевіреною редакцією тексту «Гепарда», яку залишив нам Джузеппе Томазі.

Виявлення «Пісенника»

У 1968 році, в інтерв'ю для «Ла Ф'єра Леттерарія» («Літературний ярмарок») (XLIII, № 12, 21 березня 1968 року) я говорив про наявність інших матеріалів, що стосуються «Гепарда». Я згадав, що автор написав кілька віршів, приписавши їх дону Фабріціо, і що у цих віршах мало знайти вираз кохання князя до Анджеліки. Серед знайдених матеріалів є неопублікований фрагмент ще однієї частини роману, названої «Пісенник дому Саліна». У наявному тексті відкрито не говориться про кохання дона Фабріціо до Анджеліки. Але смисл «Пісенника дому Саліна» мав полягати в тому, щоб показати цю пристрасть наприкінці цього розділу, в останніх сонетах, присвячених Анджеліці.

«Ода» отця Пірроне — це вчена пародія, що ґрунтується на «Пісенці», яку написав справжній отець Пірроне з нагоди шлюбу діда

Джузеппе. Для кращого розуміння застосованих пародійних прийомів наводимо цю «Пісеньку», написану справжнім отцем Пірроне.

Герцогові Пальмі

на восьмі роковини його шлюбу

Щодень благав я небо
В молитві неустанній,
Мені щоб дарувало
Дівицю незрівнянну,
Подругу гожу, милу,
Веселу і цнотливу.

Оком спраглим окинув
Я приятні оселі,
Де панни цілу днину
Зичливі і веселі
Чесноти так плекають,
Вмить серце прихиляють.

Аж бачу — промениста,
У сонмі херувимів,
Сходить долі Пречиста
І вість несе єдину!
Одна наша надія
Й прибіжище — Марія.

Й рече: О Томазі роду
Благословенний сину,
Дарма в земній природі
Шукаєш без упину.
Шляхетна панна, знаю,
Двері відчинить раю.

Цей чистий дух не дбає
Про тлінного тіла шати —
В душі своїй ховає
Скарбницю благодаті!
Забудь свою розпуку —
Вона простягла тобі руку!

Увосьме свою орбіту
Проходить небесне світило,
Відколи з цими речами
Звернулась до мене Діва.
І славлю я день той великий,
Бо муж я щасливий навіки.

20 квітня 1875 року

«Пісенник» міститься в блакитному зошиті, в якому є також «Вакації отця Пірроне», «Вечір у вищому товаристві» (VI розділ, який у редакції 1957 року дістане назву «Бал») і «Пісенник дому Саліна». «Вечір у вищому товаристві» та «Пісенник» понумеровані послідовно, а останні два тексти написані на аркушах, які становлять частину оригінального зошита, хоч вони були з нього вирвані. У версію, переписану 1957 року, перші два тексти включені, а третій ні. Це вказує на виразну волю автора щодо цієї частини. Зрештою, розділ цей не був завершений. Обидва сонети занотовані на двох доданих аркушах, кожен з яких містить першу і другу редакцію з варіантами тексту. Натомість «Ода» тут є в чистовому варіанті і включена в нумерацію сторінок, проставлену рукою автора.

Фрагмент А

(який слід розмістити перед розділом IV)

Коли господар впадає у всеосяжну і похмуру зневіру, зневіру, так би мовити, метафізичну, прихильність собаки може дати йому справжню полегкість; але коли причини клопотів цілком чіткі і визначені (необхідність написати прикрий лист, закінчення терміну

векселя, неприємна зустріч, яку треба відбутися), ніяке махання хвостом не допоможе; бідолашні тварини раз у раз пробують, до безконечності пропонуючи свою прихильність, але все намарне; їхня відданість стосується вищих, неокреслених сфер людських почуттів, а проти окремих клопотів їхня допомога безсила; змога погладити дога не дає розради, коли треба проковтнути жабу.

Отож однією з перших ознак того, що до дона Фабріціо повернувся спокій, було те, що він відновив свої братерські взаємини з Бендіко; знову можна було милуватися видовищем гігантського чоловіка, який ходив гуляти садом разом з колосальним собакою. Собака сподівався прищепити чоловікові смак до безцільної діяльності, передати йому децицію власної енергії; чоловік же хотів би, щоб через їхню взаємну прив'язаність собака змогла якщо не відчувати приваби абстрактних роздумів, то принаймні спізнати насолоду від вишуканого і шляхетного неробства; звісно, жоден з них не зумів домогтися свого, але вони однаково були задоволені, бо щастя полягає в тому, щоб змагати до мети, а не щоб досягти її; принаймні так кажуть.

Фрагмент Б

(який слід вставити між частинами VI і VII)

Пісенник дому Саліна

У роки відразу після утворення Королівства Італія і до 1866 року, який ознаменував першу кризу цього королівства, що провіщала інші, ще більші кризи, життя родини князя Саліни досягло тієї дециції рівноваги, якої їм судилося зазнати в цьому мінливому світі.

У 1863 році дон Фабріціо відсвяткував свій п'ятдесятий день народження і, як було мудро заведено в ті часи, став вважати, що він уже старий і безнадійно вийшов у тираж; вийшов у тираж, зрозуміло, у тому, що торкається еротики, світського життя, а також науки; що ж стосується його родинної «імперії», то тут його активність радше посилилася, ніж послабилася, саме внаслідок звуження фронту його наступу.

Княгиня Марія-Стелла і тут пішла за прикладом чоловіка; і то до такої міри, що навіть прибралась в уніформу літніх дам тих часів; її

бачили лише у платтях, сірий або брудно-зелений колір яких майже губився під пишними оборками з чорного мережива; її обличчя, на якому все ще молодечим огнем палали очі, було завжди обрамлене широкими стрічками капоту, які немов правили за свідоцтво про народження, видане модистками, і які означали те ж саме, що й прапор, який усе ще майорить над військовими кораблями, хоча ворожий вогонь позбавив їх здатності до будь-яких маневрів.

Найстарший син Паоло, герцог ді Кверчета, в емоційному плані немов відрікся від своєї сім'ї, і його родиною стали його коні; їхні імена поволі змінювалися — від норманських і лицарських, модних за бурбонської монархії, до імен, що звучали по-англосаксонському. Переміну ознаменував Руфус з його водночас королівською і англійською кличкою; після нього прихильність молодого патриція розділилася між Свіфтсуром, Дестроером та Леді-Фейр. Під попонами і різними іменами ховалися завжди ті самі нахабні тварюки, полохливі і непевної крові, які, забувши про синівську турботливість Паоло, не раз ставили під загрозу життя свого приймака. До того ж, у ті роки Паоло почав залицятися до однієї з своїх кузин Мальвіка, Анніни; коні може й схвалили це залицяння, але не схвалив його дон Фабріціо, який проявив тут типово сицилійське упередження щодо будь-якої перспективи одруження власних дітей, а в цьому випадку це упередження підсилювалося роздратуванням, що його вже давно викликало у князя ім'я Мальвіки. Одначе після кількох років залицяння все ж таки мляво вилилось нарешті у весілля.

Інші діти зростали, старші ставали чоловіками і вже наважувалися брати участь у скромних оргіях, які влаштовувались у Палермо чи, щонайбільше, в Неаполі. Навколо панянок, хоч вони й були ще молоді та гарні, поволі згущувалася та невловна сірувата хмара, яка є приквіткою стародівництва.

Після довгого періоду заручин, тривалість якого виправдовувалася молодістю Анджеліки, Танкред врешті одружився і, обтяжений мішечками з золотом та подвійним благословенням з боку Гепарда та Седари, впродовж року мандрував з дружиною по цілій Європі: Париж, Баден, Венеція, Лондон та Спа бачили цю чудову марнотратну парочку; воістину виняткова краса молодої княгині здобула їй, цілком платонічно, чимало навіть досить вибагливих сердець; лукава вишуканість і дотепність її чоловіка спонукали до не таких

платонічних капітуляцій багатьох жінок — дарма, графинь чи готельних покоївок.

Тим часом на віллі Фальконері здійснювалися масштабні реставраційні роботи, якими керував дон Фабріціо і які фінансував дон Калоджеро, і, повернувшись, молодята застали своє гніздечко цілком готовим. Плюшеві дивани і фігурки в стилі «мінтон» не могли цілковито приховати шляхетності старовинних пропорцій, зате остаточно прогнали геть привиди розтриньканої спадщини і судових виконавців, які так довго отруювали це місце. Танкред був ще замолодий, щоб претендувати на конкретні політичні посади, але його діяльність і свіжі гроші робили його потрібним усюди; він був активним учасником дуже перспективного крайньо лівого крила крайньої правиці; цей чудовий трамплін згодом дав йому змогу здійснювати подиву гідні викрутаси, якими всі захоплювалися. Але він уміло маскував свою інтенсивну політичну активність недбалістю та легковажністю висловлювань, яка забезпечувала йому поблажливість усіх.

Отець Пірроне вплутався в складні і згубні чвари своєї власної родини; можемо з радістю сказати, що він зумів розплутати цей клубок з мудрістю і добротою, яких і можна було сподіватися від такого шанованого священика; до того ж, спостерігаючи за цією вбогістю людських душ, він зумів дійти деяких цікавих висновків загального порядку.

Палац в Доннафугаті далі височів, випромінюючи своїми бароковими волютами і фонтанами хвилі любової страсти в самому серці чорної сицилійської біди; під світлим керівництвом дона Калоджеро Седари, депутата і мера, громада збагатилася школою, будівництвом якої, щоправда, так і не посунулось далі першого каменя, і каналізацією, збудованою тільки з обіцянок.

А Шевальє ді Монтерцуоло дістав підвищення і, після року перебування в Джірдженті і двох років у Трапані^[165], був переведений у Гроссето^[166]. Перед тим, як залишити Сицилію, він приїхав попрощатися з князем і виразити йому своє захоплення його прозірливістю.

У цій атмосфері недовгочасного спокою в домі Салін процвітала поезія. Нехай це не здається дивним: сто років тому літературна

творчість, хоч і низькопробна, а може саме тому, що низькопробна, не була, як тепер, відірвана від мас простих смертних і зарезервована за небагатьма втаємниченими в жаргон і незбагненне мистецтво натяків. Чимало навіть не дуже освічених людей виливали власні емоції у розмірені строфи, не прагнучи видати свої твори, хоча й трепетно очікуючи відповіді вічності, як можна виснувати з того, що ці тексти ревно зберігалися. Слід сказати, що за змістом переважна більшість цих віршів була чистим паскудством або ж до нудоти відгонила базаром; але в деяких з цих потаємних творів крізь жалюгідну недосвідченість проступало сильне і ніжне почуття, про яке навіть не підозрювали ті, кому була знайома біографія і постать автора. Читання деяких з цих третьорядних поезій іноді викликає відчуття, що перед тобою якась велика душа б'ється у замкненій в'язниці поміж мурами, зведеними з браку хисту та незнання творчості великих поетів; іншими словами мовлячи, це немов споглядати вогонь, затиснутий між вологими в'язками хмизу, який горить слабо і лише димить, хоч через це й не перестає бути шляхетною стихією; це те ж саме відчуття, яке виникає під час читання сонетів Мікеланджело або трагедій Альф'єрі^[167]; або ж, якщо згадати академічну поезію, коли читаєш італійські переклади Мільтона та Гете.

Внаслідок певної іронії долі, через яку повітряні бомбардування нищать вельми цінні речі, але виводять на світло денне вміст забутих сховків, у завалах поміж обсипаним тиньком знайшли блакитну картонну течку з іронічною, сподіваємося, назвою — «Пісенник дому Саліна». Вона містила тоненьку брошурку, видрукувану в Палермо («накладом Е. Педоне Лоріель — 1863»), з написом на титульному аркуші: «Ода на прославу знакомитого дому князів Саліна Корбера і з нагоди святкувань п'ятдесятих уродин Його Вельможності дона Фабріціо Корбери, князя Саліни, і т. д., і т. п., укладена і присвячена превелебним отцем Саверіо Пірроне Т.І.». Далі були численні аркуші різного формату і картки різного паперу, щільно вкриті елегантним почерком дона Фабріціо — близько тридцяти (точніше, двадцять сім) сонетів; крім того, там було знайдено кілька карток, на яких рукою князя внизу було приписано: «твори любого Танкреда».

Тут наводиться повністю ода отця Пірроне — звичайно, не через її надзвичайну поетичну вартість, а для того, щоб пролити світло на

соціальне середовище, в якому з-під пера нашого єзуїта вийшли ці вбогі, але зворушливі квіти його власної риторики.

Натомість дуже шкода, що неможливо опублікувати сонети дона Фабріціо в цілості; труднощі, на які натрапляли кігті гепарда, розплутуючи складний просодичний і метричний клубок, часто виявлялися нездоланими. Більшість цих сонетів, мабуть, здавалися їхньому автору цілком зрозумілими, але їх смисл був би геть недоступний теперішньому читачеві: спотворення синтаксису, додані тільки для рими слова, зайвина або нестача складів сильно утруднюють читання. Оскільки було б негарно виставити цю таку поважну з багатьох причин постать на глум публіки, яка поцінує неясність вірша лише тоді, коли саме так його задумано, а не коли, як у нашому випадку, ця неясність породжена болісною трудностю вираження, було вирішено здійснити сувору цензуру і представити увазі публіки лише деякі вірші, не такі спотворені невправністю. Вони покажуть особу дона Фабріціо з несподіваного боку, що, як сподіваємося, ще більше прихилить до нього серце тих, хто так працьовито подорожує безплідними просторами цих сторінок.

Танкредових віршів так мало, що їх не варто навіть відбирати; зрештою, їх зміст набагато легший, і вони добре проливають світло на таку привабливу зовні постать цього «борця за наше визволення».

Нехай читач пробачить нам, що довелося обтяжити текст примітками, конче потрібними для розуміння багатьох родинних і особистих натяків, присутніх в цих опусах.

Ода

на прославу знакомитого дому князів Саліна Корбера і з нагоди святкувань п'ятдесятих уродин його вельможності дона Фабріціо Корбери, князя Саліни, герцога Кверчети, маркіза Доннафугати, укладена і присвячена превелебним отцем Саверіо Пірроне Т. І.

Зачин марний усьому є
На нашій земній сфері,
Адам з болота постає,
Із хробака — метелик,

Старий Петро рибалив сам
На водах, на розлогих,
Й Спаситель народився нам
У стайні десь убогій.

І Рим святий, могутній наш
Заснований був скромно
Бідним, нужденним пастухом —
Камінь заклав він справно.

В тихій Манрезі, в темноті,
В печері віковичній,
Зайнялись пламені святі
Й принесли славу вічну^[168].

Царі, вельможі і князі
Славетні родоводи
Свої ведуть від солдатні,
Від зарізяк походять.

Та рішенець виносить Час,
Шляхетністю прибравши,
Їх рід, й зорі синами враз
Стали вони назавше.

Владар Лютеції також,
Що трон посів священний,
Він корсиканської сім'ї
Нащадок є непевний^[169].

Лиш ти, славний Салінів рід,
Звитяжний й незрівнянний,
Божественний твій родовід,
Сяйним вінцем прибраний!

Історія тебе хвалить
І слава не минає,
Здобуті царства і серця
У пам'яті аж сяють.

На Палатині ти родивсь,
Й сміливо поєднались
Чесноти Тіта у тобі
Та Береніки чари^[170].

Дала Юдея тобі свята
Любов до Бога вірну,
А Рим чудовий — на літа
Честь горду і безмірну.

Цій пристрасті, що враз дала
Почин тобі нестримно,
В піснях будуть хвалу співають
Поети безупинно.

Корнелій славний в трьох словах
Олжу вирік лихую,
Та цим ніяк не скасував
Трагедію сумную^[171].

Й Расін умілий, що творив
Вірші французькі вправно
І від Янсенія боронив
Свою віру не намарно,

Про пристрасть цю палку уклав
Пісні такі чудові,
Що цілий світ їх привітав
І хвалить, бо безкровні^[172].

Як тайкома, у криївках
Негідники безвірні
Шепочуть: «Пароха нема!»
Брешуть вони безмірно.

Назад їм в горло хай верта
Брехня ця неподобна!
На нечестивців вічний срам
Хай впаде! Правдомовно

Відкрию істину, нехай
Помножить лаври славні
Й походження очистить нам
Роду сього прадавнє!

[Сонети Дона Фабріціо]

Вода в водоймі під сонцем серпневим,
Мов мармурова брила, зеленіє,
Густа й гладка, немов бар'єр кінцевий
Перед борвієм, що вже шаленіє.

Та ба. Щілина потайна десь непомітно діє,
Й вода стікає марно, щохвилево,
Ряхтить бездумно ріння, що на дні видніє,
Найглибша тайна проступа миттєво.

А рівень щораз більше вже спадає,
І оголилась гидь, що там осіла:
Багнюка, й черви, й грязь, і слизь, і спазми

Сонця, що тоне, а то й ще, буває,
Пороки наші потаємні і замшілі.
Те, що було спасінням — лиш міазми.

Коли Амур в старече серце западає,
Повільним кроком йде, бо у сумній тисняві
Надій похованих шлях прокладає
Серед засохлих сліз, повз мумії^[173] кощаві

Кохань зів'ялих^[174] важко шкандибає.
Та утвердившись врешті величаво,
Очима зблиснувши, з себе покров зриває,
І насолоду райську обіця лукаво.

Тиран замолоду, а в старості — мучитель,
Вже не життя несе, а смерть він нині,
В нім лиш жахіття, й сором, і страждання.

Плачу, томлюся, лаюсь, але мій гонитель
З глумом тортури знай вигадує звірині,
Готовий йти зі мною до конання.

Бібліографічна примітка

Ця «Примітка» обмежена до монографічних розвідок. Бібліографія досліджень про Джузеппе Томазі ді Лампедуза складається з рецензій та есеїв, надрукованих в Італії та за кордоном у зв'язку з публікацією окремих творів (понад чотириста назв). Серед них є також думки, висловлені відомими італійськими і деякими закордонними літературними критиками та письменниками, не бракує також текстів політичних коментаторів та істориків, які відгукнулися на пропозицію Томазі переглянути тлумачення Рісорджіменто. Мало хто втримався від того, щоб висловитися з приводу «Гепарда». Серед тих, хто зробив свій внесок, між іншими, є такі постаті: Алката, Арагон, Азор Роза, Барбері Скваротті, Барілі, Бассані, Берардінеллі, Блазуччі, Бо, Бочеллі, Бонсанті, Браманти, Буфаліно, Чеккі, Читаті, Консоло, Контіні, Де Ліберо, Де Робертіс, Де Роза, Де Прессак, Еко, Фернандес, Флора, Форстер, Ганчі, Ла Фавчі, Ломбардо Радіче, Лукач, Луперіні, Макк'я, Маїріс, Манганеллі, Меєрс, Мілано, Монтале, Монтанеллі, Мо-равіа, Мушетга, Пампалоні, Петроккі, Піччоні, Пйовене, Поміліо, Пратоліні, Преццоліні, Руссо, Саїд, Салінарі, Сальвестроні, Сапеньо, Шаша, Слонім, Спаньолетті, Спінаццола, Сквіллачоті, Тедеско, Тітоне, Вігореллі, Вітторіні. Бібліографію цих текстів можна подивитися тут: Francesco Pavone, *Bibliografia di Tomasi di Lampedusa*, у «Memorie e Rendiconti dell'Accademia di Scienze Lettere e Belle Arti di Acireale», V, 1985, та Andrea Vitello, *Giuseppe Tomasi di Lampedusa*, Palermo 1987.

Крім того, варто звернути увагу на деякі розвідки, зокрема видані за кордоном, і основні праці, які вийшли після 1995 року: J. Meyers, *Symbol and Structure in "The Léopard"*, в "Italian Quarterly", IX, 1965; Olga Ragusa, *Narrative and Drama*, Mouton, The Hague, 1976; Richard Lansing, *The Structure of Meaning in Lampedusa's "Il Gattopardo"*, у "Publications of the Modern Language Association", травень 1978; Edward Reichel, *Geschichtsdenken und Gegenwarts Deutigung in "Il Gattopardo"*, в "Italienische Studien", Heft 4, 1981; Gregory Lucente, *Beautiful Fables: Self-consciousness in Italian Narrative from Manzoni to*

Calvino, The John Hopkins University Press, Baltimore 1986; Gioacchino Lanza Tomasi, *“Il Gattopardo”*: un romanzo quale soluzione della discrepanza fra realtà e desiderio, у “Forum Italicum”, весна 1987 (*Special Issue on “The Leopard”*); E. Saccone, *Nobility and Literature. Questions on Tomasi di Lampedusa*, у “Modern Language Notes”, січень 1991; Jennifer Stone, *A Psychoanalytic Bestiary: The Wolff Woman, The Leopard, and The Siren*, в “American Imago”, vol. 49, n. 1, весна 1992; Nunzio La Fauci, *Analisi e interpretazioni linguistiche del “Gattopardo”*, в “Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa”, 1993; Tom O’Neill, *Ants and Flags: Tomasi di Lampedusa’s “Il Gattopardo”*, in “The Italianist”, 13 (1993); A. di Benedetto, *Tomasi di Lampedusa e la letteratura (vedute parziali)*, в “Giornale storico della letteratura italiana”, 1993; Nunzio La Fauci, *Alla ricerca del “Gattopardo” implicito*, в AA.VV., “Il telo di Pangloss. Linguaggio, lingue, testi”, L’epos, Palermo 1994; Id., *Modi del “Gattopardo”. Morfosintassi e interpretazione*, в AA.VV., “La sintassi dell’italiano letterario”, Bulzoni, Roma 1995; Id., *Le tre porte del “Gattopardo”*, у “Rassegna europea di letteratura italiana” 10/1997, Firenze 1998.

З нагоди століття від дня народження письменника в часописі «Нуове Еффемеріді» було надруковано збірку есеїв *Tomasi di Lampedusa, testi e dintomi*, IX, n. 36, грудень 1996, Guida, Palermo.

Були також опубліковані матеріали таких конгресів, присвячених Томазі ді Лампедуза: «“Гепард”»: матеріали міжнародного конгресу в Лувенському університеті» (Лувен, 13 травня 1990) [*Il Gattopardo, Atti del Convegno Intemazionale dell’Università di Lovanio* (Lovanio 13 maggio 1990) [recte 1989], Leuven University Press/ Bulzoni, Leuven/Roma 1991]; «Матеріали міжнародного конгресу: Томазі та європейська культура», Палермо, 23–26 травня 1996 р. [*Atti del Convegno Intemazionale: Tomasi e la cultura europea*, Real Albergo dei Poveri, Palermo 23–26 maggio 1996, vol. I, Catania 1996, (recte 1998)]; «Лучо Пікколо — Джузеппе Томазі — обґрунтування поезії та обґрунтування прози», Капо-д’Орландо, 4–6 жовтня 1996 р. [*Lucio Piccolo — Giuseppe Tomasi — le ragioni della poesia le ragioni della prosa*, Capo d’Orlando 4–6 ottobre 1996, Palermo 1999]; «Джузеппе Томазі ді Лампедуза — сторіччя від дня народження і сорокаріччя від написання “Гепарда”», за ред. Франческо Орландо, Матеріали конгресу, Палермо, 12–14 грудня 1996 р. [*Giuseppe Tomasi di*

Lampedusa — Cento anni dalla nascita quaranta dal «Gattopardo», a cura di Francesco Orlando, Atti del convegno, Palermo 12–14 dicembre 1996, Palermo 1999 (recte 2000)].

Francesco Orlando, *Ricordo di Lampedusa*, Scheiwiller, Milano 1962.

Andrea Vitello, *I Gattopardi di Donnafugata*, Flaccovio, Palermo 1963.

Antonio Dipace, *Questione delle varianti del “Gattopardo”*, Argileto, Roma 1971.

Giancarlo Buzzi, *Invito alla lettura di Tomasi di Lampedusa*, Mursia, Milano 1972.

Sergio Zatti, *Tomasi di Lampedusa: Biografia. Itinerant) artistico. Cenni sulla fortuna critica*, Cetim, Bresso 1972.

Simonetta Salvestroni, *Tomasi di Lampedusa*, La Nuova Italia, Firenze 1973.

Giuseppe Paolo Samona, *Il Gattopardo, i Racconti, Lampedusa*, La Nuova Italia, Firenze 1974.

Nunzio Zago, *I Gattopardi e le lene. Il messaggio inattuale di Tomasi di Lampedusa*, Sellerio, Palermo 1983.

Id., *Giuseppe Tomasi di Lampedusa*, Pungitopo, Marina di Patti.

Basilio Reale, *Sirene siciliane. L'anima esiliata in “Lighea” di Tomasi di Lampedusa*, Sellerio, Palermo 1986.

Caterina Cardona, *Lettere a Licy — Un matrimonio epistolare*, Sellerio, Palermo 1987.

Andrea Vitello, *Giuseppe Tomasi di Lampedusa*, Sellerio, Palermo 1987.

David Gilmour, *The Last Leopard — A Life of Giuseppe Tomasi di Lampedusa*, Quartet Books, London 1988; итал. переклад: *L'ultimo Gattopardo, Vita di Giuseppe Tomasi di Lampedusa*, Feltrinelli, Milano 1989.

E. Carini, *Giuseppe Tomasi di Lampedusa e il Gattopardo*, Loescher, Torino 1991.

G. Aromatisi (Giuseppe Tomasi di Lampedusa?), *Scritti ritrovati*, premessa di F. D'Orsi Meli, Introduzione di A. Vitello, Flaccovio, Palermo 1993.

Sabino Caronia, *Licy e il Gattopardo. Lettere d'amore di Giuseppe Tomasi di Lampedusa*, Edizioni Associate, Roma 1995.

Manuela Bertone, *Tomasi di Lampedusa*, Palumbo, Palermo 1995.

Francesco Orlando, *Ricordo di Lampedusa* (1962), seguito da: *Da distanze diverse* (1996), Bollati Boringhieri, Torino 1996.

Salvatore Claudio Sgroi, *Variabilità testuale e plurilinguismo del "Gattopardo"*, «Atti del Convegno Internazionale: Tomasi e la cultura europea», Real Albergo dei Poveri, Palermo 23–26 maggio 1996, vol. II, Catania 1998.

Francesco Orlando, *L'intimità e la storia. Lettura del "Gattopardo"*, Einaudi, Torino 1998.

Gioacchino Lanza Tomasi, *Giuseppe Tomasi di Lampedusa. Una biografia per immagini*, Sellerio, Palermo 1998.

Cettina Voza, *Toccare il mito nel greco mare*, Siracusa 2000.

Franco Valenti, *I Misteri del Gattopardo — Ricordi di Vite Parallele — Tomasi di Lampedusa — Lucio Piccolo e Beatrice Cutò*, Patti 2000.

Alessandro Carrera, *Il principe e il giurista — Giuseppe Tomasi di Lampedusa e Salvatore Satta*, Pieraldo Editore, Roma 2001.

Gioacchino Lanza Tomasi, *I luoghi del Gattopardo*, Sellerio, Palermo 2001.

Інформація видавця

Зміст

Переднє слово ... 7

ГЕПАРД

Розділ перший ... 25

Розділ другий ... 61

Розділ третій ... 92

Розділ четвертий ... 126

Розділ п'ятий ... 166

Розділ шостий ... 183

Розділ сьомий ... 204

Розділ восьмий ... 215

ДОДАТОК

Післямова ... 235

Виявлення «Пісенника» ... 236

Герцогові Пальмі на восьмі роковини його шлюбу ... 237

Фрагмент А (який слід розмістити перед розділом IV) ... 239

Фрагмент Б (який слід вставити між частинами VI і VII) ... 240

Ода на прославу знаомитого дому князів Саліна Корбера і з нагоди святкувань п'ятдесятих уродин його вельможності дона Фабріціо Корбери, князя Саліни, герцога Кверчети, маркіза Доннафугати, укладена і присвячена превелебним отцем Саверіо Пірроне Т. І. ... 244

[Сонети дона Фабріціо] ... 247

Бібліографічна примітка ... 248

Літературно-художнє видання

ТОМАЗІ ДІ ЛАМПЕДУЗА Джузеппе

ГЕПАРД

Роман

Переклад з італійської

Головний редактор *Н. Є. Фоміна*
Відповідальний за випуск *А. Ю. Хорошевський*
Художній редактор *Б. П. Бублик*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *І. Л. Цибульник*
Коректор *Р. Є. Панченко*

Підписано до друку 14.12.09. Формат 84x108 1/32
Папір офсетний. Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний.
Умов. друк. арк. 13,44. Умов. фарбовідб. 14,28. Облік.-вид. арк.
14,66.

Тираж 2500 прим. (1500 прим. — у палітурці 7Бц, 1000 прим. — у палітурці № 7).

Замовлення № 0-220

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61002, Харків, вул. Чубаря, 11

Електронна адреса:

www.folio.com.ua

E-mail: realizaiion@folio.com.ua

Інтернет магазин

www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

Томазі ді Лампедуза Дж.

Т 56 Гепард: Роман / Пер. з італ. М. Мещеряка, М. Прокопович;
Передмова Джоаккіно Ланци Томазі; Пер. передмови та додатка

М. Прокопович; Худож.-оформлювач Є. В. Вдовиченко. — Харків: Фоліо, 2009. — 251 с. — (Б-ка світ. літ-ри).
ISBN 978-966-03-5050-2.

ББК 84(4ІТА)

Примітки

1

Психоаналітик, донька Бориса Вольфа Штомерзее та Аліче Барбі, знаменитої співачки, близької до Йоганнеса Брамса в останні роки життя композитора.

2

Джоаккіно Ланца ді Ассаро був серед молоді, близької до Лампедузи в останні роки його життя. Далекий родич Лампедузи, усиновлений ним у 1956 році. Відомий музикознавець і культуролог, був директором оперних театрів Рима, Палермо, Неаполя. (*Прим. перекладача*).

3

Енріко Мерло, барон ді Тальявіа — радник Ревізійної комісії у регіоні Сицилія, належав до вузького кола освічених друзів Лампедузи. Мерло та Лампедуза зустрічалися майже щодня в кафе «Кафліш».

4

Луїджі Факта (1861–1930) — останній прем'єр (лютий — серпень 1922) перед диктатурою Муссоліні. (*Прим. перекладача*).

5

«Віце-королі» («I Viceré») — роман італійського письменника Федеріко Де Роберто (1861–1927), в якому теж розповідається про події доби Рісорджіменто. (*Прим. перекладача*).

6

Пальма-ді-Монтек'яро — містечко в провінції Агрідженто, де була вотчина родини Томазі; письменник мав титул герцога Пальма ді Монтек'яро. Санта-Маргеріта-ін-Беліче — містечко в провінції Агрідженто, де височів палац Філанджері-ді-Куто (зруйнований землетрусом 1968 р.), збудований предками письменника; в юності Лампедуза проводив там літні канікули. (Прим. перекладача).

7

Мірелла Радіче, наречена, а відтак дружина названого сина Джоаккіно Ланца ді Ассаро.

8

Джованна, Казіміро та Лучо Пікколо ді Калановелла, сестра і брати у перших Лампедузи з материнського боку. Казіміро кохався в малярстві та фотографії, а Лучо — у письменництві та поезії. Талант Лучо відкрив Евдженіо Монтале. Його поетичні твори виходили друком у видавництвах «Мондадорі» та «Шайвіллер» і були перекладені англійською: *Collected Poems of Lucio Piccolo, Translated and Edited by Brian Swann and Ruth Feldman*, Princeton University Press, Princeton 1972.

9

Гвідо Лайоло, інженер і товариш Лампедузи по ув'язненню в таборі Сомбатгей під час Першої світової війни. Емігрував до Бразилії. У 1953 році вони зустрічалися в Палермо і далі підтримували зв'язок через листування.

10

Людмила Іляшенко, подруга дитинства княгині Лампедузи. Мешкала в Палермо, де давала уроки мов.

11

Ольга Вольф Штомерзее Б'янкієрі, сестра княгині.

12

П'єтро Томазі делла Торретта, дядько Лампедузи. Посол Італії в Лондоні від 1922 до 1927 року. Письменник часто бував у посольстві і там познайомився з майбутньою дружиною, донькою від першого шлюбу Аліче Барбі, одруженої другим шлюбом з П'єтро Томазі делла Торретта.

13

Коррадо Фратта делла Фратта, історик і близький друг Лампедузи. Основною його працею є біографія Генріха VIII.

14

Франческо Аньєлло належав до кола молоді, близької до Лампедузи в останні роки його життя. Згодом Аньєлло став відомим організатором музичних заходів.

15

Франческо Орландо, улюблений учень Лампедузи, для якого він написав «Англійську літературу» і «Французьку літературу» — низки лекцій, які читалися йому щотижня, починаючи з 1954 року. Професор теорії та техніки роману у Вищій нормальній школі в Пізі.

16

Антоніо Паскваліно належав до кола молоді, близької до Лампедузи. Пізніше став хірургом і відомим антропологом.

17

Адвокат з містечка Мізільмері, батько двох пацієнтів Лісі Лампедуза.

18

Убальдо Мірабеллі, історик мистецтва та журналіст. Багато років був директором театру «Массімо» в Палермо.

19

Джузеппе Арідон, адміністратор спадщини родини Лампедуза з боку письменника і його кузини Кароліни Томазі.

20

Собака подружжя Лампедуза.

21

Евдженіо Монтале (1896–1981) — видатний італійський поет, лауреат Нобелівської премії 1975 року. (*Прим. перекладача*).

22

Джорджо Бассані (1916–2000) — відомий італійський письменник, в той час головний редактор видавництва «Фельтрінеллі». (*Прим. перекладача*).

23

Francesco Orlando, *Ricordo di Lampedusa*, Scheiwiller, Milano 1962. Текст передруковано в: *Ricordo di Lampedusa* (1962), а відтак у: *Da distanze diverse* (1996), Bollati Boringhieri, Torino 1966.

24

«Безіменна історія» (франц.). (Прим. перекладача).

25

Хлопці (англ.). (Прим. перекладача).

26

Франческо Коррао, лікар і психоаналітик, учень княгині.

27

Палац Мадзаріно по вул. Макведа, де я мешкав, належав тоді моєму батькові, Фабріціо Ланці, графові Ассаро.

28

Капо-д'Орландо — містечко в провінції Мессіна, де жив Лучо Пікколо. (Прим. перекладача).

29

Антоніо Данеу, відомий антиквар з Палермо.

30

Комедія Лопе де Веги. (Прим. перекладача).

31

П'єтро Емануеле Згадарі (Бебуццо), барон Ло Монако, музикознавець і мистецтвознавець. Влаштував прийоми в себе вдома

і сприяв стосункам між Лампедузою та групою своїх молодих друзів та учнів.

32

Кончіта Рамірес де Вільяуррутія, донька іспанського дипломата та історика Венсеслао Раміреса де Вільяуррутія, міністра зовнішніх справ в останньому уряді Альфонса XIII.

33

Листи до дружини в оригіналі написані французькою мовою. *(Прим. перекладача).*

34

Після того, як ми обоє були «бичем Woermannscher Partei», ми ось-ось обоє станемо «бичем італійських видавців» *(англ.)*. *(Прим. перекладача).*

35

Мурі — пестливе ім'я, яке дала Джузеппе дружина.

36

Еліо Вітторіні (1908–1966) — відомий італійський письменник, сицилієць за походженням. Співпрацював з видавництвами «Мондадорі» та «Ейнауді» як відповідальний за серії. *(Прим. перекладача).*

37

Вітторіо Серені (1913–1983) — італійський поет. *(Прим. перекладача).*

38

Елена Кроче — донька відомого італійського мислителя Бенедетто Кроче (1866–1952). (*Прим. перекладача*).

39

Francesco Brancaccio di Carpino, *Tre mesi nella vicaria di Palermo*, 1860, Palermo 1900.

40

Роман Іпполіто Ньєво (1867) з сильними патріотичними мотивами. (*Прим. перекладача*).

41

Роман-щоденник Сільвіо Пелліко про його суворе ув'язнення у фортеці Шпільберг. У шкільних підручниках про Рісорджіменто стверджувалося, що «Мої в'язниці» обійшлися Австрії дорожче, ніж програна битва.

42

Ломбардська пісня розпусного змісту, яка під час Рісорджіменто сприймалася як патріотична.

43

Відомі англійські торговці вином. Вони відкрили свої винниці у Сицилії в часи наполеонівської блокади торгівлі з Англією.

44

Порт-Руаяль — відомий монастир у Франції, в XVII–XVIII ст.

осередок янсенізму, був закритий за наказом Папи. У цьому монастирі навчався французький драматург Жан Расін. (*Прим. перекладача*).

45

Пустотливі жарти (англ.). (*Прим. перекладача*).

46

Сестри Мастроджованні Таска Філанджері ді Куто — це Беатріче, мати письменника, Тереза, мати братів Пікколо, Джулія, у заміжжі Трігона ді Сант-Еліа, Ліна, у заміжжі Чанчафара, та незаміжня Марія, їхня мати, Джованна Філанджері ді Куто, здобула освіту в Парижі, а сестри отримали виховання, більшою мірою інтернаціональне, позбавлене забобонів, як тоді було заведено серед палермської аристократії.

47

«Нині і в годину смерті нашої. Амінь» (*лат.*). Тут і далі примітки перекладача, якщо не зазначено інакше.

48

Рівнина, яка оточує Палермо, дослівно «Золота чаша».

49

Маються на увазі перші антибурбонівські виступи сицилійців перед висадкою Гарібальді на острові.

50

Католицький святий (1416–1507), патрон Калабрії, засновник ордену братів найменших.

51

Різновид троянд малиново-рожевого кольору з великими квітами.

52

«3 глибини» — католицька заупокійна молитва (*лат.*).

53

Франциск I — сицилійський король (1825–1830).

54

Андреа дель Сарто (1486–1530) — видатний італійський художник доби Відродження.

55

Deo gratias — дякувати Богу (*лат.*).

56

Паоло, князь Кастельчікала (1791–1866) — у той час королівський намісник і головнокомандувач королівських військ в Сицилії.

57

Мається на увазі сардинський король Віктор-Еммануїл II (1820–1878), за якого відбулося об'єднання Італії.

58

Джузеппе Мадзіні (1805–1872) — видатний діяч національно-визвольного руху Італії, політик, патріот, письменник і філософ, що

зіграв важливу роль в ході першого етапу руху за національне звільнення і ліберальні реформи в ХІХ столітті.

59

Олійна лампа, винайдена французьким ювеліром Карселем 1800 року.

60

Фердинанд дарує (*лат.*).

61

Різновид порцеляни (від назви передмістя Неаполя, де вона вироблялася).

62

Батька родини (*лат.*).

63

Резиденція єзуїтів з церквою Ісуса, однією з найвидатніших пам'яток барокової архітектури в Палермо.

64

Місто в провінції Агрідженто. Гарібальді, однак, 11 травня 1860 року висадився поблизу Марсали, на захід від Шакки.

65

«Мій котику», «Моя біла мавпо» (*франц.*)

66

Дайте мені силу, дайте мужність / Без огиди глянути на себе
(франц.). З вірша Шарля Бодлера «Подорож на острів Цитеру» («Квіти
зла»).

67

Джузеппе Ла Фаріна (1815–1863) та Франческо Кріспі (1819–1901)
— італійські державні діячі, найближчі соратники Гарібальді під час
знаменитої висадки на Сицилію.

68

«Журнал вчених». «Останні спостереження Грінвічської
обсерваторії становлять винятковий інтерес...» (франц.)

69

Нікій — афінський полководець (413 рік до н. е.), який загинув під
час невдалого походу на Сицилію.

70

Russo італійською означає «росіянин», а сицилійською говіркою —
також «рудий».

71

Найвищий орден Королівства обох Сицилій.

72

Орден Сардинського королівства.

73

Карл III — син іспанського короля Філіпа V, змушений відмовитись від прав на іспанський престол; 1748 року, після переможної для нього битви біля Бітонто, узурпував трон Королівства обох Сицилій.

74

«Слався, царице, милосердна мати...» (*лат.*) — католицька молитва до Богородиці.

75

Томас Роберт Бюжо (1784–1849) — маршал Франції, учасник наполеонівських війн, воював в Африці і був генерал-губернатором Алжиру в 1841–1847 роках.

76

Боже мій, Боже мій, тут гірше, ніж в Африці (*франц.*).

77

Висадившись у Марсалі, Гарібальді взяв собі титул диктатора Сицилії.

78

Арія з опери Белліні «Сомнамбула».

79

Алеардо Алеарді (1812–1878) — італійський поет-романтик.

80

Колишня назва сучасного міста Агрідженто. Там перебував зі своєю ставкою Гарібальді.

81

Хор із опери Верді «Травіата».

82

Розоліно Піло (1820–1860) — один з провідних керівників сицилійських повстанців.

83

«Тебе, Бога, хвалимо» (*лат.*) — католицький гімн.

84

Арія із опери Верді «Травіата».

85

Сальма — давня сицилійська одиниця виміру площі, яка дорівнює приблизно 2,23 га.

86

Андре-Шарль Буль (1642–1732) — придворний ебеніст-мебляр Людовика XIV. Названий на його честь стиль вплинув на творчість архітекторів-декораторів усього XVIII століття. Буль виготовляв меблі та оправи для годинників з використанням чорного і червоного дерева та черепахових пластин.

87

У машинописі додано: «Поруч, на стіні, висів халат, під яким на двох плетених стільцях лежала свіжа білизна та щойно витягнутий із чемодана костюм, який ще не встигли випрасувати після дороги. З другого боку на лавці були акуратно розкладені: шматок рожевого мила, щітка, вузлик з висівками, що надавали воді приємного запаху, і величезна губка, одна з тих, що їх надсилав йому управитель маєтку Саліна» (прим. упорядника).

88

Бронзова статуя героя грецької міфології Геркулеса, римська копія втраченого грецького оригіналу, яка знаходиться в галереї Фарнезе в Неаполі. Геркулес зображений голим, і спирається на палицю, вкриту шкурою Йєменського лева.

89

Врешті, це їхня справа (*франц.*).

90

Працьовитого землероба (*лат.*).

91

Високої кухні (*франц.*).

92

Завжди бездоганний (*лат.*).

93

У силу самого факту (*лат.*).

94

Невеличкі м'які коржі (*італ.*).

95

Енріко Чальдіні (1811–1892) — італійський політик і генерал.

96

Популярна в той час ломбардська пісня.

97

Тогочасна сицилійська ліберальна газета.

98

Фердинанд IV — іспанський король, який, втрапивши в результаті війни з Наполеоном свій трон, зайняв 1815 року при підтримці англійців престол Королівства обох Сицилій.

99

Не пахне... не пахне... пахне жінкою і ліжком (*лат.*).

100

Лимонний сік (*англ.*).

101

Астрономічні записки (нім.).

102

Міста, під якими 1797 року армія Наполеона Бонапарта вщент розбила австрійські війська.

103

Королівство обох Сицилій було завойоване Карлом Анжуйським у 1268 році, але невдовзі, після антифранцузького повстання 1282 року, Сицилія відійшла до Арагонського королівства, яке відразу ж злилося з іспанським. 1748 року престол Королівства обох Сицилій захопив Карл III з династії Бурбонів.

104

Лицарський орден, який виник в добу Хрестових походів.

105

Один із головних лицарських орденів, заснованих в часи Середньовіччя.

106

На цій вулиці в Римі з 1834 року міститься капітул Мальтійського ордену.

107

Офіційна назва Мальтійського ордену.

108

Джузеппе Венанціо Марвуліа (1729–1814) — видатний сицилійський архітектор.

109

Гаспаре Серенаріо (1707–1759) — сицилійський художник, який розмалював чимало палаців та церков у Палермо.

110

Тіт Флавій Веспасіан — римський імператор (79–81 роки н. е.); цариця Береніка — юдейська цариця, донька Ірода Великого.

111

Див. Пісня над піснями, 4:8.

112

Анджеліко, Анджеліко, уявімо собі, як зрадіє Танкред! (*Франц.*).

113

Дрібнички (*франц.*).

114

Оноре Габріель Рікеті, граф де Мірабо (1749–1791) — французький політик і письменник, діяч Французької революції, народний трибун, відомий як блискучий оратор.

115

Камілло Бензо, граф ді Кавур (1810–1861) — видатний італійський державний діяч, перший прем'єр-міністр об'єднаної Італії.

116

Нікколо Томмасео (1802–1874) — популярний у той час італійський письменник-мораліст.

117

Танкреде, Танкреде, уявімо собі, як зрадіє Анджеліка! (*франц.*).

118

Джованні Праті (1815–1884) — італійський поет-романтик.

119

Міфічний острів, на якому стояв храм богині кохання Венери.

120

Танкреде, Анджеліко, де ви? (*Франц.*).

121

Популярна мелодія, варіації на яку писало багато композиторів XIX ст.

122

Виділені курсивом уривки в описі апартаментів для садистських утіх присутні в рукописі 1957 року, але відсутні в машинописній версії, продиктованій Франческо Орландо. Третій виділений уривок в машинописі звучить так: «Шафа була простора, але порожня, крім сувою брудної тканини, який стояв у кутку» (*Прим. упорядника*).

123

Анджеліко, як тільки можна доводити себе до такого стану?
(франц.).

124

Представника уряду (лат.).

125

Сенатори — хороші мужі, а сенат — лихий звір (лат.).

126

Маються на увазі мандрівні лялькові театри, якими славиться Сицилія.

127

Рандаццо — містечко на одному зі схилів вулкану Етна; Таорміна — містечко в провінції Мессіна, на узбережжі, яке славиться своїми краєвидами.

128

Рожер II (1098–1154) — сицилійський король, за якого Сицилія вперше об'єдналась з Італією в одну державу.

129

Католицький святий, один із засновників ордену єзуїтів, званий «апостолом Індій».

130

На більшу славу людей (*лат.*). Парафрази девізу ордену єзуїтів «Ad maiorem Dei gloriam» — «на більшу славу Божу».

131

Тут: так склалися обставини (*лат.*).

132

Рейтар і пожежник (*франц.*). Перше слово в переносному значенні означає грубого солдата, а друге — автора банальних і помпезних творів.

133

Людовіко Аріосто (1474–1533) — видатний італійський поет доби Відродження; Анджеліка — персонаж його поеми «Несамовитий Роланд».

134

Дякуймо Богові (*лат.*).

135

1862 року Гарібальді розпочав свій похід на Рим, тодішню папську столицю, щоб захопити його і проголосити столицею всієї Італії. Проти цього, підбурюваний Ватиканом, рішуче виступив Наполеон III. Щоб уникнути конфлікту із Францією, італійський уряд наказав заарештувати Гарібальді: 29 серпня 1862 року регулярні війська, очолювані Паллавічіно, розгромили гарібальдійців на плато Аспромонте в Калабрії. Гарібальді було поранено і взято в полон.

136

Рівнина, на якій у травні 1860 року відбулася перша велика битва на Сицилії між гарібальдійцями та бурбонівським військом під командуванням генерала Ланді.

137

Орден часів Віктора-Еммануїла, яким нагороджували активних поборників об'єднання Італії.

138

Записник (*франц.*).

139

Знаменитий своєю розкішшю палац флорентійських багатіїв Пітті.

140

Карло Дольчі (1616–1686) — видатний італійський художник.

141

Відома картина Рафаеля, яка зберігається у флорентійському палаці Пітті.

142

Грез Жан-Батист (1725–1805) — відомий французький художник, майстер жанрового живопису.

143

Холодцем (*франц.*).

144

Бульйоном (*франц.*).

145

Баби Монблан (*франц.*).

146

Парфе — вид морозива (*франц.*).

147

Пироги дів (*франц.*).

148

За переданням, святій Агаті Сицилійській перед мученичою смертю відрізали груди.

149

Каллімако Дзамб'янкі (1811–1862) — один з радикальних соратників Гарібальді.

150

Тобто урядом Наполеона III.

151

Тоді в палаці Фарнезе в Римі розташовувалося представництво французьких королів при Папському Престолі. Тепер там знаходиться французьке посольство в Італії.

152

Зірка вважається символом Італії і зображена на її гербі.

153

Арія з опери Доницетті «Лючія ді Ламмермур».

154

Франсуа Араго (1786–1853) — французький фізик, математик і астроном, директор паризької обсерваторії.

155

Очевидно, мається на увазі комета Галлея.

156

«Острівний кур'єр» — сицилійська газета.

157

«Слава Отцю» (*лат.*).

158

«Богородице Діво» (*лат.*).

159

Одна з перших мереж крамниць з речами широкого вжитку в Італії.

160

Образ авторства школи Луки Джордано, що знаходиться в соборі містечка Помпеї; є об'єктом культу і паломництва.

161

Від імені ломбардського різьбяр по дереву Маджоліні.

162

Грецька назва Сицилії, Trinacria, означає «трикутник».

163

Назва гірської ущелини поблизу Сіракуз.

164

Анатоль Франс (1844–1924), Поль Бурже (1852–1935) — відомі французькі письменники; Габріеле д'Аннунціо (1863–1938) — відомий італійський письменник; Матільда Серао (1856–1927) — італійська письменниця і журналістка.

165

Місто на заході Сицилії. (*Прим. перекладача*).

166

Місто в Тоскані. (*Прим. перекладача*).

167

Вітторіо Альф'єрі (1749–1803) італійський письменник, основоположник класичної італійської трагедії. (*Прим. перекладача*).

168

Поет прославляє скромні початки Товариства Ісуса, до якого належить. Адже саме в печері поблизу Манрези в Іспанії Ігнатій Лойола задумав заснувати свій орден.

169

Поет висловлює тут неприязнь духовенства проти Наполеона III, який дав дозвіл на анексію значної частини Папської держави до Королівства Італії, і натякає на гадане незаконне походження імператора.

170

У цій і наступних строфах йдеться про легенду, яка твердить, що дім Саліна взяв початок з кохання між імператором Тітом та царицею Беренікою.

171

«Корнелій» — це Тацит, який «у трьох словах» — *invitus invitam dimisit*, лат.: неохочий неохочу відпустив (насправді ці слова належать Светонію; крім того, цілком можливо, що «Корнелій» — це П'єр Корнель, який теж написав трагедію «Тіт і Береніка» — прим. перекладача) — висловив трагедію цього кохання. Поет захоплюється ними, але вважає їх «олжею», оскільки вони суперечать його власній тезі про те, що коханці вступили в шлюб.

172

«Расін умілий» — це Жан Расін, якого поет, як добрий єзуїт, хвалить насамперед за (гадану) відмову від янсеністського вчення. Трагедія Расіна «Береніка» вихваляється як вельми поміркована і єдина безкровна трагедія французького поета.

173

Над словом «мумії» автор пише «тіні», але не вказує, якому слову слід надавати перевагу.

174

Над словом «зів'ялих» автор пише «мертвих», але не вказує, якому слову слід надавати перевагу.